DE KATHOLIEKE ENCYCLOPAEDIE

AANVULLINGS- EN REGISTERDEEL

N.V. UITGEVERSMIJ
JOOST V. D. VONDEL
AMSTERDAM
1939

Dit aanvullings- en registerdeel bevat, gelijk de betiteling zelf reeds aangeeft, twee afdeelingen:

1° Een aantal aanvullende trefwoorden.

2° Een algemeen register.

Aan elk der beide afdeelingen gaat een toelichting vooraf.

DE KATHOLIEKE
ENCYCLOPAEDIE

EVULGETUR
NOVIOMAGI DIE 1A JULII 1939
PROF. DR. TITUS BRANDSMA O. CARM.
CENSOR AD HOC DEPUTATUS

AANVULLINGSGEDEELTE

TOELICHTING

In dit aanvullingsdeel is niet getracht de Katholieke Encyclopaedie door zooveel mogelijk aanvullingen „compleet" te maken. Immers geen enkele encyclopaedie, hoe uitvoerig ook, kan compleet zijn; elke heeft haar bepaald doel en haar bepaalden kring van gebruikers voor oogen, en aan hetgeen deze laatsten met recht kunnen verwachten, moet zij voldoen.

Onder de volgende aanvullingen zijn dus opgenomen:

1 Die woorden, wier ontbreken in de 24 voorafgaande deelen als een gemis moet worden beschouwd, hetzij omdat zij in geen enkele algemeene encyclopaedie behooren te ontbreken, hetzij omdat ze van speciaal Katholieken of Nederlandschen aard zijn.

2 Woorden, waarnaar in de vroegere deelen door een pijltje (→) is verwezen, doch die bij het voortschrijden van het werk toch achterwege gebleven zijn. Vooral omdat een eerste druk gegeven werd, was het haast niet mogelijk dit geheel te voorkomen. Door deze aanvullingen is hierin zoo goed mogelijk voorzien, terwijl ook het hierna volgend register dikwijls zal kunnen dienen om dergelijke onderwerpen toch te vinden.

3 Enkele reeds vroeger behandelde onderwerpen, vooral van historischen aard. Gewichtige recente gebeurtenissen maakten het noodzakelijk hierop een aanvulling te geven. Toch heeft de redactie zich in dit opzicht groote beperking opgelegd. Immers de toestanden veranderen den laatsten tijd zoo onophoudelijk (men neme bijv. de legersterkte der verschillende landen), dat veel van hetgeen heden geschreven zou worden, morgen reeds zal blijken verouderd te zijn. Doch doordat de hoofdtrekken van het gebeurde der laatste jaren en maanden zijn weergegeven zal toch de bruikbaarheid der Katholieke Encyclopaedie, naar wij meenen, aanzienlijk verhoogd zijn.

A

Ab, vijfde maand van het Joodsche jaar, met een voorbereidend vastenkarakter, dat reeds op den 17en Tammoez (daaraan voorafgaande) aanvangt. De eigenlijke vastendag op den 9en dag der maand Ab (Tisj'ah-be Ab) is ingesteld ter herdenking van den ondergang van Jerusalem en van den Joodschen staat en wordt gehouden met bijzondere synagogale lezingen en gezangen, vooral het meesterlijke Sionslied van Juda Halevi. *p. Constantinus.*

Abessinië (vgl. art. in dl. I kol. 244). In het grensincident te Oeal-Oeal op 5 Dec. 1934 vond Italië een gelegenheid om zonder oorlogsverklaring het land binnen te rukken, herfst 1935; 5 Mei 1936 veroverden de Italiaansche troepen, onder leiding eerst van De Bono, daarna van Badoglio, heel Abessinië door de bezetting van Addis-Abeba en de vlucht van den negus naar Engeland; Victor-Emmanuel werd tot keizer uitgeroepen. De woordbreuk en de militaire actie van Italië tegen een lid van den Volkenbond ontketende een algemeene verontwaardiging: 43 staten, leden van den Volkenbond, besloten, op initiatief van Engeland, en niettegenstaande de oppositie van den Franschen minister-president, de economische sancties voorzien in het pact, tegen den aanvaller te nemen, 18 Nov. 1935; Duitschland bleef afzijdig. Zie verder → Duitschland en → Italië in aanv. dl. *Cosemans.*

Achad Haam (= een uit het Volk), schuilnaam van A s j e r G i n z b e r g, Hebr. schrijver. * 5 Aug. 1856 te Skwira (gouv. Kiew), † 2 Jan. 1927 te Tel-Aviv (Palestina). Hij stond een religieus, moreel → Zionisme voor tegenover het politiek Zionisme van Herzl en de kolonisatieplannen der Russische Sionsvrienden (Chowewe Zion). Hij verdedigde zijn standpunt in zijn werk Al Parasjat Derachim (= Op het kruispunt). *p. Constantinus.*

Ad catholici sacerdotii, encycliek over het priesterschap, 20 Dec. 1935 uitgevaardigd door paus Pius XI. Hierin behandelt deze den aard van het priesterschap van het Nieuw Verbond, de priesterlijke waardigheid, plichten en deugden, de keus en opleiding der toekomstige priesters, de bevordering der priesterroepingen door het Christelijk gezin en de Katholieke Actie, de taak der toekomstige priesters en de waarborgen voor de volharding der priesters (overweging en veelvuldige geestelijke afzondering), en ten slotte de instelling van een votiefmis ter eere van het opperste en eeuwig priesterschap van Christus.

Adelbertsvereeniging, Sint. Na verschillende pogingen om te komen tot het oprichten van een standsorganisatie voor den hoogeren of leidenden stand der Katholieken in Nederland (mgr. Mutsaerts, prof. Steger), slaagde jhr. mr. Ch. Ruijs de Beerenbrouck er in een aantal heeren bereid te vinden om met hem de St. Adelbertsvereeniging te vormen. De vereeniging (in 1935 bisschoppelijk en koninklijk goedgekeurd) stelt zich ten doel: de behartiging van de godsdienstig-zedelijke, cultureele en maatschappelijke belangen van personen, die, uit een oogpunt van cultuur, bij elkander hooren. De vereeniging telde 1939 1 600 leden. Opbouw: plaatselijke afdeelingen, diocesane centrale, landelijke centrale. Bureau te Den Haag. *Nolet.*

Administrateur (N e d.), **1°** bij vsch. departementen: titel van het hoofd eener afdeeling.

2° Bij de griffiën van de Prov. Staten in vsch. provincies: hoofd van een afdeeling dier griffie.

3° Bij cultuurondernemingen in Ned.-Indië degene, die onmiddellijk boven de employé's staat.

Advent (< Lat. adventus = komst), de voorbereidingstijd, die aan → Kerstmis voorafgaat. Eerst tusschen de 4e en 6e eeuw ontwikkelde deze zich tot een volledig liturgisch geheel, het spoedigst in Gallië, tegen het einde der 6e eeuw ook in Italië. Oudste getuigen zijn: het Concilie van Saragossa in 380 en de liturgische papierrol (rotulus) van Ravenna met 40 Adventsgebeden uit het midden der 5e eeuw. In de 6e eeuw spreekt de H. Gregorius van Tours over den A. als van een volledig geheel. Het Sacramentarium van Bobbio uit de 7e eeuw bevat drie Adventsmissen, de epistellijst van Würzburg uit de 7e eeuw bevat er vier, het Sacramentarium Gelasianum uit de 8e eeuw vijf, het Sacramentarium Gregorianum, einde 8e eeuw, eveneens; ons missaal heeft er vier.

Het kerkelijk jaar begint met den eersten Zondag van den A., welke dag het dichtst ligt bij het feest van den H. Andreas op 30 Nov., omdat aldus de vier missen alle aan de beurt kunnen komen. Vroegste datum is dus 27 Nov., laatste 3 Dec.

De A. is een boetetijd, nochtans vermengd met vreugde. Het Gloria blijft weg, het orgel wordt niet gespeeld, de gewaden zijn paars. Op den derden Zondag, → Gaudete, speelt het orgel en zijn de gewaden rose. In de liturgie van den A. wordt niet alleen de komst van den Verlosser overwogen, maar het geheele Verlossingswerk overzien, zoodat er sprake is van den zondeval, van de profetieën uit het Oud Verbond, vooral van Isaïas (zie ook art. → Rorate in aanv. dl.), van Joannes den Dooper als laatste der Profeten, en vanzelf ook van Maria; ten slotte ziet de Kerk als in een visioen de voltooiing ervan en teekent zij ons het beeld van den Verlosser in majesteit op de wolken op den laatsten dag.

Daarnaast is er ook sprake van de komst des Heeren in de zielen door de genade, en dit is de actueele beteekenis van dien tijd.

De Quatertemper-Zaterdag in den A. was tot aan den H. Simplicius (paus 468-483) de eenige wijdingsdag; de → Statie werd daarom in de St. Pieter gehouden. Omdat de lange ceremoniën, in den avond begonnen, tot in den nacht voortduurden, was er op den vierden Zondag geen H. Mis. In de 8e eeuw werden de ceremoniën vervroegd en is voor dien dag een Mis samengesteld uit stukken van andere Missen. Op Quatertemper-Woensdag wordt de Missa aurea of → Gulden Mis opgedragen.

Zie ook → O-antiphonen. *A. Beekman.*

Adventsgebruiken, hoewel verminderd, leven plaatselijk nog voort; van sommige is, evenals van andere

volksgebruiken, nieuwe opleving te bespeuren. Ze zijn voor een deel van vóór-Christelijken oorsprong (zie → Joelfeest, → Midwinterfeest), doch na de kerstening der Germanen verchristelijkt. Men zie bijv. de volksgebruiken, waarvan bij → Andreasgebed en St. Andriesnacht, → Nicolaas, Thomasdag (onder → Thomas) sprake is. Van Duitsch-Protestantschen oorsprong is de Adventskrans, een krans van dennengroen met vier kaarsen, waarvan de eerste op den eersten Zondag van den Advent, de andere bovendien op elk der volgende Zondagen worden ontstoken. Later heeft dit gebruik ook bij Katholieken ingang gevonden.

Ook de liturgie kent bijzondere Adventsgebruiken: paarse kleur, vervallen van Gloria en Te Deum, Adventshymnen, de → Gulden Mis enz.

Aeon, zie → Aioon (in aanv. dl.).

Agatha-klooster, Sint, klooster van de Kruisheeren te St. Agatha in de N. Br. gemeente → Cuyk, huidig generalaat, gesticht in 1371 bij een bestaande kapel van de H. Agatha aldaar onder den mag.-gen. Pincharius. In 1450 werd de kapel vervangen door de kloosterkerk, die nog bestaat. Verbouwingen hadden plaats in 1612 (raam met prins Maurits, sinds 1875 in Rijks Museum te Amsterdam), 1853 en 1907. Aan hun Latijnsche school (gesticht 1630) studeerde o.a. J. van → Neercassel, ook bekend als latinist. Verschillende malen verjaagd, konden de Kruisheeren hun eigendom sinds 1653 van de Oranjes pachten tegen een jaarlijksche „admodiatie". Dit contract duurde tot 1886, toen hun door den Staat na een berucht proces bijna alles werd afgenomen. Maar intusschen had het A.-k. in den Napoleontischen tijd het voortbestaan der Kruisheeren gered. Ondanks vele plunderingen bezit het klooster nog kostbare boeken en handschriften (Joh. van Deventer verluchter). De meest bekende prioren zijn: Verheyen, Penecamp, Golt, Loverix, Gielen.

Lit.: C. Hermans, Annales O.S.C. (1858); S. Gielen, in: De Godsdienstvriend (jg. 1832); A. Commissaris, Van toen wij vrij werden (II, 247 vlg.); J. de Pater O.S.C., in: De Orde der Kruisheeren in Nederland (1936). *Beijersbergen v. Henegouwen.*

Aioon, ook: aeon, eon (Gr., = levenslot, levenstijd, loop der tijden, eeuw in den zin van bepaalden tijd met bepaald karakter; vgl. Lat.: aevum, Ned.: eeuw).

1° In navolging van het Perzische Zervanisme (Zervan Akarana = Oneindige Tijd) plaatste het → Mithracisme den oneindigen Tijd, A. of Saeculum, Krónos of Saturnus, als oerbeginsel aan het begin van alles. Het stelde hem voor onder de gedaante van een menschelijk monster met leeuwenkop, het lichaam omkringeld met een slang, die de slingerende baan der zon door den keerkring voorstelde. De scepter, de bliksem, en de sleutel in iedere hand verzinnebeelden zijn opperheerschappij. A. brengt alles voort en verslindt het weer opnieuw. Hij is de heer en de leider der vier elementen en vereenigt in zich de kracht van alle goden, die hij geheel alleen heeft voortgebracht. Hij werd geïdentificeerd met het Noodlot, met het Licht of Oervuur der Stoïcijnen, met de Heimarmene enz. Het bestaan van een Aioncultus wordt ook bevestigd voor Eleusis en voor Alexandrië. Ook in de Hermetische geschriften speelt hij een rol. Op de Alexandrijnsche munten van Antoninus Pius staat hij afgebeeld als een phoenix, waardoor de regelmatige vernieuwing van den tijd wordt verbeeld. In de 4e ecloge van Virgilius hangt de verwachting van een nieuw tijdperk door de geboorte van een knaap samen met de vernieuwing van het Saeculum.

2° Met dit alles houden de Aionen van het → Gnosticisme slechts een ver verwijderd verband. De Gnosis onderscheidde een reeks Aionen, waarvan de eerste onmiddellijk van God komt en de laatste in de materie verzinkt om ze te bezielen en te vormen. Hij lijdt echter onder die vereeniging, totdat hij weer bevrijd wordt en terugkeert tot God, aldus den kringloop der ontwikkeling voltooiend. De Christelijke → Gnosis bracht die verlossing in verband met Christus. *Bellon.*

Lit.: C. Clemen, Aion (in: Rel. in Gesch. und Gegenw., kol. 171-172); T. Cumont, Textes et monuments figurés dans les mystères de Mithra (2 dln. 1896-'99); id., Les religions orientales dans le paganisme romain ([4]1929); R. Reitzenstein en H. H. Schräder, Studien zum antiken Synkretismus (1926); Lackeit, Aeon, Zeit und Ewigkeit (in: Sprache und Religion der Griechen, I 1916).

Albanië (vgl. art. in dl. I kol. 664). In April 1939 wendde Italië enkele vijandige betoogingen voor om op 7 April het land te bezetten, om wille van het vitale belang dat Albanië strategisch zou kunnen opleveren in tijde van oorlog: koning Zogoe vluchtte naar Griekenland, en Victor-Emmanuel werd door een afvaardiging van Albaneezen tot koning uitgeroepen. *Cosemans.*

Albert I van België (vgl. art. in dl. I kol. 680) overleed op 17 Febr. 1934 te Marche les Dames ten gevolge van een tragisch ongeval bij het bestijgen der bergen.

Lit.: L. Breckx, Het Heerlijk leven van Koning Albert (1935); Alard de Broughelles, Albert I; L. De Paeuw, Albert, Derde koning der Belgen (1934).

Albert, prins van Luik, tweede zoon van Leopold en Astrid van België. * 6 Juni 1934.

Algemeen Nederlandsch Persbureau „A.N.P.", Ned. nieuwsagentschap, dat zich belast met het doorgeven van nieuws aan dagbladen, periodieke nieuwsbladen en omroepvereenigingen in Nederland, benevens aan elders gevestigde nieuwsagentschappen. In 1934 gesticht op initiatief van de Vereeniging „De Ned. Dagbladpers", waarin ook „De Kath. Ned. Dagbladpers" officieel is vertegenwoordigd, ving het 1 Juli 1935 zijn werkzaamheden aan. Het is aangesloten bij den (internationalen) kring van Vereenigde Agentschappen. Van particuliere zijde uitgegeven mededeelingen, mits nieuws behelzende en geen reclamekarakter dragende, geeft het gratis door aan de aangesloten dagbladen. Het A.N.P. beschikt over een net van verreschrijvers (→ Telex) van de P.T.T., waarover de zenders te Amsterdam en Den Haag het nieuws aan ca. 80 dagbladen doorgeven. Aan de buitenlandsche persbureau's levert het A.N.P. telegraphisch berichten. Voor de omroepvereenigingen verzorgt het de dagelijksche nieuwsuitzendingen. Het hoofdkantoor is gevestigd te Amsterdam; bijkantoor in Den Haag.

Allah, naam in den Islam voor den éénen God, waarschijnlijk afgeleid van Arab. ilah (= god) met het bepalende lidwoord.

Reeds de vóór-Islamietische Arabieren vereerden onder dezen naam een god, die als hooger dan de anderen en als de schepper werd beschouwd, doch wiens eeredienst in het dagelijksche leven van geringer beteekenis was dan die, aan mindere goden gebracht. Mohammed reageerde hierop door Allah's eenigheid (zie → Sjahada) op den voorgrond te plaatsen. A. is de absolute opperheer, die geen gelijken naast zich duldt; aan wien alles in volstrekte dienstbaarheid onderworpen is; die op den dag der opstanding de

wereld zal oordeelen. Vele namen in den → Koran wijzen op zijn transcendentie: de Eerste, de Laatste, de in zich Bestaande, de Allerhoogste, de Allesomvattende, de Machtige, de Groote, de Eeuwige, de Werkelijke enz. Als Heer der schepping is van hem alles afhankelijk in ontstaan, leven en sterven; hij is de Barmhartige, de Vergevingsgezinde, doch leidt ook op dwaalwegen dien hij wil.

Aan de latere Mohammedaansche theologie was de taak weggelegd dit in den Koran uitgedrukte godsbegrip nader uit te werken en de werkelijke of schijnbare tegenstrijdigheden te verzoenen of te verdoezelen. Drie stroomingen zijn daarbij te onderscheiden: die, welke aanneemt, dat wij niets van Allah kunnen kennen, daar hij steeds anders is dan alles, wat wij van hem zeggen; een min of meer rationalistische, die beïnvloed door de Grieksche philosophie, haar dialektiek ook op het godsbegrip toepaste; een derde, welke de persoonlijke ervaring als bron van godskennis aanvaardde. Zie ook → El (in aanv.dl.).

L i t.: D. B. MacDonald, Development of Muslim Theology (Londen 1903). *Zoetmulder.*

Allerheiligen, feest op 1 November, waarop alle Heiligen der Kerk te zamen worden gevierd. Oorspronkelijk werden alleen de martelaren gevierd. Een feest van alle martelaren vindt men te Antiochië al zeer vroeg op den eersten Zondag na Pinksteren. Op dien dag staat in de Epistellijst van Würzburg (7e eeuw) een feest van alle Heiligen, waarmede ongetwijfeld alleen martelaren werden bedoeld. Begin 7e eeuw ontving paus Bonifatius IV van keizer Phocas den tempel van Jupiter en alle goden, het Pantheon, ten geschenke. Op 13 Mei 610 wijdde hij dezen toe aan Maria en alle H. Martelaren. Gregorius III (paus 731-741) ontwikkelde dezen cultus tot een feest van alle Heiligen, Gregorius IV (827-844) verlegde het om wille der pelgrims naar 1 November en Sixtus IV (1471-'84) schonk het een octaaf. Alleluia, Offertorium en Communio uit de Mis wijzen er nog op, dat het oorspronkelijk een feest van alle martelaren is geweest. De Responsoriën uit de Metten vormen een prachtig geheel, het Gregoriaansch van de Mis is majestueus. *A. Beekman.*

Allocutie, toespraak van den paus; vooral: in het consistorie (zie → Consistorium, 1°) over actueele onderwerpen, waarbij godsdienst en Kerk betrokken zijn.

Anima naturaliter christiana, de van nature Christelijke ziel. Tertullianus schrijft in Apologeticum, cap. 17: „Wilt gij, dat wij uit zijn (nl. Gods) werken, of dat wij uit het getuigenis der ziel zelf zijn bestaan bewijzen? Zoodra zij . . . hare natuurlijke gezondheid herwint, spreekt zij slechts van „God" (niet van goden of van een god uit verschillende), wijl alleen de naam God den waren God toekomt. . . . O getuigenis der van nature Christelijke ziel".

A.N.P., zie → Algemeen Nederlandsch Persbureau (in aanv. dl.).

Anschlusz, de inlijving van Oostenrijk in het Duitsche Rijk. Had plaats op 11 Maart 1938, toen Duitsche troepen de Duitsch-Oostenrijksche grens overschreden. Zie verder → Duitschland (in aanv. dl.).

Armellini, C a r l o, Italiaansch politicus en rechtsgeleerde. * 1777 te Rome, † 12 Juni 1863 te Sint-Joost-ten-Noode bij Brussel. Hij trad in de consistoriale magistratuur en werd onder paus Pius IX belast met de voorbereiding van de politieke hervormingen in de Pauselijke Staten (1846-'48). Na de vlucht van den paus werd hij minister van Binnenlandsche Zaken (23 Dec. 1848), en vormde hij met Mazzini en Saffi het Triumviraat van de Republiek. Hij vluchtte naar Brussel na de inname van Rome door de Franschen (1849). *Bousse.*

Astrid (vgl. dl. III kol. 206), koningin der Belgen, overleed ten gevolge van een tragisch auto-ongeval te Kussnacht (Zwitserland) op 29 Augustus 1935.

L i t.: J. Conrardy, Astrid (Ned. bewerking van Marie Koenen, Brugge 1936); Zuster H. Graf, In Memoriam Hare Majesteit Koningin Astrid (Antwerpen 1936); Stoffels: Het zonnig leven van Koningin Astrid (Brussel 1936).

Augustinessen van St. Monica, religieuze congregatie van vrouwelijke derde-ordelingen van de Orde der Eremieten van St. Augustinus. Haar levenswijze is gemengd (beschouwend-werkend). Het werkende leven is gericht op het verleenen van hulp in de buitengewone parochieele zielzorg, hetgeen geschiedt onder leiding van den pastoor en zooveel mogelijk in samenwerking met leekenapostelen. In 1934 gesticht door pater A. van Nuenen O.E.S.A. Moederhuis Genazzano te Utrecht.

Autobussen (zie ook art. in dl. XXIII kol. 355 vlg.). In N e d. is het vervoer van personen per autobus geregeld in de Wet op de openbare vervoermiddelen. Genoemde wet huldigt het vergunningsstelsel, m.a.w. vervoer zonder vergunning is strafbaar. Als machtigingswet laat zij de uitwerking van het onderwerp in bijzonderheden over aan de regeering. Deze uitwerking vindt men in een algemeenen maatregel van bestuur, het Reglement Autovervoer Personen (R.A.P.). De toepassing van dit reglement heeft tot verscheidene moeilijkheden aanleiding gegeven. Zoo heeft de rechter uitgemaakt dat de vergunningseisch, door de Kroon in het R.A.P. neergelegd, meer omvatte dan de machtigingswet toeliet. Ook bij de toepassing der sanctie op de overtreding van het R.A.P. deden zich moeilijkheden voor, o.a. deze, dat de overtreder veelal een naamlooze vennootschap is (niet het vervoer kon strafbaar gesteld worden, maar slechts het exploiteeren, dus het doen vervoeren). In verband met deze moeilijkheden is in Februari 1939 zoowel de Wet op de openbare vervoermiddelen als het R.A.P. voorloopig gewijzigd. Ook onder vigeur van de nieuwe regelingen werden bepalingen van het R.A.P. onverbindend verklaard, maar de Hooge Raad besliste in Mei 1939, dat het omstreden art. 39 R.A.P., hetwelk de sanctie inhoudt, verbindend is. Intusschen heeft het in April 1939 door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp tot wijziging der Wet op de openbare vervoermiddelen een nieuwen grondslag voor de bemoeiingen der overheid in dezen gelegd. Zij bepaalt, dat het vervoer van personen met een autobus (alsmede het als bedrijf of nevenbedrijf vervoeren van personen tegen vergoeding met een personenauto) slechts mag plaats hebben krachtens vergunning. De Kroon benoemt twee commissies: een gedeeltelijk uit vervoerondernemers samen te stellen adviescommissie, die in de gevallen, bij het nieuwe R.A.P. te bepalen, in de gelegenheid moet gesteld worden advies uit te brengen, en een commissie die de vergunningen verleent. De vergunning tot het uitoefenen van vervoer mag slechts geweigerd worden in het belang van een redelijke en duurzame voorziening in de verkeersbehoeften. Het nieuwe R.A.P. kan bepalen, dat de regeling van de rechten en verplichtingen van personen in dienst van een vergunninghouder, tenzij deze deel uitmaakt van een collectieve arbeidsovereenkomst, de goedkeuring van den minister

van Waterstaat behoeft. Tegen politiedwang, krachtens deze wet uitgeoefend, kan men opkomen bij den rechter op grond, dat er geen redelijk vermoeden van een overtreding aanwezig was of herhaling van de overtreding niet te verwachten is. De rechter beslist binnen 3 dagen bij met redenen omkleede beslissing. Het vervoer binnen een gemeente vereischt eveneens vergunning, maar volgens een hiervan eenigszins afwijkende regeling.

Azana, Manuel, Spaansch staatsman en letterkundige. * 10 Jan. 1880 te Alcalà de Henares. Aanvankelijk vooral literair werkzaam, nam hij na den val der monarchie (April 1931) de leiding der Acción republicana. Daarop was hij vsch. malen minister en minister-president. Tijdens den opstand van Catalonië in Oct. 1934 was hij één dag hoofd der Catelaansche regeering; na de onderdrukking van den opstand werd hij gearresteerd, doch door het hoog gerechtshof vrijgesproken en in vrijheid gesteld. Van Febr. tot Mei 1936 was hij opnieuw minister-president. Samen met de socialisten voerde hij een radicaal-linksche politiek, bestreed de Kerk en was door zijn slappe houding tegenover de uitspattingen van communisten en anarchisten mede schuld aan het uitbreken van den burgeroorlog. Nadat → Zamora tot aftreden gedwongen was, werd A. in Mei 1936 president van het linksche Spanje; na de overwinning van Franco (zie aldaar in aanv. dl.) vluchtte hij Febr. 1939 naar Frankrijk, waarna hij aan de Cortes kennis gaf van zijn aftreden als president.

Werken: Vida de don Juan Valera (1926; nationale prijs voor letterk.); Valera en Italia (1930); Cervantes y la invención del Quijote (1930); Plumas y Palabras (1930); Una politica 1930-'32 (1932); verder ook romans en drama's. *Gorris.*

B

Badoglio, Pietro, Ital. maarschalk. * 28 Sept. 1871 te Grazzano Monferrato (prov. Alessandria). B. streed in 1912 mede in den Libyschen oorlog, werd in 1916 generaal. In Nov. 1918 leidde hij de onderhandelingen, die tot den wapenstilstand van Villa Giusti voerden. Na den Wereldoorlog vervulde hij diplomatieke zendingen in Roemenië, de Ver. Staten en Brazilië en werd in 1928 gouv.-generaal van Libye. In deze hoedanigheid in 1933 door Balbo vervangen, werd hij hoofd van den Generalen Staf. 16 Nov. 1935 verving hij De Bono als opperbevelhebber der Italiaansche troepen in Oost-Afrika en werd tevens oppercommissaris van Oost-Afrika; 9 Mei 1936 onderkoning van Abessinië; 14 Juni echter als onderkoning opgevolgd door Graziani.

Balai, een Syrisch dichter, waarschijnlijk landbisschop (chorepiscopus) van Aleppo, omstreeks 432, geëerd bij Jacobieten en Maronieten en vooral bekend om meerdere Syrische leerdichten (Madhrâschâ), opgebouwd op een vijfvoetig metrum. Overbeck, Bickell en vooral Landesdorfer kennen aan zijn dichtwerk hooge waarde toe.

Banktoezicht (vgl. art. in dl. III kol. 748). **Belg. recht.** Het b. is geregeld door Besluit-wet nr. 185 van 9 Juli 1935. Onder toepassing van dit besluit vallen: de Belgische en buitenlandsche ondernemingen die gewoonlijk op zicht of op termijnen van hoogstens 2 jaar terugbetaalbare gelddeposito's ontvangen ten einde ze voor eigen rekening tot bank-, crediet- of beleggingsoperatiën aan te wenden.

Bepaalde bankorganismen zijn nochtans aan de toepassing van dit besluit onttrokken, o.m. de Nationale Bank, het Herdisconteerings- en Waarborginstituut, de Algemeene Spaar- en Lijfrentekas, het gemeentecrediet enz. Eveneens vallen buiten de toepassing van dit besluit de ondernemingen die, zonder depositobanken te zijn, gelddeposito's ontvangen (art. 1).

Al de ondernemingen, die onder toepassing vallen van het Besluit van 9 Juli 1935, moeten zich bij de bankcommissie laten inschrijven (art 2). Zij zijn aan zekere verplichtingen en verbodsbepalingen onderworpen (art. 11-18); tevens zijn zij onderworpen aan het toezicht van door de bankcommissie erkende revisors, die alle onregelmatigheden en inbreuken moeten opsporen en ze onmiddellijk aan bedoelde commissie voorleggen (art. 19-25). *Rondou.*

Banning, Emile, Belgisch diplomaat en schrijver. * 1836 te Luik (van Geldersche afkomst), † 1898 te Elsene. Sedert 1867 was hij in persoonlijken dienst van koning Leopold II, die hem vooral raadpleegde in koloniale aangelegenheden. De aanvallen der Engelsche bladen op Leopold's Kongo-politiek weerde hij af in Le Mouvement géographique.

Werken: o.a. La Belgique au point de vue militaire et international (1901); Mémoires politiques et diplomatiques. Comment fut fondé le Congo belge (1927).

Barbarossa, pseud. van Joh. Chr. → Schröder (zie aldaar in aanv. dl.).

Bar-Mitswa (Hebr., = Zoon der Wet), de kerkelijke meerderjarigheid van den Joodschen knaap op dertienjarigen leeftijd; daardoor komt hij tot de geestelijke mondigheid, en is de Joodsche vader ontslagen van de verantwoordelijkheid voor diens godsdienstigheid. Voor de eerste maal wordt de knaap in de synagoge opgeroepen om een deel uit de Thora, of (als Maftier) uit de Profeten (Haftara) te lezen. In sommige synagogen (bijv. van de Reform-Joden) spreekt de rabbijn de jongens toe, naar aanleiding van het gelezene; op den Sabbat dezer plechtigheid wordt het feest tevens in het huisgezin gevierd en overhandigt men den knaap geschenken (een gebedenboek e.d.). *p. Constantinus.*

Bartmann, Bernard, Katholiek godgeleerde. * 16 Mei 1860 te Madfeld, † 1 Aug. 1938 te Paderborn, waar hij sinds 1898 de dogmatiek doceerde.

Voorn. werken: Lehrbuch der Dogmatik (2 dln. [7]1928); Maria im Lichte des Glaubens und der Frömmigkeit ([4]1925).

Baunard, Louis, was vooral van beteekenis als paedagoog, geestelijk schrijver en rector van het Institut Cathol. te Rijsel, dat hij tot hoogen bloei bracht. * 1826 te Bellegarde (Loiret), † 1919 te Gruson (Nord). Hij schreef tal van uitstekende, veelgelezen biographieën, o.a. over de H. Madeleine Sophie Barat ([6]1876), Mgr. Pie (1886), L'Apôtre S. Jean ([5]1892), Mgr. Lavigerie ([4]1896), Le Général de Sonis ([29]1898), Les Petites Soeurs des Pauvres ([7]1907); verder

ascetische werken, o.a. La Foi et ses Victoires (1883), Le doute et ses Victimes ([4]1891), Le Vieillard ([7]1913) en over nieuwere Fransche kerkgeschiedenis, o.a. Un siècle de l'Eglise de France (1901).

Beatrix Wilhelmina Armgard, prinses van Oranje-Nassau, prinses van Lippe-Biesterfeld, dochter van Bernhard, prins der Nederlanden, prins van Lippe-Biesterfeld, en Juliana, prinses der Nederlanden. * 31 Januari 1938 te Soestdijk, 12 Mei 1938 gedoopt in de Groote of St. Jacobskerk te Den Haag. Een der peters was koning Leopold III van België.

Bedrijfsvergunningenwet (N e d.), wet van 20 Mei 1938 (Stbl. 619). Art. 3 dezer wet houdt in dat, op verzoek van een of meer ondernemers of een of meer vereenigingen van ondernemers, in een tak van nijverheid, indien het algemeen belang zulks wenschelijk maakt, bij algemeenen maatregel van bestuur kan worden bepaald, dat een bedrijf, waarin die tak van nijverheid wordt of zal worden uitgeoefend, zonder daartoe verkregen vergunning niet zal mogen worden gevestigd of uitgebreid, dan wel uitgebreid boven een bij dien maatregel te bepalen grens. De vergunning wordt verleend door den minister.

Voor het k l e i n - b e d r i j f geldt de wet van Maart 1937 (vgl. dl. XXIII kol. 427).

Belgisch Staatsblad. Het Staatsblad van het Koninkrijk België, dat sedert 1831 „Moniteur Belge" heette en voorheen als ondertitel droeg „Journal officiel—Staatsblad", draagt sedert 29 Maart 1939 den gelijkwaardigen neventitel „Belgisch Staatsblad".

Bellamy-beweging. Deze beweging is genaamd naar den Amerikaan Edward → Bellamy, die in zijn boeken Looking Backward en Egality propaganda maakt voor een samenleving naar socialistisch-communistische beginselen. Om zijn ideeën te verspreiden is opgericht de Internationale Vereeniging Bellamy (I. V. B.), die in strikte politieke neutraliteit wil trachten de menschen voor Bellamy's beginselen te winnen. Ze telt secties in verschillende landen, o.w. Nederland en België. Haar doel is tweeledig: nl. 1° het verbreiden en propageeren der staathuishoudkunde van Edward Bellamy, gebaseerd op gezamenlijke voortbrenging onder gemeenschapsleiding met gelijke distributie van het voortgebrachte (men wil dus de kapitaalswinst afschaffen en daardoor de klassentegenstellingen doen verdwijnen); 2° het rijp maken van het volk in geestelijk en moreel opzicht voor het aanvaarden der gedachten van Edward Bellamy (die zooals gezegd communistisch zijn).

Al is de bedoeling van de stichters der Bellamy-beweging sympathiek (wat ook van de Oxford-beweging gezegd kan worden), toch is het voor den Katholiek niet gewenscht en onjuist ze te steunen. Vooreerst vanwege de communistische zienswijze, waarmede de B. staat en valt. Vervolgens omdat de Katholieken een doel en middelen bezitten (o.a. geleerd in de sociale encyclieken Rerum Novarum, Quadragesimo Anno en Divini Redemptoris), die verre uitgaan boven doelstelling en middelen der Bellamy-beweging, welke bovendien uit economisch oogpunt bezien met den naam utopie aangeduid mogen worden. *Keulemans.*

Bellefroid, J o a n n e s H e n r i c u s P a u l u s, rechtsgeleerde. * 1869 te Hasselt (Belg. Limburg). Van 1896 tot 1918 docent aan de Hoogeschool te Luik, sedert 1923 hoogleeraar aan de R.K. Universiteit te Nijmegen; treedt dit jaar af wegens het bereiken van den 70-jarigen leeftijd.

W e r k e n: Dict. français-néerl. des termes de droit ([3]1930); Belgische burgerlijke rechtspleging (1901); Lodewijk Plessers (1916); Bronnen van het stellig recht (1927); Beschouwingen over de Nederlandsche rechtstaal in Vlaanderen (1933); Inleiding tot de rechtswetenschap in Nederland (1937); Praeadvies over den Volkenbond, in „Kath. Wetensch. Vereeniging" (1939).

Belijdende Kerk (Bekennende Kirche, Bekenntniskirche). Sedert 1933 noemen zich aldus die groepen binnen de Duitsche Evangelische Kerk (D. E. K.), welke zich tegen de Rijkskerkregeering der D. E. K. verzetten. De leden dezer groepen verzetten zich tegen den invloed der → Duitsche geloofsbeweging (zie aldaar in aanv. dl.) en van de „Duitsche Christenen". Met name geldt hun verzet de toepassing van het profane leidersbeginsel in kerkelijke zaken en het streven van de Duitsche Christenen naar bezetting van de voornaamste plaatsen in het bestuur der Kerk, waardoor zij het wezen der Kerk aangetast achten. Tot de B. K. behooren Lutheranen, Gereformeerden, Barthianen enz. Met de Belijdenissynode van Mei 1934 te Barmen trad de B. K. als geheel openlijk op. Voor het Rijk en de Landen wordt de B. K. geleid door Broederraden. De B. K. wil geen vrije Kerk zijn, maar beschouwt zich op grond van den afval van de Duitsche Christenen als de wettige Evangelische Kerk. In Oct. 1934 werd door de leden der B. K. een voorloopige leiding der D. E. K. ingesteld, met Marahrens, den bisschop van Hannover, aan het hoofd. Herhaaldelijk protesteerde de B. K. tegen maatregelen der nat.-socialistische partij en der regeering (arrestaties, verbanning uit kerkelijke gemeente, preekverboden). Omstreeks Paschen 1937 werd een inval gedaan in de bureau's der B. K. te Dahlem. Ds. M. → Niemöller (zie aldaar in aanv. dl.) werd 1 Juli 1937 in hechtenis genomen, terwijl 2 Maart 1938, onmiddellijk na zijn vrijlating door het bijzonder Gerechtshof, de Gestapo hem opnieuw arresteerde.

Berchtold, L e o p o l d v o n, Oostenrijksch-Hongaarsch staatsman. * 18 April 1863 te Weenen. Eerst was hij gezantschapsattaché te Parijs en te Londen en van 1906 tot '11 gezant te St. Petersburg; werd 19 Febr. 1912 minister van Buitenl. Zaken en zond in deze kwaliteit in 1914 het ultimatum aan Servië na den aanslag te → Sarajevo. In Jan. 1915 werd hij opgevolgd door graaf Burian. *Cosemans.*

Bernheim, E r n s t, geschiedkundige. * 19 Febr. 1850 te Hamburg. Geschiedenisprofessor te Greifswald tot 1921; daarna emeritus. B. is een der beste theoretici over historische methode, waarover hij een veel gebruikt leerboek schreef (zie onder Werken in dit art.). Als zelfstandig vorscher is hij een uitstekend mediaevist. Weinigen kennen de M. E. zooals hij, en ofschoon niet Katholiek heeft hij over het algemeen een onbevangen en juisten kijk op den Katholieken geest, die zulk een voornaam bestanddeel van dit tijdperk uitmaakt.

V o o r n. w e r k e n: Lehrbuch der hist. Methode ([6]1914); Einleitung in die Geschichtswissenschaft ([4]1925); Mittelalterliche Zeitanschauungen (1918). Verder vele kleinere werken en bronnenuitgaven. Tal van zijn leerlingen deden onder zijn leiding detail-onderzoekingen naar middeleeuwsche problemen, vooral omtrent paus Gregorius VII en zijn tijd. *Gorris.*

Beschaving, een betrekkelijk nieuw woord voor een oud begrip, de typische vernederlandsching van het niet geheel aequivalente internationale „cultuur", van het Duitsche „Bildung" en het Fransche „civilisation". In het midden der 18e eeuw komt het op

(Justus v. Effen), veelal nog in de beteekenis van polijsten, gladmaken, likken nl. van letterkundige producten. Sommigen (o.a. A. Kuyper: Bilderdijk in zijn nationale beteekenis, 1906, blz. 14 en 58 vlg.) herinnerde het te veel aan het Hollandsch burgerlijk woord schaaf, hoewel beschaving in den grond vrijwel hetzelfde begrip weergeeft als het hooger geschatte cultuur, een derivaat van het Lat. culter: snoeimes. Beschaving en cultuur zijn in hun tegenwoordige beteekenis allebei als beeldspraak boven hun oorspronkelijken inhoud uitgegroeid, behalve dat cultuur in die oorspr. beteekenis geijkt blijft voor ontginning van gronden en aankweeking van bepaald gewas [koffiecultuur, de Indische cultures; zie verder deze Encycl. (dl. VIII kol. 340-352) en E. de Bruyne: Wat is cultuur? (1938)]. Daarentegen is beschaving vrijwel geheel van zijn werktuigkundigen zin (waarin Vondel bijv. het een enkele maal gebruikte: Eneas, rijmvert. V, 1044) losgeraakt. Beperkter van draagwijdte dan het algemeener en principieeler cultuur, duidt het toch een innerlijke voltooiing aan, die zich in uiterlijke vormen openbaart. Het kan verlichting, ontwikkeling, goede opvoeding, beleefdheid, humaniteit van iemand afzonderlijk beteekenen, maar ook de algemeene vooruitgang, het voortgeschreden ontwikkelingspeil van een volk. Het sluit de factoren godsdienst, kunst, wetenschap, techniek, omgangsvormen in en wordt naar zijn oorzaken of bronnen, naar landaard en geschiedperioden onderscheiden bijv. in oud-Egyptische, Grieksche, Romeinsche beschaving, in Christelijke, middeleeuwsche, moderne, ook in Oostersche en Westersche beschaving. Men spreekt van een beschaafde natie, van een beschaafd mensch en bedoelt daarmee een zekere beantwoording aan de vorderingen en eischen van beheerschte levensuitingen en maatschappelijke vormen, die aan gegronde opvattingen van goede zeden en aannemelijken stijl geëvenredigd zijn. Vgl. ook → Wellevendheid (in aanv. dl.). *Molkenboer.*

Besson, Marius, bisschop (sinds 1920) van Lausanne-Genève-Freiburg (zetel Freiburg, Zwits.). * 28 Juni 1876 te Turijn. Secretaris en practisch leider van de Unio Catholica, een internationale vereeniging vooral tot bevordering van priester-roepingen in en voor het Oosten. Het Apostolaat der → Hereeniging is erkend als Nederlandsche afdeeling van deze Unio Catholica.

Werken: o.a. Origines des évêchés de Lausanne, Sion et Genève (1906); Monasterium Agaunense (1913); Nos origines chrétiennes (1921); L'Eglise et la Bible (1927); St. Pierre et les origines de la Primauté Romaine (1929); en (als antwoord op: Le voile déchiré van den Zwitserschen predikant A. Dubuis) La route aplanie (Ned. vertaling 1934).

Beth-Hakkeneseth (Hebr., = huis van verzameling) heeft dezelfde beteekenis als het (van het Grieksch afgeleide) woord → synagoge.

Beth-Hammidrasj (Hebr., = leerzaal), een Joodsche openbare leerzaal, dag en nacht geopend; doorgaans treft men er in het Oosten op grootere plaatsen meerdere aan. Naast bestudeering van de Thora en Thoraverklaringen dienen ze ook voor Joodsche godsdienstoefeningen.

Béthune, Jean-Baptiste, bouwmeester en schilder van neo-Gotieke richting. * 1821 te Kortrijk, † 1894 te Marke (bij Kortrijk). Ontwierp o.a. het grafmonument van Gezelle, het kasteel van Loppem en de abdij van Maredsous. Als sierkunstenaar maakte hij glasramen en mozaïeken en hij restaureerde de H. Bloedkapel te Brugge. B. bevorderde de bouw- en sierkunst door de stichting van het St. Lucasgilde (eenigszins te vergelijken met het Ned. St. Bernulphusgilde).

Beunhaas, oorspronkelijk een werkman, die geen lid van het gilde was, en dus niet openlijk, maar op zijn beun (d.i. zolder) zijn vak uitoefende. Vandaar, in tegenstelling met een „gildebroeder”: iemand, die geen vakman is, en zich toch daarvoor uitgeeft; iemand, die onbevoegd een beroep uitoefent; knoeier. Tegenwoordig vooral gezegd van onbeëedigde → makelaars.

Beweging, De, Algemeen Maandschrift voor Letteren, Kunst, Wetenschap en Staatkunde. Verscheen van 1905 tot 1919. Redacteuren waren A. Verwey, H. P. Berlage, Is. de Vooys en T. de Boer. Door de oprichting van dit maandschrift verzette Verwey zich tegen een z.i. dreigende verstarring en verenging van de beweging der Tachtigers, zooals hij die belichaamd zag in de Nieuwe Gids.

Bialik, Chajim Nachman, de grootste dichter van de neo-Hebreeuwsche school. * 9 Jan. 1873 te Radi (Wolhynië), † 1934. B. benadert de dichters der Spaansche bloeiperiode in de 11e en 12e eeuw, vooral in Hamathmied, Beïr ha-harégah en Achen Chatsir haam.

Bidprentje of doodsprentje noemt men het → devotieprentje, dat herinnert aan en het gebed vraagt voor een overledene. Dit gebruik is uitgesproken Katholiek (→ Vagevuur). Vanaf ong. 1700 komen de b. voor met een geschreven, vanaf ong. 1750 met een gedrukten tekst. De eerste gedrukte b. verschenen te Amsterdam, daarna te Antwerpen. Vanuit genoemde steden verspreidde het gebruik zich over de Nederlanden en daarbuiten.

De tekstzijde, spoedig omlijst met een symbolischen rand, draagt oorspronkelijk behalve een verzoek om gebed alleen naam, eventueel waardigheid, c.q. naam van echtgenoot(e) en sterfdatum, meestal gevolgd door → R.I.P. Nog vóór 1800 voegt men er gewoonlijk leeftijd, begraafplaats en een algemeen gehouden citaat uit de H. Schrift aan toe, later ook omstandigheden van het overlijden en een of meer citaten (ook uit Kerkelijke schrijvers) tot lof van de(n) overledene en troost of vermaning van de achtergeblevenen. Het toenemend gebruik van liturgische en aflaatgebeden verdient aanbeveling (R. J. Pierik S.J., Verzameling van teksten voor Bidprentjes, [3]1928). De citaten vervangt men soms door een gedicht. G. Gezelle schreef talrijke „zielgedichtjes”, gebundeld in Kerkhofblommen. De Duitsche b. vermelden uitvoerige biographische bijzonderheden, wat in onze gewesten slechts t.a.v. belangrijke personen gebruikelijk is. In dat geval zijn de b. soms vierzijdig.

Wat de beeldzijde betreft, deelen de b. vanaf hun oorsprong tot nu toe in de artistieke en graphische kwaliteiten van het → devotieprentje. Sinds ong. 1820 ontwerpt men speciale „rouwprentjes”, dikwijls smakeloos door heidensche en sentimenteel-Christelijke symboliek, sinds ong. 1850 ook door overdadig zwart. De moderne smaak heeft hierin veel verbeterd en geeft tevens de → gelegenheidsgraphiek een kans. Terwijl de oude b. zelden een (gegraveerd) portret dragen, heeft de cliché-druk dit bevorderd.

Verzamelingen en lit.: zie → Devotieprentje. Voorts: G. Gezelle, Kerkhofblommen, „Aanteekeningen”; Het Gildeboek [jg. XII (Gedenkboek), blz. 207 vlg.]. *Lautenschütz.*

Binnewiertz, Antonius Maria Josephus Ignatius, Ned. pastoor en letter-

kundige. * 31 Juli 1870 te Rotterdam, † 4 Mei 1915 te Heerlen. Met Eduard Brom onder de eerste Katholieken, die de vormvernieuwing der Tachtigers aanvaardden. Schreef opstellen en gedichten.

W e r k e n: Gedichten (1898); Gedichten, Tweede Bundel (1912); Letterkundige opstellen (1905).

Bitterlich, R o s w i t h a, schilderes. * 1920 te Bregenz, aan het Bodenmeer. Zij gold als een wonderkind. Reeds toen zij $2^1/_2$ jaar was maakte zij opmerkelijke teekeningen, toen zij 6 jaar was een 16 meter lange muurschildering voor de kinderkamer, op 7-jarigen leeftijd haar eerste zelfportret in olieverf. Roswitha bleek zeer gemakkelijk beïnvloed te worden door allerlei stijlen. Zoo had zij een „Chineeschen tijd", een „Indiaanschen tijd", een „Sterren-tijd" enz. Deze veelzijdigheid hield verband met haar lectuur. Zij illustreerde sagen en sprookjes, het fel-realistische wisselde steeds af met het meest fantastische, godsdienstige verbeelding speelde een groote rol. Ook schreef zij gedichten, waarvan zij de uitgaven zelf illustreerde. Intusschen volgde zij gewoon de lessen op de Middelbare Meisjesschool. De familie was van Bregenz naar Schluckenau en vandaar naar Innsbruck verhuisd. Tentoonstellingen werden gehouden in 1934 te Innsbruck, in 1935 te Linz, in 1936 te Weenen en Salzburg, in 1937 te Amsterdam. *Engelman.*

Bonaventura, S i n t, Katholieke Leeraren-vereeniging in Nederland, waarover zie dl. XVI kol. 225. Ze is gevestigd te Utrecht. Het orgaan der Vereeniging heet thans: Weekblad van de Kath. Leraren-vereniging St. Bonaventura. Op 1 Jan. 1939 telde de vereeniging 722 leden.

Bond is de Engelsche benaming van toonder-obligaties, speciaal gebruikelijk bij de Amerikaansche spoorwegen. Onderscheiden worden: 1° b o n d s (zonder meer) zonder zakelijke zekerheid; 2° m o r t g a g e-b o n d s, welke hypothecaire zekerheid hebben; 3° l a n d g r a n t - b o n d s, waarvan de aflossing geschiedt uit de opbrengst van grondverkoop; c o n v e r t i b l e - b o n d s, welke op zekere voorwaarden in aandeelen der betrokken maatschappij kunnen worden omgezet.

Bond zonder Naam, beweging, ingezet 2 April 1938 op initiatief van den priester-redenaar H. de → Greeve (zie aldaar in aanv. dl.). De Bond zonder Naam wil meewerken aan het herstel der ontredderde maatschappij volgens het wachtwoord: „Verbeter de wereld, begin bij je zelf en begin met de liefde bij den ander". De bond mobiliseert alle krachten, de natuurlijke zoowel als de bovennatuurlijke; deze laatste door op de eerste plaats te vragen de naastenliefde op bovennatuurlijken grondslag te beoefenen; de natuurlijke krachten door allen zonder onderscheid uit te noodigen, naar hun beste weten en gevoelen mee te werken aan het herstel van de wereld volgens bovengenoemd devies, hetwelk immers voor ieder weldenkend mensch aanvaardbaar moet geacht worden.

De organisatie van den Bond zonder Naam is tot een minimum beperkt: geen vergaderingen, geen president en bestuursleden, geen contributie tenzij vrijwillige; feitelijk kan iedereen zich zelf tot werker van den B. verklaren. Het voornaamste werkmiddel bestaat in de maandelijksche zgn. Hefboom-actie: de E.H. de Greeve geeft nl. iedere maand een leuze op, waarop de leden die maand bijzonder zullen letten en die ze zullen trachten in praktijk te brengen.

De oproep van den oprichter heeft buitengewonen weerklank gevonden, ook buiten Nederland, bij personen van allerlei richting. Alle bijzonderheden over den Bond zonder Naam zijn te vinden in de gratis-brochure „De Bond zonder Naam" (1938), en in het gratis maandblad van denzelfden naam. Verder bevat De Greeve's weekblad „Lichtflitsen" wekelijks nieuws over den Bond.

Boon, A r t h u r, kanunnik, philoloog. * 1883 te Blaasveld, † 4 Jan. 1938 te Sint-Pieters-Jette. Priester gewijd in 1905, promoveerde in 1911 te Leuven tot doctor in de Germ. philologie, werd leeraar aan het Sint-Romboutscollege te Mechelen, maakte als leger-aalmoezenier den Wereldoorlog mee en werd in 1921 te Leuven tot professor benoemd in de Ned. taal- en letterkunde. Hij schreef een aantal losse artikelen, verspreid in tijdschriften als Boekengids, Dietsche Warande en Belfort, in gedenkboeken als het Album Vercouillie (1927) en het Gedenkboek August Vermeylen (1932); gaf een brochuurtje uit: Taal en Onderwijs (1924) en was voorzitter van den Vlaamschen redactieraad der Katholieke Encyclopaedie. In het na-oorlogsche cultureele leven in Vlaanderen nam hij een vooraanstaande plaats in, vooral als algemeen voorzitter van het Davidsfonds (sinds 1925) en als voorzitter van den Katholieken Vlaamschen Radio-Omroep (sinds 1927). Onder zijn bezielende leiding groeide het Davidsfonds uit tot de allereerste Vlaamsche cultureele vereeniging (omstreeks 70 000 aangesloten gezinnen); op het gebied van de Katholieke radio-actie verwezenlijkte hij het ideaal van Juliaan Van de Pitte: eigen radio-uitzendingen voor het Katholieke Vlaanderen. *Rombauts.*

Boonen, J a c o b, aartsbisschop van Mechelen. * 11 Oct. 1573 te Antwerpen, † 30 Juni 1655 te Brussel. Hij vestigde zich eerst als rechtskundige te Mechelen, trad daarna in den dienst van de familie Van Aremberg, werd in 1607 priester gewijd te Mechelen, aangesteld als bisschop van Gent in 1617 en volgde vier jaar later Mathias Hovius op als aartsbisschop van Mechelen. Hij ijverde krachtdadig voor de kerkelijke tucht en voor de zedelijke en intellectueele verheffing van het volk. Hij zorgde voor de uitgave van een nieuwen catechismus. Hij neigde echter al te veel over naar het Jansenisme, weigerde de pauselijke bulle In eminenti af te kondigen en werd door Innocentius X in 1653 gesuspendeerd. Hij onderwierp zich echter kort nadien en werd in zijn ambt hersteld.

L i t.: P. Claessens, Histoire des archevêques de Malines (2 dln. 1881). *De Schaepdrijver.*

Borstal-stelsel (g e v a n g e n i s w e z e n), stelsel van behandeling van bepaalde jeugdige gevangenen (juvenile adults), aldus genoemd naar de jeugdgevangenis te Borstal bij Rochester (Engeland). Het Borstal-stelsel is een vrije navolging van het Elmira-stelsel (zie dl. XI kol. 718). Het steunt thans op de Prevention of Crime Act van 1908. Leeftijdsgrenzen zijn 18 tot 23 jaar indien de rechter, en 16 tot 25 jaar ingeval de minister van Justitie plaatsing beveelt. De gevangenen worden verdeeld over verschillende huizen, elk met eigen personeel, dat aldus de gevangenen beter leert kennen en hun vertrouwen kan winnen. Bovendien worden de gevangenen in klassen verdeeld: plaatsing in een hoogere klasse geldt als belooning en bereidt gaandeweg voor op de invrijheidstelling. Gedurende een jaar na de invrijheidstelling houdt de Borstal Association toezicht; ze kan bij wangedrag den voorwaardelijk ontslagene opnieuw in de gevangenis doen opnemen.

N e d e r l a n d. Op grond van de gunstige resul-

taten, met het Borstal-stelsel bereikt, besloot men in Ned. tot overname (wet van 25 Juni 1929 Stbl. nr. 361). Leeftijdsgrenzen zijn 18 tot 23 jaar indien de rechter, en 16 tot 25 jaar ingeval de minister van Justitie plaatsing beveelt. In 1937 werd te Zutphen de bijzondere gevangenis voor jonge mannen geopend. Jonge vrouwen worden, indien zij hiervoor in aanmerking komen, opgenomen in een bijzondere afdeeling van de strafgevangenis te Rotterdam.

B e l g i ë. Voor de straflandbouw- en nijverheidsgevangenis te Hoogstraten, zie → Jeugdgevangenis.

Bosch Kemper, J e l t j e d e, een der pioniersters van de vrouwenbeweging in Nederland, dochter van prof. Jeronimo de → Bosch Kemper. * 1816 te Amsterdam, † 1916 aldaar. Streefde naar verbetering van het lot der onvermogende beschaafde vrouw. Zij deed dit eerst op min of meer philantropische wijze, maar zag spoedig in, dat vakkennis en vakopleiding voor goed werk noodzakelijk waren. Dit hield zij in het oog bij haar veelvuldige bemoeiingen als bestuurslid en vaak medeoprichtster van vereenigingen als Tesselschade, de Vereeniging voor Ziekenverpleging, later van den Nederlandschen Bond voor Ziekenverpleging, de Amsterdamsche Huishoudschool en het Comité ter Verbetering van den maatschappelijken en rechtstoestand der Vrouw in Nederland. Zij behoorde niet tot de uiterst feministische richting, wier optreden haar te fel was, maar geleidelijk aan maakte zij, door de praktijk daartoe gedrongen, verschillende doelstellingen dier feministen tot de hare, zoodat zij in 1907 toetrad als lid van den Bond voor Vrouwenkiesrecht. O.m. in het Correspondentieblaadje van Tesselschade, het Maandblad voor Ziekenverpleging, Belang en Recht, Vragen van den Dag, schreef zij verschillende artikelen en in het gedenkboek: Een halve Eeuw, 1848-1898, een bijdrage getiteld: De Vrouwenbeweging.

L i t.: Johanna W. A. Naber, Het Leven en Werken van Jeltje de Bosch Kemper (1918). *Theissing.*

Botrange, plaats in het O. van de prov. Luik, ten O. van Spa, in de omgeving van de Baraque Michel (zie krt. dl. XVI kol. 704 F2); ligt op 694 m boven het zeepeil en is derhalve het hoogst gelegen punt van België; een van de gedeelten van het land, waar nog een aanzienlijke uitgestrektheid door woesten grond wordt ingenomen; veengebied. Zie → Hooge Venen.

Bourne, F r a n c i s, kardinaal, primaat van Engeland. * 23 Maart 1861 te Clapham, † 1 Jan. 1935 te Londen. B. was 1897-1903 bisschop van Southwark en van 1903 tot 1935 aartsbisschop van Westminster, sinds 1911 als kardinaal. Onder en door zijn beleidvol bestuur zette de opleving van het Katholicisme in Engeland zich krachtig door, waarvan twee hoogtepunten waren het door zijn met tact gepaard gaande vastheid luisterrijk geslaagde Eucharistisch Congres van Londen in 1908, en de inwijding van de nieuwe Westminster-kathedraal in 1910. Veel heeft kard. B. geijverd voor sociale hervorming en voor de vrijheid en bestaansmogelijkheid van het Kath. onderwijs. Met betrekking tot de actie voor de hereeniging van de Anglicanen met de Katholieke Kerk nam kardinaal B. een uiterst voorzichtig en gereserveerd standpunt in.

Brabantia Nostra (= Brabant aan ons), **1**°de naam van een tijdschrift, dat in 1935 zijn eersten jaargang begon en een uiting wilde zijn van wat al jaren te voren in Brabant groeiende was, door de ingewijden genoemd: Brabants bewustwording.

2° Sedert Oct. 1938 is het ook de naam van een Brabantsche Beweging, waarvan men persoonlijk lid kan worden, als men met haar doel instemt. Dat doel is: de Brabantsche krachten te bundelen en ze te doen samenwerken, om Brabant volgens zijn eigen aard, zijn eigen traditiën, zijn Katholiek geloof te maken tot een luisterrijke gemeenschap in de Nederlandsche gewesten. De beweging stuwt tot fierheid, en ook tot verzet tegen al wat niet-Brabantsch is; tot het eischen van respect voor de Brabantsche waarden, tevens tot het afweren van de dreigende gevaren. De hoofdzetel en het secretariaat zijn gevestigd te Tilburg. De leiding berust bij een Centrale, met vele leden, de dagelijksche werkzaamheden worden afgedaan door een Dagelijksch Bestuur, uit en door de Centrale gekozen. *de Brouwer.*

Brahma, 1° godheid; 2° offerwoord. Voor beide zie → Brahmanisme.

Brakkenstein, P a t e r s v a n. Aldus noemt men in Ned., naar hun klooster in B. bij Nijmegen, de → Paters van het H. Sacrament (zie dl. XIX kol. 529).

Brand(t), M a r i n u s, geboren te Saeftingen, Watergeus, die deel had aan de inneming van Den Briel, daarna Gorcum veroverde en, ofschoon bij de overgave van den burcht lijfsbehoud was bedongen, tegen het gegeven woord in een 15-tal geestelijken gevangen naar Den Briel liet vervoeren, waar zij door Lumey werden ter dood gebracht (zie → Gorinchem, onder Martelaren van Gorcum). Nog 2 jaar nam hij aan de krijgsverrichtingen der Geuzen zonder veel roem deel; bij het beleg van Middelburg werd hij 24 Jan. 1574 gevangen genomen, doch kort daarop uitgewisseld. 23 Juni 1575 liep hij naar de partij van Requesens over; sedert hoort men niet meer van hem.

L i t.: Van Groningen, Gesch. der Watergeuzen (1840), en de gegevens bij Bor e.a. *Gorris.*

Breuck, De, zie → Dubroecq (in aanv. dl.).

Breve memoriale, → Mémorial abrégé (in aanv. dl.).

Britten, 1° bevolking der Romeinsche provincie Britannia vóór de komst der Angelsaksen. → Britanni.

2° Burgers van het → Britsche Rijk.

Brouwer, T h e o d o r u s, deken van Arnhem. * 27 Juni 1811 te Beekbergen, † 12 Maart 1873 te Arnhem. Priester in 1835; daarna kapelaan te Duiven, pastoor van Pannerden en in 1853 pastoor, weldra ook deken, van Arnhem. B. speelde een rol in de geschiedenis van de Katholieken-emancipatie der 19e eeuw. Vooral was hij gevierd als redenaar en als schrijver; tal van brochures en redevoeringen zijn door hem in het licht gegeven, alsmede vele artikelen in de Kerkel. Courant, in → Cathol. Ned. stemmen (waarvan hij na Le Sage's dood in 1847 de leider was) e.a. Bijna alle hebben de verdediging der Kerk of de handhaving van de rechten der Katholieken tot onderwerp.

L i t.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI, 216). *Gorris.*

Brunings, C h r i s t i a a n, Ned. waterbouwkundige. * 3 Nov. 1736 te Neckarau, Baden, † 16 Mei 1805 te Den Haag. B. is de grondlegger van de rationeele verdeeling van het Rijnwater tusschen Waal (2/3 deel), Neder-Rijn (2/9 deel) en IJsel (1/9 deel). Hij is voorts de exponent van het beginsel, dat een halve eeuw na zijn dood de algemeene verbetering van onze hoofdrivieren zou beheerschen ter voorkoming van overstroomingen en ter bevordering van de belangen van waterafvoer en van scheepvaart.

Naar hem is genoemd de groote **ijsbreker** Christiaan Brunings, een der twee die in Ned. waken op de benedenrivieren. *M. Bongaerts.*

Bruyère, C é c i l e. Hier volgt een nieuw artikel, daar het is gebleken, dat de afkeurende beoor-

deeling in het artikel van dl. VI kol. 414 op valsche gegevens berustte, te goeder trouw ontleend aan P. Pourrat, La Spiritualité Chrétienne [dl. IV (2), p. 632-633].

Cécile B. was abdis van Ste-Cécile-de-Solesmes. * 12 Oct. 1845 te Parijs, † 18 Maart 1909 te Ryde op het eiland Wight, waarheen de abdij van Ste-Cécile was uitgeweken. Zij was leerlinge van dom Guéranger en had een voornaam aandeel in de ontwikkeling der Congregatie van Solesmes. De meening van dom Guéranger over methodisch gebed deelde zij volkomen en zij verdedigde een zekere vrijheid van methode, aansluitend bij de liturgie. Haar boek: „La Vie spirituelle et l'Oraison d'après la Sainte Ecriture et la tradition monastique", oorspronkelijk een bundel onderrichtingen aan haar geestelijke dochters, kwam later, eenigszins uitgebreid, in den handel, voorafgegaan door vertalingen naar den eersten (privaten) druk in het Engelsch en het Duitsch en gevolgd door een Nederlandsche („Het Gebed in het geestelijk leven" door C. Louwerse).

Lit.: J. de Puniet, Dict. de Spiritualité ascét. et myst. (s.v. Bruyère). *J. v. Rooij.*

Buber, Martinus, afstammeling van → Baalsjem, stichter van de neo-Chassidische beweging in het Jodendom en een der groote mannen der Joodsche Renaissance. * 8 Febr. 1878 te Weenen. Zijn werken, evenals die van Heinr. Cohen, L. Baeck, Fr. Rosenzweig en andere aanhangers dezer Renaissancerichting zijn gegrond op een idealistische wijsbegeerte. *p. Constantinus.*

Buchman, Frank Nathan Daniel, Luthersch theoloog en stichter der Groepenbeweging of (nieuwe) Oxfordbeweging. * 4 Juni 1878 te Pennsburg (Pennsylvanië), van Zwitsersche afkomst. Uit Luthersche ouders geboren; studeerde te Philadelphia godgeleerdheid. Na zijn geestelijken ommekeer te Keswick (Engeland) keerde hij in 1909 terug naar de Ver. Staten, waar hij zijn opvattingen omtrent de beleving van het Christendom propageerde. Ook elders tracht hij sindsdien binnen de vsch. kerkgenootschappen groepen van zijn richting te vormen. Wegens haar succes in Oxford wordt de beweging sinds 1921 Oxfordbeweging genoemd. In 1927 bezocht B. Nederland en ontstonden in dit land de eerste groepen.

Lit.: zie → Oxford-beweging (2°).

B.U.M.A., bureau voor muziekauteursrecht, belast zich op verzoek van degenen, die zich daartoe opgegeven hebben, met het handhaven van de rechten die deze als componist, muziekuitgever of tekstdichter bezitten ten opzichte van werken op het gebied der toonkunst. Werd opgericht in 1913 en verkreeg in 1933 de op grond van art. 30a der gewijzigde Auteurswet vereischte toestemming van den minister van Justitie. Gevestigd te Amsterdam.

Buta-gas. Dit gas wordt gebruikt in kooktoestellen. Het bestaat uit butaan met weinig propaan, hetwelk in vloeibaren toestand in stalen keteltjes onder een druk van ca. 5 at in den handel komt. Deze geringe druk is uit een oogpunt van veiligheid een voordeel boven den veel hoogeren druk waaronder andere brandbare gassen (bijv. acetyleen) in stalen cylinders staan. Tegenover benzine bezit b. het voordeel, dat het als gas in de leidingen en branders komt. Deze laatste moeten van speciale constructie zijn, omdat buta-gas 22 volumen lucht voor verbranding noodig heeft, tegen gewoon gas 7 volumen. Buta-gas is een petroleum-product; het kan opgevat worden als een zeer lichte petroleumaether. *Zernike.*

Butler, Edward Cuthbert, Benedictijn, kerkelijk geschiedschrijver. * 6 Mei 1858 te Dublin, † 1 April 1934 te Ealing (Londen). Onder den invloed van bisschop → Ullathorne en de geschriften van Fr. Aug. Baker voerde hij in de Engelsche Benedictijner Congregatie, waarvan hij 1914-'21 voorzitter was, een strengere kloostertucht in, bijzonder in de abdij Downside, die hij van 1906 tot '22 als abt bestuurde.

Werken: Lausiac History of Palladius (2 dln. 1898-1904); S. Benedicti Regula, ed. criticopractica (²1927); Benedictine Monachism (²1924; in vsch. talen overgezet); Western Mysticism (²1926); The Vatican Council (2 dln. 1930); Essays (1930); Ways of Christian Life (1932, Ned. vertaling 1935). — Lit.: het art. Edw. Cuthbert B. in: Downside Review (1934, 347-473; met volledige bibliographie). *Lindeman.*

C

Callistus II, paus, tevoren geheeten Guido. Geboortejaar onbekend; paus gekroond 9 Febr. 1119; † 13 Dec. 1124 te Rome. Hij beëindigde den → Investituurstrijd, die 40 jaar tusschen paus en keizer had bestaan, door het Concordaat van → Worms in 1122, waarbij zoowel de rechten der Kerk als de belangen van het Duitsche Rijk werden veilig gesteld. Ter bevestiging hiervan hield hij het 9e Alg. Concilie (van Lateranen I, 1123), herstelde vrede en orde in Italië en bestuurde met wijsheid en kracht de Kerk.

Lit.: Cath. Encycl. (III). Zijn bullarium werd uitgegeven door Robert in 1891.

Callistus III, Alphons Borgia, paus. * 31 Dec. 1378 bij Valencia, paus 8 April 1455, † 6 Aug. 1458 te Rome. Streng van leven en bekwaam in het behandelen van zaken. In 1453 was Konstantinopel in handen van de Turken gevallen, en het was C.'s voornaamste streven de Christenvorsten te vereenigen tegen het steeds meer dreigende Turkengevaar. Grootendeels vergeefs; alleen → Hunyadi, aanvoerder der Hongaren, gaf gehoor en bracht den Turken bij Belgrado (1456) een geduchte nederlaag toe. Van C. ging ook het rehabilitatie-proces van de H. → Jeanne d'Arc uit. Ongelukkigerwijze was hij niet vrij van nepotisme; hij verhief twee van zijn neven tot kardinaal onder wie Rodrigo Borgia, de latere → Alexander VI. *Gorris.*

Lit.: Pastor, Gesch. der Päpste (I ⁸⁻⁹1926).

Camper, Petrus, geneeskundige. * 11 Mei 1722 te Leiden, † 7 April 1789 te Den Haag. Zijn vader, met → Boerhaave bevriend, was emeritus-predikant. In 1734 werd hij als student ingeschreven aan de Universiteit te Leiden en voltooide ruim twaalf jaar later zijn studiën in de geneeskunde. Hij had zich tevens een ruime kennis van talen en allerlei practische vaardigheden eigen gemaakt; deze zouden hem later zeer te stade komen. Op 14 Oct. 1746 promoveerde hij op

één dag tot doctor in de wijsbegeerte én in de geneeskunde, onderscheidenlijk op een dissertatie over het zien (De visu) en over sommige deelen van het oog (De quibusdam oculi partibus).

Daarna vestigde hij zich als arts te Leiden, doch terwijl Boerhaave, voor zoover bekend is, in zijn leven geen andere reis heeft ondernomen dan den tocht naar Harderwijk voor zijn promotie, heeft C. de voornaamste centra van wetenschap in Europa herhaaldelijk bezocht, hoeveel bezwaren het verkeer per rijtuig ook meebracht. In 1749 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de wijsbegeerte, de anatomie en chirurgie te Franeker, in 1755 in de beide laatstgenoemde vakken te Amsterdam, waar hij zijn volle werkzaamheid kon ontplooien; in 1758 werd hij tevens professor medicinae. In 1756 was hij in den echt getreden met Johanna Bourboom, een Friezin, die in de hoofdstad niet kon wennen. Daarom vroeg en verkreeg C. in 1760 eervol ontslag als hoogleeraar „salvis titulis et honore" en vestigde zich metterwoon te Klein-Lankum, een landgoed bij Franeker. Hier beoefende hij met grooten ijver de wetenschap. In 1763 werd hij andermaal tot hoogleeraar benoemd en wel te Groningen, en verwierf als docent en als arts ook daar weldra een groote bekendheid. Op verzoek zijner echtgenoote legde hij in 1773 ook deze taak neer en keerde hij naar Klein-Lankum terug. In 1783 werd hij lid van de Vroedschap van Workum, in 1785 burgemeester. Twee jaar later kreeg hij zitting in den Raad van State en werd voorzitter van dat college; hij verhuisde naar Den Haag, alwaar hij overleed te midden van wetenschappelijke en politieke werkzaamheden.

C. heeft groote verdiensten voor de geneeskunde (verloskunde, chirurgie) gehad; hij bevorderde met kracht de inenting tegen pokken en heeft de beteekenis der vergelijkende ontleedkunde naar voren gebracht, alsmede de studie der menschenrassen (gelaatshoek). De menschenrassen zijn volgens hem terecht „geene onderscheiden soorten, maar veranderingen". Den mensch acht hij door den Schepper „onmiddellijk gevormd". Die zienswijze is in onzen tijd inconsequent genoemd; doch hij lette met reden niet alleen op vormeigenschappen; hij zag niet alleen de overeenkomst tusschen mensch en dier, maar ook het verschil.

Lit.: C. E. Daniels, Het leven en de verdiensten van Petrus Camper (1880); Camper-nummer van Nederl. Tijdschr. van Geneesk. (nr. 18, 1939) en van: Geneeskundige Gids (nr. 17 en 18, 1939). *Schulte.*

Capadose, Abraham, Ned. arts en letterkundige. * 22 Aug. 1795 te Amsterdam, † 16 Dec. 1874 te Den Haag. Van Portugeesch-Israëlietische afkomst. Studeerde medicijnen te Leiden; promoveerde 24 Juni 1818. Intiem vriend van Is. da Costa, onderging hij evenals deze den invloed van Bilderdijk. C. werd tegelijk met het echtpaar da Costa op 20 Oct. 1822 te Leiden door ds. Egeling gedoopt en in de Ned. Hervormde Kerk opgenomen. Aangrijpend is het verhaal zijner bekeering, dat onder den titel Conversion de Dr. A. C. in Neuchâtel (1836) het licht zag, in verscheidene talen werd overgezet en menigeen (niet onder de Israëlieten alleen) tot het Christendom leidde. C. bewoog zich al spoedig op kerkelijk terrein en was o.a. één van „De Zeven → Haagsche Heeren", die bij de synode aandrongen op kerkherstel. Hij behoorde tot den kring van het → Réveil en wijdde zich aan Evangelisatie en Zondagsschoolwezen, stichtte de Vereeniging van de Vrienden Israëls en de Nederlandsche Protestantsche Vereeniging. Hij ijverde eveneens voor de Evangelische Alliantie en bestreed fanatiek de vaccinatie.

Lit.: Vos, Gesch. der Vad. Kerk (II, 243 vlg.); E. Gewin, Dr. A. Capadose en het Réveil (in: De Gids 1920 II, 282-316). *Lammertse.*

Carbonia, stad op Sardinië nabij Cagliari, in het steenkoolgebied van Bacuabis, door Mussolini gesticht en 18 Dec. 1938 door hem ingewijd. Ca. 12 000 inwoners. Steenkoolontginning.

Carolien, een vroeger geldstuk, genaamd naar een of anderen vorst Karel. Men had o.a.

1° de Zweedsche C., een onder Karel XI in 1664 voor het eerst geslagen twee-markstuk van 8 öre met 7,2 g gewicht en een zilvergehalte (sinds Karel XII) van slechts 4,6 g. In 1868 werd een gouden C. ingevoerd.

2°. De Beiersche C., gouden munt, in 1726 door keurvorst Karel Albert voor het eerst geslagen en nadien in andere Zuid-Duitsche staten nagevolgd.

Carpentier, Pieter de, gouverneur-generaal van Ned.-Indië. * Ca. 1588 te Antwerpen, † Sept. 1659 te Amsterdam. Na hooge posten bij de Vereenigde Oost-Ind. Compagnieën te hebben bekleed, werd hij, op voorstel van J. Pz. Coen zelf, tot diens opvolger als gouverneur-generaal benoemd (1623-'27). In de eerste maand van zijn bestuur (Febr. 1623) had de zgn. Ambonsche moord plaats: de terechtstelling van eenige Engelschen op Amboina wegens samenspanning tegen het Ned. gezag; dit werd in 1652 een der door Engeland opgegeven redenen voor den oorlog met de Republiek. Onder dezen gouverneur had ook de belangrijke ontdekkingstocht van Jan → Carstensz naar Nieuw-Guinea en Australië plaats; de → Carpentaria-golf in Australië is naar de C. genoemd. Hij was een krachtig en beleidvol regent. Na zijn aftreden werd hij nog tweemaal met een diplomatieke zending naar Engeland belast en trad in het college der Heeren XVII.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI). *Gorris.*

Cebuco, zie → Centraal Bureau voor Courantenpubliciteit (in aanv. dl.).

Celsus, heidensch philosoof, eerste wetenschappelijke bestrijder van het Christendom in zijn werk „Het ware woord", ca. 178. Het duurde 70 jaar eer het weerlegd werd, maar dan ook zeer grondig, door Origenes in zijn acht boeken tegen Celsus. Uit dit geweldige verweerschrift heeft men het oorspronkelijke werk van Celsus, dat verloren ging, bijna geheel kunnen reconstrueeren. C. was in hoofdzaak Platonist. Hij zette vooreerst uiteen, dat God alleen de onsterfelijke wezens geschapen had, maar zich verder niet met de wereld bemoeide. De stoffelijke wereld was het werk der lagere goden, die ook de lotgevallen der verschillende volkeren leiden. Reeds daarom veroordeelt hij een universeelen godsdienst en wil hij nationale godsdiensten. Verder ontkent hij, dat Christus de door de Profeten voorspelde Messias is, verwerpt hij de Menschwording als strijdig met het juiste godsbegrip, bestrijdt hij de oorspronkelijkheid van het Christendom, welks leer een samenvoegsel is van Grieksche (vooral Platoonsche) wijsbegeerte en Oostersche mysteriën. Hij eindigt met een opwekking tot de Christenen om deel te nemen aan den goden- en keizercultus met de bedreiging, dat zij anders worden uitgeroeid. *Franses.*

Lit.: in Lex. Theol. Kirche (II 1931, 807).

Centraal Bureau voor Courantenpubliciteit, afgekort **Cebuco,** te Amsterdam, is een officieele instelling van de Ver. van Uitgevers van Dagbladen „De Ned. Dagbladpers" (in welke vereeniging

ook „De Katholieke Ned. Dagbladpers" officieel is vertegenwoordigd), opgericht 1 September 1935 met het doel het adverteeren in de dagbladpers te bevorderen. Het zoekt dit doel te bereiken door, behalve het propaganda-bureau, ook het centrale service- en informatie-bureau van de dagbladpers te zijn, waartoe het een volledig archief van alle nationaal en districtsgewijs gevoerde advertentie-campagnes van eenige beteekenis bijhoudt en tal van uitgaven met inlichtingen omtrent verspreiding, verspreidingsgebied en advertentie-tarieven van de ca. 90 aangesloten Ned. kranten, gratis voor de bedrijfswereld beschikbaar stelt, naast andere publicaties, die erop gericht zijn beter en meer adverteeren door winkeliers en andere bedrijven te bevorderen. Op enkele uitzonderingen na zijn alle Ned. dagbladen bij het Cebuco aangesloten. *Slewe.*

Chamberlain, Arthur Neville, conservatief Britsch staatsman, zoon van Jos. en halfbroer van Jos. Austen (dl. VII kol. 283). * 18 Maart 1869 te Birmingham; 1915-'16 burgemeester dezer stad; 1918 lid van het Lagerhuis; 1922 minister van Posterijen, Maart 1923 minister van Volkswelvaart, Aug. 1923 kanselier der schatkist, einde 1924 tot 1929 in het tweede ministerie Baldwin minister van Volkswelvaart; reorganiseerde het plaatselijk bestuur en de soc. verzekering en bevorderde den woningbouw; 1931 in het kabinet Mac Donald aanvankelijk minister van Volkswelvaart, dan kanselier der schatkist; als zoodanig begon hij een protectionistische politiek en herstelde het financieel evenwicht (conversie der oorlogsleeningen). In 1935 in het derde kabinet Baldwin wederom kanselier der schatkist. In Mei 1937 minister-president; 16 April 1938 sloot hij met Italië het Verdrag van Rome, dat 15 Nov. in werking trad. In Sept. 1938 bracht hij tweemaal een bezoek aan Hitler om met hem te spreken over een vreedzame oplossing van de kwestie der Sudeten-Duitschers. Namens het Britsche Rijk teekende hij 1 Oct. d.a.v. het Accoord van München (zie het art. → Duitschland in aanv. dl.).

Chancelade, La, naam van een vindplaats uit het Palaeolithicum, en wel uit de periode van het Magdalénien, bij Raymonden in het Fransche dept. Dordogne; bekend om de vondst van een menschelijk geraamte, dat beschouwd wordt als behoorend tot een bijzonder Diluviaal ras, het zgn. Chancelade-ras, en wellicht in betrekking staat tot het latere Noordsche ras. Herinnert in bouw aan het tegenwoordige, tamelijk klein gebouwde Eskimo-type.

Lit.: H. Obermaier, Urgeschichte der Menschheit (in Herder's Geschichte der Führenden Völker, 1931).

Charlotte, groot-hertogin van Luxemburg. * 23 Jan. 1896. Dochter van groot-hertog Willem, hertog van Nassau, en van Maria-Anna, prinses van Braganza. Volgde Jan. 1919 haar zuster Maria Adelheid op, toen deze afstand deed van den troon. Huwde 6 Nov. d.a.v. prins Felix van Bourbon-Parma. Uit het huwelijk werden geboren: prins Jan (5 Jan. 1921), prinses Elisabeth (22 Dec. 1922), prinses Maria-Adelheid (21 Mei 1924), prinses Maria-Gabrielle (2 Aug. 1925), prins Karel (7 Aug. 1927), prinses Alice (24 Aug. 1929).

Chibcha, zie → Tjiebtsja (in aanv. dl.).

Chust, ook Huste en Huszt gespeld, van Sept. 1938 tot Maart 1939 hoofdstad van de Tsjechische Karpatische Oekraine. Ca. 18 000 inw., meest Geünieerden, enkelen zijn Lat.-Kath. en Orthodox. Stad uit de 13e eeuw met versterkt kasteel (ruïne) uit de 11e eeuw op een heuvel (333 m) gelegen. Oude Gotische kerk. *v. Son.*

Cieszyn, sedert 2 Oct. 1938 Poolsche stad, voordien behoorend tot Tsjecho-Slowakije. Duitsche naam: → Teschen (zie aldaar in dl. XXII).

Climacterium of overgangstijd. Bij de vrouw valt de laatste menstruatie meestal tusschen de 46 en 51 jaar. Het c. is het tijdperk, dat hieraan voorafgaat en vaak gekenmerkt is door bijzondere klachten: zenuwachtigheid, hoofdpijnen, hartkloppingen. Ook de zgn. opvliegingen, die met plotseling warmtegevoel en roode gelaatskleur gepaard gaan, zijn typische verschijnselen van het c. Opmerkelijk is, dat sommige vrouwen in het c. nagenoeg geen klachten hebben, terwijl andere langdurig en heftig door deze moeilijkheden geplaagd worden.

De menstruaties zelf zijn tijdens het c. vaak afwijkend door toe- of afname van het bloedverlies en de tijd tusschen de bloedingen is soms verlengd, vóórdat de menstruaties geheel wegblijven. Versterkte, onregelmatige bloedingen behooren echter niet bij het normale c., hoezeer het publiek ook geneigd is, dit alles aan den „overgang" toe te schrijven. Integendeel berusten zij vaak op ziekelijke veranderingen, welke juist in dien tijd veelvuldiger voorkomen, zoodat geneeskundig onderzoek niet verzuimd mag worden. *Castelein.*

Cockerill, John, groot-industrieel. * 3 Aug. 1790 te Haslington (Lancashire), † 19 Juni 1840 te Warschau. In 1807 nam hij met zijn broer James de leiding over van een door zijn vader William in Luik gestichte machinale wolspinnerij. In 1815 bouwde hij een verbeterd type stoommachine, richtte in 1817 eveneens met James te Seraing een ijzergieterij op en stichtte in de daaropvolgende jaren een reeks industriebedrijven in België, Suriname, Duitschland, Frankrijk, Spanje en Polen, zoodat hij de grootste fabrikant van het vasteland werd (in 1830 2 500 arbeiders in dienst). Hij had een groot aandeel in de totstandkoming van de Belgische Bank. Koning Willem I der Nederlanden ondersteunde op krachtige wijze zijn ondernemingen en werd in 1825 grootaandeelhouder. Na een kortstondige inzinking in 1830 in verband met den onzekeren politieken toestand, volgde in 1833 een opleving der bedrijven ten gevolge van den aanleg der eerste spoorwegen. In 1838 volgde een nieuwe inzinking; alle bedrijven, behalve die te Luik en Seraing, werden geliquideerd. C. vertrok naar Rusland om daar mede te werken tot den aanleg van spoorwegen, maar overleed op de terugreis te Warschau.

Coli-bacillen, gramnegatieve (zie → Gram-kleuring), staafjesvormige bacteriën, die zeer verspreid voorkomen. Het zijn o.a. normale darmbacteriën; ze komen naast andere microörganismen in enorme hoeveelheid in den darm van mensch en dier voor. Zij zijn i. h. alg. voor den mensch niet ziekmakend, passen zich als het ware bij den gastheer aan en omgekeerd. Toch worden ze, onder niet altijd opgehelderde omstandigheden, pathogeen en zoo zijn er verschillende ziekten bij den mensch bekend, die door coli-bacillen veroorzaakt worden. Vooral nierbekken- en blaasontstekingen, nierabcessen, sepsis enz. worden nog al vaak door coli-bacillen verwekt.

Ook kunnen ze wel eens voedselvergiftigingen veroorzaken, wanneer ze kans zien (bijv. 's zomers) zich in groote quantiteiten te vermeerderen in voedingsstoffen die een geschikten voedingsbodem voor hen vormen, bijv. purée, gehakt en dergelijke. Er komen

dan plotseling groote massa's lichaamsvreemde coli-bacillen in het darmkanaal, die tot darmcatarrhen en vergiftigingstoestanden aanleiding kunnen geven.

Bij drinkwateronderzoek speelt het aantoonen van coli-bacillen een belangrijke rol: het voorkomen van deze microörganismen (die zich bij 46° C nog kunnen vermeerderen) wijst er op, dat het water hoogstwaarschijnlijk op een of andere wijze met faeces in contact is gekomen en dus onbruikbaar is. *Wyers.*

Commies, in N e d. ambtenaar bij departement, provinciale griffie, administratie van grootere gemeenten, posterijen e.d.; in rang hooger dan klerk. Veelal zijn er drie rangen: hoofdcommies, commies, adjunct-commies. Commies-griffier is een ambtenaar, die een griffier ter zijde staat. Zoo bij de Eerste en Tweede Kamer.

In B e l g i ë: ambtenaar van lageren rang in zekere openbare besturen. Speciaal te vermelden den commies-griffier bij de hoven en rechtbanken, die in zijn bevoegdheid heeft den griffier bij te staan en bij afwezigheid hem te vervangen in de uitoefening van zijn ambt. Het statuut van den commies-griffier is geregeld door de wet van 18 Juni 1869 op de rechterlijke inrichting, o.m. in de art. 10, 11, 65, 66, 190, 206. *Rondou.*

Congestie (< Lat. congerere = bijeenbrengen), vermeerderde bloedvulling van orgaan, bloedsaandrang. Men spreekt van congestief gelaat bij sterke bloedvulling van de aangezichtshuid. Dit ziet men bij sommige ziekten waarbij de bloedshoeveelheid vermeerderd is, dikwijls ook ten gevolge van functioneele stoornis van bloedvaten, bijv. in het → climacterium (zie aldaar in aanv. dl.). Men spreekt ook van levercongestie. *L. Jansen.*

Cremer, J a c o b T h e o d o o r, Ned. grootondernemer en staatsman. * 30 Juni 1847 te Zwolle, † 14 Aug. 1923 te Amsterdam. Trad in 1871 in dienst van de → Deli-maatschappij, werd in 1883 directeur der Deli-spoorwegmaatschappij, stichtte in 1884 de Ned.-Indische Landbouwmaatschappij en was stichter of promotor van de Ned. Scheepsbouwmaatschappij, de Koninklijke Paketvaartmaatschappij, van „Werkspoor" (Ned. Fabr. van Werktuigen en Spoorwegmaterieel) en van het → Koloniaal Instituut. Van 1897 tot 1901 was hij minister van Koloniën en in deze hoedanigheid bracht hij de Indische Mijnwet tot stand (zie → Mijnrecht in dl. XVIII kol. 188), bevorderde het verkeer (oprichting der Java-China-Japan-lijn) en versterkte de positie der Koninklijke Ned. Petroleummaatschappij (zie aldaar in dl. XV kol. 557). Van 1907 tot '12 was hij voorzitter der Ned. → Handelmaatschappij, van 1918 tot '20 gezant te Washington.

L i t.: H. Colenbrander, Koloniale geschiedenis (III 1926); F. Gerretson, Geschiedenis der Koninklijke (1936); H. van Kol, Mijnwetgeving en Mijnbouw in Ned.-Indië (1910); id., Ned.-Indië in de Staten-Generaal van 1897 tot 1909 (1911).

Cronycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant, zie → Divisiekroniek (in aanv. dl.).

Cunard line, thans officieel Cunard-White Star Ltd., Engelsche stoomvaartmaatschappij, in 1840 gesticht door Samuel Cunard. Zetel te Liverpool. Personen- en vrachtverkeer op de Ver. Staten en Canada. Tot ca. 1880 grootste stoomvaartmaatschappij der wereld. In 1934 samengesmolten met de → White Star Line.

Czartoryski, A d a m G e o r g, v o r s t, Poolsch staatsman, uit een adellijk geslacht geboren. * 14 Jan. 1770 te Warschau, † 15 Juli 1861 op het slot Montfermeil bij Parijs. Werd als gijzelaar na de derde deeling van Polen naar Sint-Petersburg gezonden (1795), waar hij de vriendschap verwierf van den lateren tsaar Alexander I. Hij werd (1804-'05) minister van Buitenlandsche Zaken van Rusland. Hij streefde naar het herstel van Polen met den steun van Rusland. Bij den opstand van Polen in 1830 werd hij voorzitter van de Nationale Regeering en offerde hij de helft van zijn fortuin op voor de redding van zijn land. In Sept. 1831 vluchtte hij naar Parijs, waar hij zich aan het hoofd stelde van de Poolsche aristocratische partij.

W e r k e n: Essai sur la diplomatie (Marseille 1830); Mémoires et Correspondance avec Alexandre I (uitg. d. C. de Mazade, 2 dln. [3]1887). *Bousse.*

D

Dag van devotie. Tot aan de invoering van den Codex Juris Can. in 1918 bestonden er in de bisdommen Utrecht en Haarlem dagen van devotie, ook k e r k d a g e n genaamd, met verplichting van Mishooren; het waren: de feestdagen van Maria-Lichtmis (2 Febr.) en Maria-Geboorte (8 Sept.), later ook van Maria-Onbevlekt-Ontvangen (8 Dec.) en voor het bisdom Haarlem van den H. Willibrordus (7 Nov.). *A. Beekman.*

Damar-Woelan-roman, historische roman, behoorend tot de Midden-Javaansche letterkunde. De roman speelt in → Modjo-Pahit en bevat het verhaal van Damar Woelan, den zoon van den patih, die Ménak-Djinggo, den rooden ridder van Blambangan, belager van de jonge koningin van Modjo-Pahit, doodt, met de koningin huwt en zelf koning wordt van Modjo-Pahit. Er bestaan een 20-tal redacties van dit verhaal. Voor den tijd waarin ze geschreven zijn, en de plaats die ze innemen in de Javaansche letterkunde, zie → Java (V; dl. XIV kol. 502 en 506).

Dandolo, oud Venetiaansch patriciërsgeslacht.

1° Don A n d r e a s, doge van Venetië. * 1307 (?), † 1354. Regeerde van 1343 tot '54. Laatste doge uit het geslacht D.; hij overwon de Genueezen in 1349 en gaf opdracht tot het samenstellen van het Liber blancus en Liber albus, waarin de verdragen van Venetië met Europeesche en Oostersche mogendheden werden opgeteekend. Ook schreef hij de oudste geschiedenis van Venetië: Chronicon Venetorum, loopend tot 1280.

2° Don H e n d r i k, doge van Venetië. * 1119, † 1205 te Constantinopel. Als gezant van Venetië naar Byzantium gezonden, werd hij aldaar op last van keizer Manuel van zijn oogen beroofd, 1171. Desniettegenstaande werd hij 1192 tot doge verheven en bleek een buitengewoon krachtig, doch ook sluw regent. Hij dwong de deelnemers aan den vierden → Kruistocht, die hun overtocht op Venetiaansche schepen niet konden betalen, hem te vergezellen en te helpen bij het beleg van Zara (in Dalmatië) en daarna bij de verove-

ring van Byzantium, Venetië's erfvijand. Hierop stichtten de Kruisvaarders het Latijnsche keizerrijk, waardoor zij geheel van hun oorspronkelijk doel afweken. Ook voor Venetië wist D. een groot deel van den buit binnen te halen (Zwarte-Zee-kust, Creta, vsch. steden, handelsvoorrechten enz.).

Dapper, Olfert, schrijver op geschiedkundig en volkenkundig gebied. * 1636 te Amsterdam, † Dec. 1689 aldaar. Regelmatige studiën schijnt hij niet gedaan te hebben, doch hij was enorm belezen en heeft zijn eruditie in talrijke geschriften verwerkt. Zijn eerste boek Historische beschrijving der Stadt Amsterdam (1663) is voor zijn tijd zeer verdienstelijk. Verder vertaalde hij Herodotus, en gaf vooral „Nauwkeurige Beschrijvingen" uit van allerlei vreemde volken en gewesten: Afrika, Egypte, Ethiopië, Arabië, Indië, China, Japan enz. Vele zijner werken zijn herhaaldelijk herdrukt en in Fransch, Duitsch en Engelsch vertaald. Ofschoon hij zelf niet gereisd heeft en alles uit gedrukte of geschreven bronnen bijeen moest garen, was zijn werk niet zonder waarde.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VII). *Gorris.*

De cujus (hereditate agitur), degene van wiens nalatenschap sprake is, d.i.: de erflater.

Delcour, Jean, beeldhouwer. * 1627 te Hamoir, † 1707 te Luik. Leerling van Arnold Henrard en Bernini. Zijn voornaamste werken vindt men in de St. Baafs te Gent, de Lieve Vrouwekerk te Hasselt, de St. Paul, St. Jacques, St. Antoine, St. Martin te Luik en op drie pleinen te Luik. D. is een typisch vertegenwoordiger van de theatrale kunst van het einde der 17e eeuw.

Desclée (Societé S. Jean l'Evangeliste), uitgeverij te Doornik vooral van liturgica en theologica. Sinds de Fransche regeering de muziekpersen der Solesmenser Benedictijnen in beslag nam, verzorgt uitsluitend D. de rhythmische Gregoriaansche uitgaven van Solesmes.

Desclée, de Brouwer & Cie, gevestigd te Parijs en Brugge, uitgever van talrijke belangrijke series (Bibl. franç. de Philosophie, Questions disputées, Bibl. Augustinienne, Collection Pax, Collection „Les Iles") en werken op het gebied van theologie, wijsbegeerte, ascese, mystiek, kerkmuziek en liturgie. Missaals in het Ned., Eng., Spaansch, Portugeesch, Braziliaansch en Poolsch. Sinds 1929 mede onder leiding van P. v. d. → Meer de Walcheren. *P. Coebergh.*

Deservitor, volgens het hedendaagsch Kerkelijk recht een geestelijke, wien tijdelijk het bestuur van een (doorgaans) vacante parochie of ook al de waarneming van een ander kerkelijk ambt is opgedragen. Vroeger was d. in de landen waarvoor het concordaat van 1801 gold (Frankrijk, België, linker Rijnoever) de gewone bestuurder van een op grond der organieke artikelen naast de hoofdparochies opgerichte hulpparochie. *Schweigman.*

Desideri, Hippolytus, Jezuïet, missionaris in Voor-Indië en Tibet. * 21 Dec. 1684 te Pistoia, † 14 April 1733 te Rome. Hij trad in 1700 in de Soc. van Jesus en werd in 1713 naar Voor-Indië gezonden. Hier kreeg hij opdracht tezamen met p. Manoel Freyre een onderzoek in te stellen naar de vroegere Jezuïetenmissie te Tsaparang in West-Tibet. Vanuit Delhi in Hindoestan 24 Sept. 1714 vertrokken, drongen beide reizigers langs een grooten omweg via Kasjmir en Ladak in Tibet binnen en bereikten met voorbijgaan van hun eigenlijk reisdoel 18 Maart 1716 Lhasa, vanwaar p. Freyre onmiddellijk door Nepal naar Indië terugging. D. bleef tot April 1721 in Lhasa en Sera en in de Oostelijk gelegen provincie Thakpo Khier. Zes jaar na zijn terugkeer in Voor-Indië vertrok hij in 1727 naar Rome. Hier schreef hij zijn „Notizie Istoriche del Tibet", een der uitvoerigste en beste werken over Tibet, dat eerst in 1932 in een Engelsche vertaling het licht zag. Onder de oudere Tibet-reizigers is hij veruit de belangrijkste.

Lit.: C. Wessels, Early Jesuit Travellers in Central Asia (Den Haag 1924); F. de Filippi, Ipp. Desideri, an Account of Tibet (Londen ²1937). *Wessels.*

Diaeteticк (< Gr. diaita = levenswijze), leer der leef- en voedingswijze. D. is een onderdeel van de bijzondere gezondheidsleer. Zie → Dieet; Hygiëne.

Dierentuin is een parkachtig aangelegde tuin, waarin inheemsche en buitenlandsche wilde dieren in min of meer ruime kooien gehouden worden. Oorspronkelijk diende de d. alleen voor het amusement van het publiek en als zoodanig waren d. reeds van de oudste tijden af in gebruik; gaandeweg werden bij het houden der wilde dieren ook wetenschappelijke doeleinden nagestreefd. Als oudste inrichting in dezen meer modernen zin kan gelden de menagerie van den Earl of Derby, die de kern werd van den huidigen d. te Londen (Regent's park). Ofschoon nl. het wilde dier in gevangenschap vele karakteristieke trekken inboet, o.a. ten gevolge van de geregelde voedselvoorziening, het gewoon raken aan den omgang met den mensch, enz., blijft het een waardevol studieobject bijv. wat betreft de variabiliteit, voortplanting en bijzonder de dierenpsychologie. Meerdere d., zooals die van Amsterdam (Natura Artis Magistra), van Parijs (Jardin des Plantes) enz., staan dan ook in nauw verband met universitaire inrichtingen om deze studie op meer intensieve wijze te bevorderen. In den laatsten tijd tracht men het wilde dier zooveel mogelijk in zijn natuurlijke omgeving te verplaatsen en tevens hekken en tralies door breede grachten te vervangen, zoodat men niet meer het gevoel heeft voor gevangen gehouden dieren te staan. Het was Carl → Hagenbeck, die in Duitschland deze nieuwe methode invoerde; ook in Nederland bezitten wij in Burger's en Ouwehand's dierenpark twee voorbeelden daarvan. Er bestaan op het oogenblik meer dan 400 d. op de geheele wereld (→ aquaria niet medegerekend), waarvan in de Vereenigde Staten ca. 170. Bekende d. in Europa vindt men te: Weenen (opgericht 1752), Londen (1825), Amsterdam (1838), Berlijn (1841), Antwerpen (1843), Parijs (1854), Marseille (1854), Rotterdam (1857), Kopenhagen (1859), Keulen (1860).

Lit.: L. C. Everard, Zoological Parks, Aquariums and Botanical Gardens [in: Publ. Amer. Mus. (N.S.) nr. 12, Washington 1932]; H. Kummerlöwe en H. Graupner, Die Zoologischen Gärten, Tierparks und Schauaquarien der Welt [in: Der Zoolog. Garten (N.F.) 5, 1932]. *Hüffer.*

Dinter, Wilhelmus van, magister-generaal van de → Kruisheeren. * 4 Dec. 1869 te Gemert. Hij was novicenmeester te St. Agatha, stichtte de missie van Minnesota in N. Amerika (1910-'27), met college en hoogere studies, werd generaal in 1927. Stichtte daarna de missie in Brazilië (Para), vele nieuwe staties en huizen, en stelde zich tot taak het koorgebed tot den ouden luister op te voeren. *Beijersbergen v. Henegouwen.*

Diorama (< Gr. dia = door, horaomai = ik zie), voorstelling op een doorschijnend doek, dat aan beide zijden beschilderd is en zoowel aan de voor- als aan

de achterzijde op verschillende wijze kan belicht worden. In 1822 door Daguerre uitgevonden, later door Gropias verbeterd. Veelal op tentoonstellingen gebruikt. Later noemde men eveneens d. figuren die zoo geschilderd en opgesteld zijn, dat de toeschouwer ze plastisch ziet.

Directeur-generaal (N e d.), titel van een hoofdambtenaar bij bepaalde departementen. Zoo staat aan het hoofd van de directies van Handel en van Landbouw, ressorteerende onder het departement van Economische Zaken, een directeur-generaal; zoo ook aan het hoofd van den dienst voor Volksgezondheid, enz.

In B e l g i ë : hoogere ambtenaar, die aan het hoofd staat van een algemeene directie van een ministerie. Werkt rechtstreeks met den minister. Is belast met de directie, de organisatie en de samenschakeling van de hem toevertrouwde gezamenlijke diensten. Voert het gezag over het personeel van deze diensten. Ziet toe op de naleving van de wetten, besluiten, reglementen en instructies en op de uitvoering van de reglementen van huishoudelijk bestuur. *Rondou.*

Divisiekroniek, gebruikelijke naam voor de **Cronycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant,** geschreven door → Cornelius Aurelius (Goudanus), prior van het klooster Hemsdonk bij Schoonhoven. De eerste druk verscheen te Leiden in 1517. Het was de eerste vaderlandsche geschiedenis met een beginhoofdstuk over de Romeinen. In de bewerking van Gouthoeven (1636) deed zij dienst als schoolboek tot in het begin der 19e eeuw. *Boeren.*

Dolhain, voormalige heerlijkheid onder de gemeenten Balen, Limburg en Bilstain (prov. Luik). Onder de heeren van D. is het meest bekend A d r i a a n van St. Winoxbergen, lid van het Compromis der Edelen en sinds 1569 admiraal der Watergeuzen. Om zijn baatzuchtigheid werd hij door Oranje in 1570 uit laatstgenoemde waardigheid ontzet, maar verzoening volgde spoedig. Hij sneuvelde 17 Juli 1572 bij Bergen in Henegouwen. *Boeren.*

Domine non sum dignus (Lat., = Heer, ik ben niet waardig), gebed (volgens Matthaeus 8.8), dat deel uitmaakt van den Romeinschen communie-ritus. Sedert de 13e eeuw in gebruik bij de Communie van den priester, sedert de 16e eeuw bij het uitreiken der H. Communie aan de geloovigen.

Doodsprentje, zie → Bidprentje (in aanv. dl.).

Dorlodot, H e n r y d e, Belgisch geoloog. * 1855 te Marchienne-au-Pont, † 1929 te Leuven. Studeerde theologie en natuurwetenschappen, was eere-kanunnik van de kathedraal van Namen, directeur van het Geologisch Museum der Belgische kolenbekkens. Van zijn talrijke wetenschappelijke verslagen en mededeelingen zijn de voornaamste die over de stratigraphie en tectoniek van het Palaeozoicum en met name van het Devoon en Carboon in België.

Douglas, D o n a l d W., Amer. vliegtuigbouwer. * 1892. Studeerde aanvankelijk voor zeeofficier te Annapolis. Na verloop van eenigen tijd nam hij echter ontslag uit de Amer. Marine en ging zich toeleggen op den vliegtuigbouw. Zijn eerste betrekking kreeg hij bij Glenn Martin, die een fabriek bij Los Angeles had, welke gedurende de oorlogsjaren naar Cleveland verhuisde. In 1919 verliet hij Glenn Martin en bouwde voor eigen rekening een verkeersvliegtuig, dat echter een mislukking was. Het jaar daarop had hij meer geluk en won den wedstrijd voor een marinevliegtuig. Het directe gevolg hiervan was, dat hij groote opdrachten kreeg voor militaire en marine-vliegtuigen. Hij stichtte een fabriek te Santa Monica (Californië) en toen als gevolg van de economische depressie de regeeringsopdrachten sterk terugliepen, besteedde hij weer aandacht aan de verkeersvliegerij. Omstreeks 1932 bracht hij zijn DC 1, die, hoewel niet perfect, alle bestaande verkeersvliegtuigen in snelheid en comfort verre de baas was. Uit dit prototype werd de DC 2 ontwikkeld en het groote succes van de „Uiver” in de Melbourne Race in 1934 had tot gevolg, dat dit type over de geheele wereld werd erkend als het beste verkeersvliegtuig. De toenmalige routesnelheid van rond 200 km/h werd, hoofdzakelijk door toepassing van betere aërodynamische vormen, opgevoerd tot rond 300 km/h en alle bestaande verkeersvliegtuigen waren met één slag verouderd. Begin 1936 bracht D. een grootere editie van de DC 2, de DC 3; beide types zijn o.a. bij de K.L.M. in gebruik (zie afb. op de plaat t/o kol. 592 in dl. XV). Het steeds toenemende luchtverkeer was oorzaak, dat D. in opdracht der vijf grootste Amer. luchtverkeersmaatschappijen een viermotorige machine, de DC 4, ontwierp en bouwde, geschikt voor het vervoer van ong. 40 passagiers. Ongeveer tegelijkertijd ontwierp en bouwde hij zijn DC 5, een geheel metalen hoogdekker met twee motoren, die het midden houdt tusschen de DC 2 en DC 3 en is ingericht voor 16 passagiers. Zoowel de DC 4 als de DC 5 hebben een driewielig onderstel met neuswiel. *v. Steenderen.*

Driesch, H a n s, bioloog en philosoof. * 28 Oct. 1867 te Kreuznach. In 1909 prof. in de natuurphilosophie te Heidelberg, in 1911 in de philosophie te Keulen, sinds 1921 te Leipzig. Leerling van Haeckel, begon hij zijn loopbaan als mechanicist, kwam door zijn experimenten (o.a. aan zeeëgeleieren) in 1891 tot het neovitalisme (zie → Vitalisme). Van daar uit bouwt hij een allesomvattende realistische philosophie op, die ook bovenzinnelijke realiteiten erkent.

W e r k e n: Die Seele als elementarer Naturfaktor (1903); Philosophie des Organischen ([4]1930); Wirklichkeitslehre (1917); Ordnungslehre ([2]1923). *Hüffer.*

Dubnow, S i m o n, Joodsch historicus. * 18 Sept. 1860 te Mstislawl (Wit-Rusland). D. was van 1917 tot ’23 hoogleeraar in de geschiedenis aan de Joodsche Hoogeschool te St. Petersburg; leeft sinds 1933 te Riga. Door zijn grootsch opgezet werk Weltgeschichte des jüdischen Volkes (10 dln. 1925-’29) is hij de grondlegger der moderne Joodsche geschiedschrijving. *p. Constantinus.*

Dubois, J e a n J a c q u e s, laatste mag.-generaal der → Kruisheeren van het moederhuis te → Hoei. * 1730, † 1796 te Luik. D. was professor te Luik en prior te Kolen-Kerniel, verder prior te Hoei en Ordesgeneraal (1778-’96). Bij zijn dood zag hij de kloosterkerk te Hoei geplunderd en de Orde met hare meeste huizen met ondergang bedreigd (Fr. Revolutie). Hij zou als generaal pas in 1853 worden opgevolgd door H. v. d. → Wijmelenberg, die het generalaat en moederhuis in Nederland vestigde te St.-Agatha bij Cuyk. *Beijersbergen v. Henegouwen.*

L i t.: J. Francino, De Orde der Kruisheeren (1936); L. Honhon, Theod. de Celles (1936); zie ook → Hoei.

Dubroecq (D e B r e u c k), J a c o b, genaamd de Oude, Waalsch bouwmeester en beeldhouwer, een der voornaamsten onder de beeldende kunstenaars der 16e eeuw. * Begin 16e eeuw te Bergen, † 1584 aldaar. Bouwde voor Maria van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden, de kasteelen van Binche

en Mariemont (beide in 1554 door Hendrik II van Frankrijk in brand gestoken), ontwierp in Renaissance-stijl het jubee van de kerk van St. Waltrudis te Bergen, het Magdalena-altaar van deze kerk en het graf van Eustachius van Croy, bisschop van Atrecht, in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te St. Omaars (Frankrijk). Van dit laatste zijn fragmenten bewaard. Van 1530 tot 1535 verbleef hij in Italië. De Italiaansche kunst beïnvloedde sindsdien zijn werk zeer sterk. Het jubee van de St. Waltrudiskerk was overvloedig versierd met beeldhouwwerk; het werd in 1797 door de Franschen verwoest, doch gedeelten ervan werden bewaard en het geheel is in 1926 zooveel mogelijk gereconstrueerd en tusschen het priesterkoor en het transept geplaatst. Een gedeelte van het jubee van de St. Waltrudiskerk is afgebeeld in dl. XX tegenover kol. 576.

Duikertoestellen maken het mogelijk onder water werkzaamheden te verrichten. Voor **duikerklokken**, zie → Caisson.

Het **duikerpak** is een luchtdicht pak van rubber, dat alleen de handen onbedekt laat. De metalen helm, die het hoofd omsluit, is voorzien van kijkglazen. Door een pijp, die op den helm aansluit, wordt de lucht den helm binnengevoerd; door een klep, die aan den helm bevestigd is, wordt de verbruikte lucht afgevoerd. Looden platen op borst, rug en aan de voeten zorgen voor de noodige zwaarte. De communicatie met andere duikers of met het schip geschiedt door middel van een touw of van spreekbuizen. Zoo noodig wordt een electrische lamp medegenomen. De bereikbare diepte is 60 meter. De luchttoevoer geschiedt van het schip uit door middel van een luchtdrukpomp; per 10 m diepte is 1 at overdruk noodig. Is deze wijze van toevoer niet goed mogelijk, dan gebruikt men een zuurstofreservoir, dat zich op den rug van den duiker bevindt; het bevat samengeperste lucht, waarvan de uitstrooming door den duiker geregeld wordt. De inademing geschiedt niet door den neus, maar met behulp van een mondstuk; het koolzuur van de uitgeademde lucht wordt gezuiverd door kalium- en natriumhydraat. Met een dergelijk toestel kan men tot op een diepte van 90 m eenige uren arbeiden.

Voor werkzaamheden op grootere diepte gebruikt men een **duikerpantser.** Dit pantser bestaat uit stalen ringen, die door waterdichte verbindingsstukken aaneengevoegd zijn. Als handen dienen tangen, die de duiker van binnen uit in werking stelt. Bij het pantser wordt de druk van het water door het toestel zelf opgevangen. Aan den rug bevinden zich zuurstofflesschen. De zuivering der uitgeademde lucht geschiedt als bij het duikerpak zonder slurf. Het gewicht van het toestel bedraagt ca. 400 kg, wordt echter door den sterken opwaartschen drang van het water practisch geheel geneutraliseerd, op grootere diepte wordt zelfs water in ballasttanks meegenomen. Met dit toestel kan men tot op 200 m diepte eenige uren zwaren arbeid verrichten.

De d. doen dienst bij het inspecteeren en herstellen van werken onder water, het visschen van sponsen, parels, koralen en barnsteen, het plaatsen van springstoffen, het bergen en herstellen van schepen.

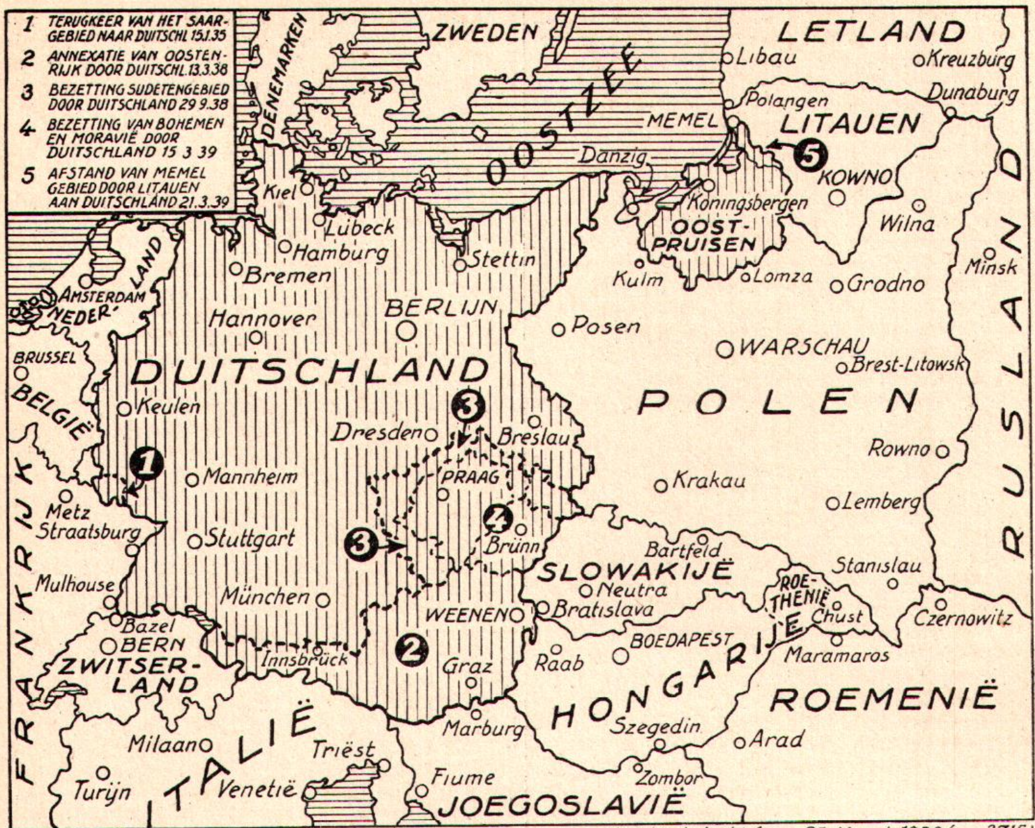
Duitsche Geloofsbeweging, in 1933 gestichte godsdienstige beweging, die, toen de Duitsche Evang. Kerk zich op den grondslag van het bijbelsche Evangelie van Jesus Christus en van de reformatorische belijdenisgeschriften plaatste, in Eisenach Hauer tot leider koos en den eisch van een „arteigene" Indogermaanschen godsdienst stelde. De D. G. hangt den nationaal-socialistischen staat aan. Een belijdenis werd niet opgesteld. De leden mogen geen Joodsch of kleurlingenbloed hebben en geen lid zijn van de vrijmetselarij of van de Jezuïetenorde. Orgaan: Deutscher Glaube.

Duitschland. 1° Geschiedenis (aanvulling op dl. IX kol. 512 vlg.).

B i n n e n l a n d s c h e p o l i t i e k. Onmiddellijk na de overwinning van het nationaal-socialisme stelde zich de vraag hoe en in welke mate Duitschland economisch en financieel onafhankelijk kon worden gemaakt van het buitenland. In den loop van 1933 werd het programma opgesteld van een eerste vierjarenplan: onder leiding van Darré, minister van Landbouw, werden een aantal kordate maatregelen getroffen, die als voornaamste doel hadden den boerenstand economisch en sociaal te verheffen, de werkloosheid te bestrijden en de voedselvoorziening van het land te verhoogen; middelen daartoe waren een krachtdadige politiek ten bate van de kinderrijke gezinnen en van de kleine landbouwexploitaties, het uitvoeren van reusachtige werken als autobanen, vestingen enz. In Sept. 1936 werd door minister H. Göring een nieuw vierjaren-plan aangekondigd, ditmaal met het doel het land op het gebied van grondstoffen onafhankelijk te maken van den vreemde; de middelen daartoe werden gezocht in de synthetische fabricatie van kleedingstoffen, rubber en brandstoffen, in de zuinigheid bij het verbruik van eetwaren en metaal, in de intensieve uitbating van mijnen en bosschen, vooral in de nieuwe Ostmark. Het logische gevolg van die politiek van autarkie waren strenge maatregelen op het gebied van het financieel ruilverkeer, en het sluiten van talrijke clearing-accoorden met het buitenland.

De strijd tegen den Christelijken godsdienst werd onverzwakt voortgezet. Vooral de jeugd wordt zooveel mogelijk aan allen godsdienstigen invloed onttrokken en staat onder tyrannieken geestesdwang. De barbaarsche vervolging en ontrechting der Joden heeft de verontwaardiging van de geheele wereld gaande gemaakt.

B u i t e n l a n d s c h e p o l i t i e k. Het nationaal-socialisme had zijn succes vooral te danken gehad aan den strijd tegen de bepalingen van het verdrag van Versailles, die zwaar wogen op Duitschland. Na Hitler's benoeming tot rijkskanselier op 30 Jan. 1933 werd die strijd op diplomatisch en militair terrein overgebracht, waarbij nog kwamen de politiek van reïntegratie van de buiten en bij de grenzen levende Duitschers, de Drang nach Osten, vooral in de richting van de petroleumvelden van Roemenië en van het graanrijke Oekraïne. Het middel daartoe was een sterke bewapening van het land en de verstandhouding met Mussolini na den Abessinischen oorlog 1935-1936 (As Rome-Berlijn). Zie → Abessinië (in aanv. dl.). In het licht van de voorgaande verklaring moeten de volgende feiten beschouwd worden. De kordaat doorgevoerde herbewapening had de beteekenis voor Duitschland de „Gleichberechtigung" te verkrijgen: op 16 Maart 1935 proclameerde de Führer de militaire souvereiniteit van zijn land; op 7 Maart 1936 werd het Locarno-verdrag opgezegd en de linker Rijnoever bezet, en op 24 Aug. 1937 de algemeene dienstplicht ingevoerd. Ook werd de invloed van het marxisme en van Sowjet-Rusland in Europa bestreden, o.m. door deelname van Duitsche technici aan den Spaanschen burgeroorlog aan de zijde van Franco sedert den zomer van 1936; Duitschland sloot

Overgenomen uit Keesings Historisch Archief van 25 Maart 1939 (pag. 3715)

Kaart van Midden-Europa na de veranderingen van voorjaar 1939.

ook met Italië en Japan het Antikommintern-pact, 25 Nov. 1936; eindelijk in zijn Rijksdag-rede van 30 Jan. 1937 trok Hitler plechtig de handteekening van Duitschland terug van het Dictaat van Versailles en van de schuldbekentenis aan het uitbreken van den Wereldoorlog; daarbij verklaarde hij voortaan geen enkele territoriale aanspraak meer te maken te hebben in Europa, waarborgde de grenzen van België, Elzas-Lotharingen, Polen en Oostenrijk; doch de terugkeer van de vroegere koloniën werd van dien dag af geëischt. Vroeger reeds werd een vlootovereenkomst gesloten met Engeland, en een niet-aanvalspact met Polen en Tsjecho-Slowakije. Op het ongedaan maken van het Verdrag van Versailles volgde de eigenlijke imperialistische politiek. Niettegenstaande de herhaalde belofte de integriteit van Oostenrijk te eerbiedigen, zond Hitler op 11 Maart 1938 een ultimatum aan den Oostenrijkschen kanselier Schuschnigg, waardoor deze verplicht werd den nat.-soc. Oostenrijker Seyss-Inquart in zijn kabinet op te nemen. Hierdoor waren echter de moeilijkheden niet opgelost: want Schuschnigg werd reeds op 12 Maart gedwongen af te treden; de Duitsche troepen bezetten Oostenrijk, de Führer deed zijn intrede te Weenen op 14 Maart en Oostenrijk werd onder den naam van Ostmark bij het Rijk geannexeerd. Deze politiek van recuperatie van in het buitenland levende volksgenooten leidde in September 1938 tot de annexatie van het onder Tsjecho-Slowaaksch staatsverband staande Sudetenland, bewoond door een 4 millioen Sudetenduitschers, langs de bergachtige grenzen van Bohemen: door den Sudetenleider Henlein was reeds enkele jaren, maar vooral sedert Maart 1938, onder belangstelling van Duitschland, een speciaal statuut opgeëischt geworden voor zijn landgenooten die in 1918 tegen hun wil onder Tsjechische souvereiniteit waren gebracht. Toen de regeering van president Benes niet onmiddellijk op die eischen wilde ingaan, dreigde D. met geweld van wapenen de Sudeten te bevrijden, terwijl de informatorische zending van den Engelschen waarnemer Runciman zonder gevolg was gebleven; oorlogsgevaar en mobilisatie in vsch. landen dreven de internat. spanning ten top; dank zij de tusschenkomst van den Engelschen premier Chamberlain (onderhoud met Hitler te Berchtesgaden op 15 Sept. en te Godesberg op 22 Sept.) kon de vrede gered worden te München op 30 Sept.: hier werd een pact onderteekend door Chamberlain, Daladier, Mussolini en Hitler, waardoor trouwens al de eischen van Duitschland werden ingewilligd, en de annexatie van Sudetenland geregeld. De Drang nach Osten-politiek maakte gebruik van een oneenigheid tusschen de regeering van Praag en de Slowaken om Tsjechië en Moravië bij het Duitsche Rijk te voegen (15 Maart 1939), waarop volgde de annexatie van het Memelgebied in dezelfde maand (22 Maart). In den loop van het jaar 1939 brak een conflict met Polen uit, over den status van Danzig en den corridor: in zijn Rijksdagrede van 28 April verklaarde Hitler het ver-

drag met Polen, gesloten in 1934, ongedaan, zooals hij trouwens het vlootverdrag met Engeland opzegde, onder voorwendsel dat dit land, om paal en perk te stellen aan de sedert enkele jaren door Duitschland gepleegde aanvallen op de souvereiniteit van de kleine buurstaten, een verstandhouding tusschen Frankrijk, Rusland, Polen, Roemenië en Turkije tegen iederen nieuwen aanval bewerkte, en dus volgens Duitsche opvatting een „omsingelingspolitiek" voerde. Zie ook Italië, Karpato-Rusland, Oostenrijk, Slowakije en Tsjecho-Slowakije in dit aanv. dl. *Cosemans.*

2° **Duitsche muziek.** Aan de ontwikkeling der Europeesche muziek nam Duitschland betrekkelijk laat deel. Wel mag men aannemen, dat in de kloosters van een intensieve muziekbeoefening sprake was, doch de vernieuwingen (→ tropen en → sequentiae) gingen uit van de naburige landen (Zwitserland en Frankrijk). Een aparten kunstvorm brachten de minnezangers, o.a. Reinmar von Zweter, → Walther von der Vogelweide, → Wolfram v. Eschenbach, wier muziek in het Kolmarer Liederhandschrift is bewaard gebleven, en de → Meistersinger, aan de tradities der minnezangers vasthoudende gildebroeders, o.a. Michael Behaim, Hans Rosenblüt, Hans Folz en Hans Sachs. De instrumentale kunst bloeide op met de organisten Konrad Paumann, Arnold Schlick en Seb. Virdung (ca. 1500), terwijl Paul Hofhaimer en Heinrich Finck voor het wereldlijke lied van belang zijn geweest. De Nederlandsche tradities volgde Heinrich → Isaak, terwijl Hasler en Froberger onder Italiaanschen invloed stonden. De Reformatie van Luther bracht een evolutie in de kerkmuziek: kerklied, passie en oratorium kwamen tot bloei: Joh. Walther, Sethus → Calvisius, Michael → Praetorius, J. H. Schein, Heinrich Schütz, en J. Ph. Krieger. De opera bloeide in Dresden (Hasse) en Hamburg (Reinhard Keiser, Telemann, Mattheson, Händel); terwijl in Noord-Duitschland en Zuid-Duitschland resp. Sweelinck en Frescobaldi hun invloed op de organistenscholen deden gelden [Lüneburg: Georg Böhm, Lübeck: D. Buxtehude, Hamburg: J. Reinken, Halle: Zachow, Leipzig: Kuhnau en J. S. Bach (Thomascantors), Neurenberg: Pachelbel]. Een nieuwe stijlrichting sloegen de → Mannheimers in (Cannabich Stamitz, Filtz, Richter); met Bach's zonen Johann Christian en Philip Emanuel gaven zij den stoot tot de ontwikkeling van den sonate-vorm en symphonie, die door de zgn. Weensche Klassieken (Haydn, Mozart, Beethoven) tot grootste volkomenheid werd gebracht. Het oratorium en de passie werden door Händel, J. S. Bach en Graun tot grooten bloei gebracht. Voor de ontwikkeling van opera en zangspel moeten Gluck, Mozart, J. Ad. Hiller, Dittersdorf en Schenk worden genoemd. Het tijdperk der Romantiek zette in met de ontwikkeling van het lied: Reichhardt, Zelter, Zumsteeg, Schubert, Löwe, Mendelssohn, Schumann, Brahms en Wolf; verschillende van deze componisten schreven ook talrijke kamermuziekwerken. Liszt en Richard Strauss propageerden de „sinfonische Dichtung", terwijl de ontwikkeling van de Duitsche romantische opera (C. M. von → Weber) tot muziekdrama door Richard Wagner tot stand kwam. Richard Strauss, d'Albert en Pfitzner drukten zijn voetsporen. Tot de belangrijkste componisten van den nieuweren tijd behooren Reger, Hindemith en v. Borck. De voornaamste der genoemde musici zijn ook afzonderlijk op eigen trefwoord behandeld.

L i t.: H. J. Moser, Gesch. der deutschen Musik (3 dln. 1920-'24); Müller Blattau, Gesch. der deutschen Musik (1938). *Koole.*

Dzjiboeti (Fr. Djibouti), hoofdstad van Fransch Somaliland, aan den Zuidelijken oever der Tadzjoerabaai, eindpunt der spoorbaan Addis-Abeba—Dzjiboeti; ca. 8 400 inwoners; korenmolens, handel in ivoor, was en koffie. Sinds de verovering van Abessinië streeft Italië naar het bezit van deze haven, daar Abessinië zelf nergens de zee bereikt. De Apostolische praefectuur D. telt 800 Christenen en wordt bediend door de Fransche pp. Capucijnen.

E

Eden, R o b e r t A n t h o n y, Britsch staatsman. * 12 Juni 1897 te Windlestone (Durham), sedert 1923 Conservatief lid van het Lagerhuis, 1926-'29 secretaris van Austen Chamberlain en 1931-'33 onderstaatssecretaris van Buitenl. Zaken in het kabinet Macdonald; in Jan. 1934 werd hij Lord Privy Seal, Britsch afgevaardigde op de Ontwapeningsconferentie te Genève en naast Simon een soort tweede minister van Buitenl. Zaken; in Juni 1935 minister van Volkenbondszaken, 22 Dec. 1935 min. van Buitenlandsche Zaken in het 3e kabinet Baldwin. In deze functie werd hij in Mei 1937 opgenomen in het kab. Chamberlain, doch hij trad 21 Febr. 1938 uit het kabinet wegens meeningsverschil inzake de Britsch-Italiaansche betrekkingen en de politiek in Oost-Azië.

Eduard, prins van Wales (* 1330, † 1376), zie → Zwarte Prins (in aanv. dl.).

Eerste Vrijdag der maand, dag toegewijd aan het H. Hart. Houdt verband met de devotie der **negen eerste Vrijdagen,** die haar oorsprong vindt in de zgn. Groote Belofte van het H. Hart aan de H. Margareta Maria → Alacoque (1687-1689). De Heilige formuleert de Belofte in een brief aan Mère de Saumaise aldus: „Eens op een Vrijdag, bij de H. Communie, werden, als ik me niet vergis, de volgende woorden (door Jesus) gesproken tot zijn onwaardige slavin: „Ik beloof u in de overgroote barmhartigheid van mijn Hart, dat zijn alvermogende liefde aan allen, die op negen achtereenvolgende eerste Vrijdagen der maand communiceeren, de genade der eindvolharding zal schenken. Zij zullen niet in zijn ongenade sterven noch zonder hun Sacramenten te hebben ontvangen, terwijl hun een veilig toevluchtsoord in dat laatste oogenblik verzekerd is".

Het origineel is zoek geraakt en de Belofte is slechts te kennen uit een copie. Maar de getuigenis is authentiek en haar gezag zeker, wat om verschillende redenen blijkt, o.a. omdat de Belofte ingelascht is in de Bul van Heiligverklaring der H. Margareta Maria.

De Groote Belofte is een blijk van bijzondere liefde van het H. Hart jegens allen, die het H. Hart op de aangegeven wijze vereeren.

D o e l van de negen eerste Vrijdagen: bijzondere vereering van het H. Hart.

V o o r w a a r d e n : 1° H. Communie op negen a c h t e r e e n v o l g e n d e eerste Vrijdagen. Wordt de reeks onderbroken, dan is men verplicht weer opnieuw te beginnen. 2° De H. Communie moet zijn ter eere van het H. Hart, dus eerherstellend.

G u n s t : de eindvolharding, moreele zekerheid van te sterven in Gods vriendschap. Alle vermetel vertrouwen moet natuurlijk uitgesloten worden. Houdt men de negen Eerste Vrijdagen in de vereischte gesteltenis, dan zal God helpen om te sterven in zijn vriendschap.

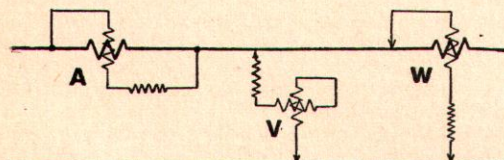
De p r a k t ij k der negen eerste Vrijdagen is algemeen verspreid door het Apostolaat des Gebeds. In Nederland is de praktijk zeer toegenomen sinds het begin der 20e eeuw. De H. Communie kan niet, wil men aan de Belofte deelachtig worden, van den eersten Vrijdag verplaatst worden naar den eersten Zondag.

L i t.: Dict. Apol. d.l. Foi Catholique (I, 582-583); Hamon, Vie de Marg. Marie (452-453); A. Vermeersch S.J., Pratique et doctrine de la Dévotion au S. Coeur (⁷II 149-196). *Kea.*

Egalisatiefonds, fonds ingesteld bij de wet 29 Sept. 1936, houdende eenige voorzieningen in verband met de buitengewone omstandigheden t.a.v. de wisselkoersen in het buitenland; het wordt gefinancierd door de uitgifte van schatkistpapier. Het doel van het fonds is invloed uit te oefenen op den loop der buitenlandsche wisselkoersen door het koopen en verkoopen van buitenlandsche valuta's en goud. Het fonds wordt beheerd door de Ned. Bank. Zoo noodig zal deze crediet verleenen (schatkistpapier in onderpand nemen).

El, E l o a h, E l o h i m, namen van God in de H. Schrift. E l is de oudste en meest verbreide Semietische naam van God. Wordt zoowel van den waren God gebruikt als van die der heidenen. Hiermee hangt samen E l o a h en de meervoudsvorm E l o h i m, die eveneens zoowel van den waren als van de valsche goden gebruikt worden en den god aanduiden als de macht. Elohim wordt ook van engelen, vorsten en rechters gebruikt om aan te geven, dat God hun deel geeft in zijn macht. Met Eloah en Elohim hangt de Islamietische Godsnaam Allah (al ilah = de God) samen.

Electrodynamometer, een meet-apparaat, waarin een electrische grootheid (stroom, spanning of vermogen) wordt gemeten door de wederzijdsche reactie van twee stroomvoerende geleiders. In den electrodynamischen ampèremeter A (zie fig.) wordt de werking gebruikt van een vaste spoel, doorloopen door bijna heel den te meten stroom, op een beweegbare spoel, die een kleine fractie van dezen stroom doorlaat. In den voltmeter V zijn beide spoelen in serie geplaatst met een hoogen voorschakelweerstand. In den wattmeter W is de vaste spoel doorloopen door den stroom, terwijl de beweegbare spoel met een hoogen voorschakelweerstand op de lijnspanning is afgetakt. De kenmerken van dit systeem zijn, dat het bruikbaar is voor gelijk- en voor wisselstroom, en dat het heel nauwkeurig is indien men het tegen uitwendige invloeden beschermt. Het heeft echter een geringe gevoeligheid daar het koppel evenredig is met het kwadraat van de stroomsterkte. *Gillon.*

Electrodynamometer.

Elisabethstad, hoofdplaats der gelijknamige prov. in Belg. Kongo (zie kaart dl. XV 512 F/G 5). Aantal inw. op 1 Jan. 1938: 2 925 Blanken, 14 000 Inlanders. Handels- en nijverheidscentrum. Voornaam spoorwegstation; vlieghaven der lijnen België—Frankrijk—Madagaskar, Stanleystad—Elisabethstad en Rhodesia—Elisabethstad. Radiostation. Zetel en algemeen bestuur van de voornaamste mijnontginningen (koper, tin) der provincie. Handelskamer. Verbrekingshof. Rechtbank van eersten aanleg, rechtbank van inlandsch centrum; weerkundig station; missieposten van Katholieke en Protestantsche zendingen met sociale werken; ziekenhuizen, scholen; verblijfplaats van den apost. vicaris van Katanga (Benedictijnen). Laboratoria; hospitalen voor Blanken en Inlanders. *Monheim.*

Eloah, Elohim, zie → El.

Encaustiek (< Gr. en = in, kaein = branden), in de Oudheid gebruikelijke schildermanier, waarbij men was als bindmiddel gebruikte. De met was vermengde verf werd verwarmd aangebracht en daarna ofwel met een gloeiend ijzer bestreken of door het in de nabijheid brengen van een gloeiend ijzer verhard. Hiervoor gebruikte werktuigen zijn gevonden onder de asch van de bedolven steden bij den Vesuvius. Schilderingen zelf zijn in → Fajjoem gevonden. Ook bij gebouwen en schepen werd de e. toegepast.

Engelmundus, Heilige, apostel van Kennemerland, 8e eeuw. Behalve dit, is er weinig zekers omtrent hem bekend: men meent, dat hij van Friesche afkomst was, doch geboren is in Engeland, waar hij Benedictijn en abt werd. Hij kwam het bekeeringswerk van St. Willibrordus onder zijn stamgenooten deelen en schijnt Velsen, waar hij nog als patroon vereerd wordt, tot middelpunt van zijn werkzaamheid te hebben gekozen. Feestdag 21 Juni.

L i t.: Kronenburg, Neerl. Heiligen in vroeger Eeuwen (II 1898); Acta Sanct. (Junii V).

English, J o e, Vlaamsch teekenaar, schilder en graveur. * 1882 te Brugge, † 1918 te Vinkem. Van Iersche afkomst. Streed tot zijn dood in het Belgisch leger aan den IJzer. Hij ontwierp de kruisen der aan het front gesneuvelde Vlamingen (zie zijn IJzermonument in dl. IX kol. 85). Hij verluchtte o.a. Gudrun van Rodenbach en het Mis- en Gebedenboek van den Vlaamschen Soldaat, en teekende tafereelen uit den Wereldoorlog.

Eon, zie → Aioon (in aanv. dl.).

Estius, W i l l e m, of W. H e s s e l s v a n E s t, zie → Est (2°).

Euwe, M a x, Ned. schaakspeler. * 20 Mei 1901 te Amsterdam. In 1921 kampioen van Nederland; sinds 1920 speelde hij geregeld mede in de groote buitenlandsche meestertournooien. Op 15 Dec. 1935 overwon hij Aljechin en behaalde daarmede het wereldkampioenschap. 7 Dec. 1937 werd hij op zijn beurt door Aljechin overwonnen. Steinitz, Lasker en Réti hebben grooten invloed op zijn spel uitgeoefend. E. is doctor in de wiskunde.

Exclave, klein gebiedsdeel van een staat, dat niet ligt aangesloten bij het hoofdgebied, maar geheel is

gelegen binnen de grenzen van een anderen staat. Zoo is Baarle-Hertog een exclave van België in Nederland; ten opzichte van Nederl. is het een Belgische → enclave.

Exemplarisme is de wijsgeerige leer, volgens welke de zintuiglijk waarneembare dingen hun voorbeeld (Lat.: exemplum) vinden in een bovenzinnelijk, ideëel of gedacht zijn, naar hetwelk zij zijn gevormd, gemaakt, of geschapen, en tegenover hetwelk zij slechts een geringere werkelijkheid en waarde bezitten. Het e. dankt zijn oorsprong aan Plato, die het zintuiglijke beschouwt als afbeelding van „ideeën”, welke hij mythisch voorstelt als bovenzinnelijke zelfstandigheden in een door het denken kenbare wereld. Plotinus geeft aan het gedacht-zijn van deze ideeën een kosmische substantie, den Nous, tot subject. Augustinus maakt de ideeën tot gedachten Gods en schenkt aan het e. den vorm, dien het in de traditie der Christelijke philosophie heeft behouden: God schept de tijdelijke en zintuiglijke dingen naar de eeuwige voorbeelden in Zijn denken, de ideeën. Onder den invloed van deze opvatting zijn de middeleeuwers in het algemeen geneigd de zintuiglijke dingen enkel als afbeeldingen van een hoogere bovenzinnelijke werkelijkheid te beschouwen en te waardeeren, en hun als teekenen of symbolen bij uitstek de functie toe te kennen, den mensch naar het bovenzinnelijke te wijzen. Ook Thomas van Aquino heeft het Neoplatoonsch-Augustijnsche e. met zijn Aristotelische philosophie verbonden.

L i t.: F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsb. der Grieken en Romeinen ([2]1932); id., Gesch. der Patristische en Middeleeuwsche Wijsb. ([2]1932). *F. Sassen.*

Ezra, i b n, zie → Ibn Ezra (in aanv. dl.).

F

Farman, H e n r i en M a u r i c e, pioniers van de luchtvaart en vliegtuigbouwers in Frankrijk. **Henri** (* 1873 te Parijs) zoowel als zijn broer **Maurice** (* 1877 te Parijs) beoefenden aanvankelijk slechts de vliegsport, doch in 1908 begon Henri zelf vliegtuigen te bouwen, welk voorbeeld Maurice spoedig volgde. In 1912 werden hun fabrieken tot één bedrijf gecombineerd ook al bleef ieder zijn eigen types maken tot ong. 1915, toen hun oudste broer **Dick** zich bij hen voegde. In hun firma „Avions Henri, Maurice et Dick Farman” te Billancourt was Henri de technische man, had Maurice de commercieele leiding, terwijl Dick zich met de financiën bemoeide. Na den Wereldoorlog begonnen zij ook verkeersvliegtuigen te bouwen en zij exploiteerden zelfs luchtlijnen, de Lignes Farman, naar Amsterdam en Londen, welke later door Air France werden overgenomen. In 1938 werd hun fabriek genationaliseerd en opgenomen in de Sté. Nationale de Constructions Aéronautiques du Centre; hun vliegveld te Toussus le Noble en hun motorenfabriek, waar behalve vliegtuigmotoren ook compressors en vertragingsmechanismen worden gemaakt, zijn hier echter buiten gebleven. Henri maakte op 30 Oct. 1908 de eerste overlandvlucht, nl. van Châlons naar Reims, een afstand van 27 km, welke hij in 20 minuten aflegde. De Farmans zijn van Engelsche origine; hun ouders namen echter de Fransche nationaliteit aan toen de kinderen nog zeer jong waren en deze zijn dan ook geheel Fransch opgevoed. *v. Steenderen.*

Ferdinand, hertog van O r l e a n s, oudste zoon van den koning der Franschen Louis-Philippe. * 3 Sept. 1810 te Palermo, omgekomen bij een rijtuigongeluk te Neuilly bij Parijs 13 Juli 1842. Kolonel bij de huzaren (1824), sloot hij zich met zijn regiment aan bij de revolutie van 1830, nam deel aan de expeditie in België (1831-'32) en aan den strijd in Algerië (1835-'40). Hij huwde op 30 Mei 1837 met prinses → Helena van Mecklenburg-Schwerin en had twee zonen, Louis, graaf van → Parijs, en Robert, hertog van Chartres. *Bousse.*

Fermi, E n r i c o, Italiaansch natuurkundige. * 29 Sept. 1901 te Rome. 1924-'26 hoogleeraar aan de universiteit te Florence, sinds 1927 aan die te Rome. Houdt zich voornamelijk bezig met quantentheorie en quantenmechanica. Ontdekte in 1935 element nr. 93 van het periodiek systeem. F. is sinds 1929 lid van de Ital. Acad. van Wetenschappen en ontving in 1938 den Nobelprijs voor natuurkunde.

Ferri, E n r i c o, Ital. criminalist en politicus. * 25 Febr. 1856 te San Benedetto-Po (prov. Mantua), † 12 April 1929 te Rome. Met Lombroso grondlegger van de positivistische richting in de wetenschap van het strafrecht. Hij legde den nadruk op den invloed, dien de omgeving op den misdadiger uitoefent, en ontkende de vrijheid van den wil. 1886-1919 sociaaldemocratisch afgevaardigde, 1926 fascist; 1929 senator.

W e r k e n: o.a. Teorià del imputabilità (1878); L'omicidio-suicidio ([5]1925); Socialismo e criminalità (1883); Socialismo e scienza positiva (1894); Studi sulla criminalità ([2]1926); Principii di diretto criminale (1928).

Fey, C l a r a (in de wereld Maria Louisa Christina Clara), stichteres van de Zusters van het Arme Kind Jezus. * 11 April 1815 te Aken, † 8 Mei 1894 op Huize Loreto te Simpelveld. Reeds als meisje thuis muntte zij uit door degelijke vroomheid en Christelijke liefdadigheid. Op aansporing van haar priester-broeder André stichtte zij in 1837 met een aantal vriendinnen een school voor arme kinderen; in 1844 begon zij met drie gezellinnen te Aken een gemeenschappelijk leven, waaruit de bloeiende en over heel Midden- en West-Europa verbreide Congregatie der → Zusters van het Arme Kind Jezus is gegroeid, die in 1888 definitief pauselijk werd goedgekeurd. Tot haar dood bleef moeder Clara de Congregatie leiden; ten gevolge van de Kulturkampf was het moederhuis intusschen naar Simpelveld in Ned. Limburg verlegd. Moeder Clara was zwak van gezondheid, maar een buitengewoon energieke vrouw en een edele, Godminnende ziel. Haar eenvoudige en toch zoo innige instructies en meditaties voor haar zusters gehouden, zijn na haar dood geleidelijk gepubliceerd (ook gedeeltelijk in het Ned. vertaald). Het proces van haar zaligverklaring is in 1916 ingeleid.

L i t.: Pfülf S.J., Mutter Clara vom armen Kinde Jesu ([2]1913); een korte levensschets door P. Waterott (1917) is ook in het Ned. verschenen (1919). *Gorris.*

Finke, H e i n r i c h, Duitsch historicus. * 13 Juni 1858 te Knechting (Westf.), † 1 Jan. 1939. F. was

professor te Münster van 1891 tot '95, te Freiburg van 1895 tot zijn emeritaat in 1935. Hij heeft zich gespecialiseerd in de geschiedenis van het Concilie van → Konstanz: Forschungen und Quellen z. Gesch. des Konstanzer Konzils (1889); Acta Concilii Constantiensis (4 dln. 1896-1928). Ook heeft hij veel geijverd voor de versterking der Duitsch-Spaansche cultureele betrekkingen. Met zijn leerlingen is hij de hoofduitgever der Gesammelte Aufsätze z. Kulturgesch. Spaniens (Spanische Forschungen der Goerres-Gesellschaft, Reihe I, VI. Bnd in 1937). Sinds 1924 was F. voorzitter van de Goerres-Gesellschaft. *Gorris.*

Finno-Oegrische talen, zie → Oeral-Altaïsche talen (in aanv. dl.).

Fint (Alosa finta Cuv.) is een nauw aan den → elft verwante soort visch, heeft dezelfde kleur, is echter kleiner (hoogstens 45 cm lang en 1 kg zwaar) en bezit op de kieuwbogen maar weinige, afzonderlijk staande, korte en dikke doorns. Evenals de elft trekt de f. de rivieren op om kuit te schieten en wordt dan veel in de Ned. wateren gevangen. *Keer.*

Floraliën, internationale bloemententoonstelling te Gent, die als de voornaamste van de wereld kan gelden. In 1808 gesticht door de Gentsche maatschappij voor Landbouw en Plantkunde. Eerst zuiver lokaal karakter. In 1839 krijgt de tentoonstelling een internationale beteekenis. De Floraliën hebben om de vijf jaren plaats, zij gaan gepaard met prijskampen waarvan de jury samengesteld is uit de meest vooraanstaande bloemen- en plantentelers en technici van gansch de wereld (in 1933 telde de jury 200 leden opgezocht in 22 vsch. landen). Ditzelfde jaar werden 800 prijskampen voor 26 verschillende categorieën planten uitgeschreven.

Foresters, Ancient Order of (afgekort: **A.O.F.**), vereeniging in 1834 in Engeland gesticht in plaats van de Royal Order of Foresters, een vereeniging die oorspr. geheim was en bijeenkomsten hield in bosschen. De leden moeten elkander zedelijk en materieel steunen. De orde is gevestigd in meer dan 30 landen, niet echter in die met dictatorialen regeeringsvorm. In Engeland geldt zij als onderlinge verzekeringsmaatschappij (Friendly Society). De leden vormen Courts en deze wederom Districts. Het hoogste bestuurslichaam is de High Court te Londen. Ned. en België vormen samen een der Subsidiary High Courts (zetel te Amsterdam). De Districts beschikken over Commissies van Maatsch. Werk. Daar deze vereeniging verwant is met de Vrijmetselarij, is het lidmaatschap ervan op grond van Canon 2335 C.I.C. voor Katholieken verboden op straffe van excommunicatie.

Franco, 1° Francisco, staatshoofd van Spanje, El Caudillo. * 1892 te Ferrol (Galicië). Studeerde aan de milit. acad. van Toledo, onderscheidde zich bijz. als officier in den strijd in Marokko tegen de Rif-Kabylen, klom spoedig op in rang en was reeds in 1926 generaal. Onder Primo de Rivera leidde en hervormde hij (1927-'31) de krijgsschool te Saragossa, doch na den val van de monarchie (1931) werd hij gevangen genomen en naar Marokko verbannen. Toen evenwel in October 1934 de socialisten en anarcho-syndicalisten, omdat rechtsche ministers in het radicale ministerie Lerroux waren opgenomen, een algemeene werkstaking begonnen, en er in Madrid, Catalonië, Asturië en elders hevige opstanden uitbraken, werd F. aan het hoofd der troepen gesteld, die de onlusten bedwongen. Daarna zond de Volksfront-regeering hem echter, uit vrees voor zijn invloed, als gouverneur naar de Canarische Eilanden, een verkapte verbanning. Hier bereidde hij nu den opstand voor tegen de regeering van Quiroga, die na de verkiezingen van Febr. 1936 als minister-president was opgetreden en in zijn program openlijk verklaard had, dat hij niet alleen den steun noodig had van het parlement, maar ook van de straat. Inderdaad liet de regeering de uitspattingen van haar communistische en anarchistische aanhangers zonder repressie toe, en werden er honderden kerken verbrand, duizenden geestelijken en leeken vermoord. In Juli 1936 vloog daarop F. naar Melilla, van waar uit hij den veldtocht tegen het Volksfront begon. Zijn voornaamste helpers waren Queipo de Llano en Mola; F. zelf werd in Aug. 1936 tot opperbevelhebber der nationale troepen uitgeroepen. In April 1937 vereenigde hij alle rechtsche partijen (die der → Phalanx, de → Requetes, de → Carlisten e.a.) in één Nationale Partij en slaagde er ten slotte in na driejarigen burgerstrijd in geheel Spanje zijn gezag te doen erkennen. Zie verder → Spanje (in aanv. dl. sub voce). F. is van godsdienst oprecht Katholiek; in de politiek staat hij een autoritairen regeeringsvorm voor, al is de juiste nuance hiervan nog moeilijk aan te geven.

Lit.: Joaquín Arrarás, Franco ([5]1938; Ned. vertaling is in voorbereiding). *Gorris.*

2° Ramon, broer van Francisco. Vloog in 1926 als eerste over den Atlantischen Oceaan tusschen Spanje en Zuid-Amerika. Was politiek tegenstander van zijn broer, en werkte in 1931, als minister van luchtvaart der republikeinsche regeering, mee aan de gevangenneming en verbanning van Francisco. Tijdens den burgeroorlog heeft hij zich echter bij zijn broer aangesloten. *Gorris.*

Fraticelli. Eigenlijk is dit de naam voor die → Joachimieten en Spiritualen uit de orde der Minderbroeders, die hardnekkig volhielden, dat paus Joannes XXII in zijn bullen over den armoedestrijd tot ketterij was vervallen (zie → Minderbroeders, dl. XVII kol. 679). Zij scheidden zich van de Kerk af, propageerden een groote strengheid van leven, hadden zelfs eigen bisschoppen en pausen en breidden zich in de latere M.E. vrij sterk uit in Italië, Spanje, het Oosten; ook in Bohemen, waar zij Hussietische leerstellingen overnamen. Pas tegen het einde der 15e eeuw verdwenen zij uit de geschiedenis.

Ook de aanhangers van Fra Dolcino (→ Apostelbroeders) en van Michael van Cesena (welke laatste alleen schismatiek waren, zie dl. XVII kol. 680) komen onder den naam F. voor.

Frisia Catholica, vereeniging, opgericht 29 Sept. 1937 te Leeuwarden, welke ten doel heeft de bevordering van de cultureele verheffing van het Kath. Friesche volk door de verbreiding van de kennis van het Friesche verleden in den ruimsten zin. Middelen daartoe: vergaderingen, excursies, publicaties van wetensch. en populairen aard, enz. Orgaan: „Frisia Catholica", bijblad van het dagblad „Ons Noorden". *Aukes.*

Fryske Akademy, een op initiatief van den Prov. Onderwijsraad van Friesland in 1938 opgericht lichaam, dat bedoeld is als vaste werkgemeenschap voor de beoefening van de wetenschap, die verband houdt met Friesland en het Friesche volk in al zijn uitingen. Voertaal is het Friesch. De F. A. is gevestigd in het Coulonhuis te Leeuwarden. *Aukes.*

G

Gallait, Louis, Belgisch schilder. * 1810 te Doornik, † 1887 te Schaarbeek. Bekend historie- en portretschilder, etser en lithograaf.

Geefs, zeven gebroeders beeldhouwers. De voornaamste hunner is **Willem,** * 10 Sept. 1805 te Borgerhout, † 19 Febr. 1883 te Schaarbeek. Leerling van J. F. en J. L. van Geel te Antwerpen en van Ramey junior te Parijs en voorman van de historisch-realistische richting. Zijn broers ontvingen van hem hun opleiding, terwijl vooral **Karel** veel met hem samenwerkte. Van Willem G. is bekend zijn Rubens-standbeeld te Antwerpen. Tot de vooraanstaande tijdgenooten, waarvan hij een standbeeld of borstbeeld maakte, behoort o.a. Leopold I. Vsch. van zijn werken vindt men in het museum te Brussel.

Geest, Orde van den Heiligen, een der hospitaalorden; vóór 1198 te Montpellier als leekenbroederschap gesticht voor den dienst van armen en zieken, in 1204 pauselijk goedgekeurd, 1252 gereorganiseerd als priesterorde met Augustijnsch-Johannietischen regel. In 1847 opgeheven.

Een vrouwelijke tak, die eertijds de vrouwelijke zieken bediende, welke zich in de H. Geest-huizen bevonden, bestaat nog (6 huizen) en houdt zich bezig met onderwijs.

Voor de Ridderorde van den H. Geest, zie → Esprit in dl. X kol. 364; voor Paters van den H. Geest zie dl. XIX kol. 528.

Geestelijke Herbewapening. In de Times van 10 Sept. 1938, vijf dagen voor Chamberlain's bezoek aan Hitler (het hoogtepunt van de September-crisis, die Europa in een algemeenen oorlog dreigde te storten), verscheen een oproep van lord Baldwin c.s. om het dreigende oorlogsgevaar, dat in den diepsten grond een moreele crisis was, af te wenden door een „moreele herbewapening", d.i. „door de muren neer te halen van vrees en hebzucht, van achterdocht en haat". Deze oproep werd in Nederland door een aantal hoogstaande regeeringspersonen op 27 Sept. overgenomen en tot hun volk gericht. Op 11 Oct. beval ook H.M. de Koningin in een boodschap aan Haar volk de G. H. met warmte aan en op 27 Jan. 1939 werkte zij dit nader uit in een radio-rede, waarin zij vooral op eenheid aandrong onder het parool: „Draagt elkanders lasten". Op 10 Februari hield H.M. te Den Haag een bijeenkomst met de commissarissen der Koningin in de provincies ter bespreking van de mogelijkheden om de denkbeelden der G. H. tot praktische uitvoering te brengen. Sindsdien zijn er vsch. comité's gevormd om tot een daadwerkelijke toepassing der G. H. te komen.

Gemeenfonds (Belg. recht). In elke provincie opgericht door de wet van 27 Nov. 1891 op den openbaren onderstand (art. 17). Heeft tot doel voor een deel, nl. voor de helft, tegemoet te komen in de kosten: 1° van onderhoud en verpleging van behoeftige geesteskranken; 2° van onderhoud en opvoeding van behoeftige abnormale kinderen, die in bijzondere gestichten zijn opgenomen; 3° van onderhoud en opvoeding van behoeftige blinden en doofstommen of aan een zwaar ongeneeslijk gebrek lijdende verminkten, die in een bijzonder gesticht geplaatst zijn om er te worden onderwezen. De andere helft van die kosten wordt gedragen voor één vierde door de provincie en voor drie vierden door den staat.

Het gemeenfonds wordt beheerd door de Bestendige Deputatie van den provincialen raad. Het wordt gestijfd door een verplichte bijdrage van al de gemeenten der provincie. *Rondou.*

Gent, bisdom (Gandavensis dioecesis). G. werd zetel van een suffragaan-bisdom van Mechelen bij de oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder paus Paulus IV (bulle van 12 Mei 1559). Van 1801 tot 1834 was het bisdom Brugge met dat van G. vereenigd. Sedertdien omvat het diocees G. het gebied van de provincie Oost-Vlaanderen en de gemeenten Zwijndrecht en Burcht in de provincie Antwerpen. Te vermelden bisschoppen: Cornelius → Jansen (Jansenius senior), de eerste bisschop, Willem van der Lindt (→ Lindanus), Jacob → Boonen (zie aldaar in aanv. dl.), de latere aartsbisschop van Mechelen; Antoon → Stillemans (1889-1916). G. telt (1938) ca. 1 200 000 inwoners, 31 dekenijen, 386 parochies. Groot seminarie te Gent; klein seminarie te St.-Niklaas-Waas.

Lit.: Gallia Christiana (16 dln. 1715-1865); Hellin, Histoire chronologique des évêques et du chapitre exempt de l'église cathédrale de Saint-Bavon à Gand (1772-'77); P. Claessens, La Belgique chrétienne depuis la conquête française jusqu'à nos jours (1883). *De Schaepdrijver.*

George VI, koning van Groot-Brittannië, tweede zoon van George V. * 14 Dec. 1895 te Sandringham. Heette voor zijn troonsbestijging Albert Frederick Arthur. Diende 1909-'16 bij de zeemacht, daarna bij de luchtvaart, studeerde in Cambridge. In 1920 verkreeg hij den titel van hertog van York. 26 April 1923 huwde hij Elisabeth Bowes-Lyon, dochter van den 14en graaf van Strathmore en Kinghorne. Uit dit huwelijk werden geboren: 21 April 1926 Elisabeth Alexandra Mary, thans kroonprinses, en 21 Aug. 1930 Margaret Rose. G. werd 12 Dec. 1936 door den Raad van troonopvolging tot koning geproclameerd als opvolger van zijn afgetreden broer Edward VIII (zie → Windsor in dl. XXIV) en 12 Mei 1937 gekroond.

Getuigen van Jehova, andere naam voor de aanhangers van de beweging der → Russellisten of Rutherfordbeweging.

Gevaert, Frans August, componist en musicoloog, directeur van het Koninklijk Conservatorium van Brussel. * 31 Juli 1828 te Huise bij Oudenaarde, † 23 Dec. 1908 te Brussel. In 1847 werd zijn cantate „België" bekroond met den Prix de Rome. Hij was een van de eersten, die koren schreef op Ned. tekst (o.a. Jacob van Artevelde). 1857-'69 werkte hij te Parijs, sinds 1867 als leider van den zang en de muziek der opera; in 1871 volgde zijn benoeming tot directeur van het Brusselsch conservatorium als opvolger van Fétis. Sindsdien legde hij zich meer en meer op de muziekwetenschap toe. Hij gaf naar een handschrift van de Bibliothèque Nationale van Parijs 15e-eeuwsche volksliederen uit.

Werken: o.a. Leerboek van den Gregoriaanschen zang (1856); Histoire et théorie de la musique d'antiquité (1875-'81); Les gloires de l'Italie (muziekteksten uit de 17e en 18e eeuw, 1868); Recueil de chansons du 15e siècle

(1875); Les origines du chant liturgique (1890); La melopée antique dans le chant de l'église latine (1895).

Gezelschap van Katholieke Medische Missionarissen, zie → Medische Missionarissen, Gezelschap van Katholieke (in aanv. dl.).

Gil Robles, eigenlijk: José Maria G. R. Quiñones, Spaansch staatsman. * 27 November 1898 te Salamanca. Werd in 1922 hoofdredacteur van het Kath. dagblad El Debate, in 1931 afgevaardigde van de nieuwe Spaansche republiek en leider van de (Kath.) Acción Popular, die samen met andere groepen vereenigd tot het Verbond voor autonomie, eind 1933 bij de verkiezingen een groote winst behaalde (120 zetels). Toch vormde hij geen kabinet, maar werd in 1934 minister in het kabinet Lerroux. Sinds den burgeroorlog van 1936 treedt hij niet meer op den voorgrond.

Ginzberg, Asjer, zie → Achad Haam (in aanv. dl.).

Godecharle, Egidius Lambertus, Belgisch beeldhouwer. * 30 Dec. 1751 te Brussel, † 24 Febr. 1835 aldaar. Leerling van L. Delvaux te Nijvel en van J. P. Tassaert te Parijs. Werkte achtereenvolgens voor koning Frederik den Grooten, aartshertogin Maria Christina, hertog Alb. v. Saksen-Teschen, Napoleon en koning Willem I der Nederlanden. Van zijn werken bevinden zich vele te Brussel (Museum, Park, St. Jaak-op-Koudenberg, St. Katharina, Kapellekerk, Parlementshuis); in Haarlem maakte hij de beelden en borstbeelden van het Paviljoen.

Goës, Bento de, Jezuïet, ontdekkingsreiziger in Centraal-Azië. * 1562 te Villa Franca do Campo op S. Miguel (Azoren), † 11 April 1607 in Soetsjou (China). Na in Indië als soldaat te hebben gediend, trad hij in 1588 als broeder in de Soc. van Jesus en was sinds 1595 werkzaam te Agra. In 1601 werd hij uitgezonden om te onderzoeken, of het door Marco Polo bekend geworden legendarische land Cathay identiek kon zijn met China. Via Lahore en Kaboel reisde G. over den Hindoe Koesj en het Pamir-hoogland naar Jarkand in het Tarimbekken en vandaar langs den voet van het Tien-sjangebergte over Aksoe, Toerfan en Hami naar Soetsjou aan den Chineeschen muur, waar hij omstreeks Kerstmis 1605 aankwam. Reeds in Karasjar had hij bewijzen gekregen voor de identiteit van Cathay en China. Een bode door p. Ricci uit Peking gezonden trof hem in Soetsjou stervende aan. Uit zijn nalatenschap konden in hoofdzaak slechts een aantal bladzijden uit zijn dagboek gered worden. Met deze gegevens en mondelinge berichten van zijn dienaar Isaac heeft p. Ricci een reisverhaal samengesteld.

Lit.: C. Wessels, Early Jesuit Travellers in Central Asia (1924); H. Bernard, Le Fr. Bento de Goes (Tientsin 1934). *Wessels.*

Goethals, George Washington, Amerikaansch ingenieur. * 1858 te Brooklyn, † 1928 te New York. Leeraar aan de Militaire Academie te Westpoint. Van 1907 tot '14 leidde hij den aanleg van het Panamakanaal; was 1914-'16 burgerlijk gouverneur der Kanaal-zône, stond in 1917-'18 aan het hoofd van de Emergency-fleet-organisation der V.S. en werd in 1918 Quartermaster-general van het Amerikaansche leger. Na den Wereldoorlog verliet hij den militairen dienst.

Gorzen, Emberizidae, vogels van de familie der vinkachtigen (Fringillidae) met korten, puntigen snavel en vrij langen staart. Ze vliegen in langere of kortere bochten, voeden zich vooral met insecten, ook wel met zaden. Het zijn nuttige vogels. Hun gezang is kort, maar welluidend. In onze streken zijn het meest bekend: grauwe g. (Emberiza calandra), → rietgors, → geelgors of haverkneu, → ortolaan.

Goubau d'Hovorst, Melchior Joseph François Ghislain, baron, Zuid-Ned. staatsman tijdens koning Willem I. * 14 Febr. 1757 te Mechelen, † 18 Jan. 1836 te Den Haag. Was aanvankelijk werkzaam in rechterlijke functies, vóór de verovering van de Z. Nederlanden door de Franschen (1794) te Mechelen, gedurende den Franschen tijd (1794-1814) te Weenen. Na den val van Napoleon keerde G. terug en bekleedde in het Vereenigd Koninkrijk van Willem I het ambt van directeur-generaal van het departement van R.C. Eeredienst (1815-'26). Daarna had hij zitting in de Eerste Kamer (tot Oct. 1830). Na de scheiding van 1830 bleef hij wonen in Den Haag. Als leider van het departement van R.C. Eeredienst heeft G. sterken invloed uitgeoefend op het regeeringsbeleid in zake onderwijs en kloosterwezen (als is die invloed niet steeds beslissend geweest), met name bij de oprichting van het → Collegium Philosophicum. G. staat bekend als overtuigd aanhanger van het → „Josephisme". In de waardeering van zijn persoon en intenties zijn de laatste jaren belangrijke nuanceeringen te bemerken.

Lit.: o.a. Witlox, De Kath. Staatspartij (I 1919); Stokman, De religieuzen en de onderwijspolitiek der regeering in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1935). *Verberne.*

Grandi, Dino, Italiaansch staatsman. * 1895 te Mordano bij Bologna. G. werd advocaat en was aanvankelijk lid der socialistische partij, maar werd na den Wereldoorlog fascist. Na de vestiging van de fascistische regeering werd hij in 1924 onderstaatssecretaris van Binnenl. Zaken en in 1925 van Buitenl. Zaken. In Sept. 1929 werd hij minister van Buitenl. Zaken. Als zoodanig heeft hij een voorname rol gespeeld op vsch. volkenbondsvergaderingen. 22 Juli 1932 werd G. benoemd tot gezant in Londen. In Oct. 1932 kreeg hij zitting in den Grooten Fasc. Raad. 21 Febr. 1938 nam hij als Italiaansch afgevaardigde deel aan de besprekingen tusschen zijn land en het Britsche Rijk (vertegenw. door Halifax en Cadogan).

Greenwich-tijd. Vgl. dl. XII kol. 295, XXII kol. 72, XXIII kol. 39. De G. t. is ook een tijd lang in Ned. in gebruik geweest, nl. bij de Spoorwegen, waar hij is ingevoerd op 15 Oct. 1890. Toen echter bij de wet van 23 Juli 1908 de → middelbare zonnetijd van Amsterdam als wettelijke tijd werd vastgesteld, hieven ook de Ned. Spoorwegen den G. t. voor hun dienstregeling op en namen daarvoor op 1 Mei 1909 den Amsterdamschen tijd aan.

Greeve, Henri Th. M. de, Ned. priester-redenaar. * 25 Dec. 1892 te Amsterdam. Treedt met grooten bijval op als predikant en redenaar; bekend ook om zijn door den K.R.O. des Zaterdagsavonds uitgezonden radio-toespraken, die ook door andersdenkenden veel beluisterd en gewaardeerd worden. Vele van zijn voordrachten zijn gebundeld. Zijn Zaterdagavondtoespraken publiceert hij sinds Sept. 1938 in het door hem geredigeerde weekblad Lichtflitsen, dat ook maandelijks een bijlage bevat omtrent den door hem gestichten → Bond zonder naam (zie aldaar in aanv. dl.).

Voorn. uitgaven: S.O.S. (1930); Vijfminutenpreekjes (1933); Meetsnoer (1935); Gods Kans (1936); Lichtbakens (1937); Zaterdagavond kwart over acht (1938).

Grimaldi, Francesco Maria, Italiaansch Jezuïet; wis- en natuurkundige. * 2 April 1618 te Bologna, † 28 December 1663 aldaar. G. ontdekte de buiging van het licht en stelde daarvoor een golven-theorie op (voorlooper van Huygens); hij gaf verder een maankaart uit.

Werk: Physico-mathesis de lumine, coloribus etc. (2 dln. 1666).

H

Haard. Hieronder verstaat men een kachel van zoodanigen vorm, dat hij in de schoorsteenmantelholte geplaatst kan worden, waardoor hij dus weinig kamerruimte in beslag neemt. De h. leent zich beter voor rookgas- en luchtcirculatie dan een kachel, aangezien de hiervoor benoodigde buizenconstructie vanzelf door schoorsteenmantel en mantelplaat aan het oog onttrokken is.

Een h. bestaat uit een gietijzeren binnenwerk, omkleed met een plaatijzeren toog. Het vuur wordt aangelegd op het rooster, dat gemakshalve meestal als schut- en/of trekrooster wordt uitgevoerd. Daaronder bevindt zich de aschruimte met uitneembare aschlade. Op het vuur ligt de brandstofvoorraad en daarboven bevindt zich de aansluiting aan den schoorsteen. Met een klep kan de rookafvoer hierdoor geregeld worden. Soms kan ook de schoorsteentrek verminderd worden met een schuif, waardoor buiten het vuur om koude lucht in den schoorsteen gezogen wordt (valsche trek). Vaak is het mogelijk de rookgassen met een afzonderlijke klep door een buizensysteem te voeren, alvorens zij in de schoorsteen verdwijnen. De warmte-afgifte wordt door deze rookgascirculatie vergroot, maar de trek vermindert door den grooteren weerstand. Luchtcirculatie beoogt een snellere warmte-afgifte en wordt bereikt door de koude kamerlucht aan te zuigen, langs het vuur te leiden en verwarmd weer aan de kamer af te staan. Een h. met rookgas- zoowel als luchtcirculatie heeft „dubbele” circulatie.

Lit.: G. de Clercq, Kachels en Haarden (1936).

Hacquart, Carolus, musicus. * Ca. 1649, vermoedelijk te Brugge; † ca. 1730 te Den Haag, waar hij ruim 40 jaar gevestigd was, verbonden aan het huis van Oranje. Hij bespeelde de viola da gamba (zie → Viola) en schreef ook muziekstukken voor dit instrument.

Lit.: Keller en Kruseman, Geïllustreerd Muzieklexicon (1932).

Haecker, Theodor, Duitsch Kath. cultuurphilosoof uit de school van Newman. * 4 Juni 1879 te Eberbach. Van een door → Kierkegaard beïnvloed Lutheranisme bekeerde H. zich (1921) tot het Katholicisme.

Voorn. werken: S. Kierkegaard und die Philosophie der Innerlichkeit (1913); Satire und Politik (1922); Christentum und Kultur (1927); Wahrheit und Leben (1930); Vergil Vater des Abendlandes (1931); Ueber den Begriff der Wahrheit bei Kierkegaard (1932).

Hairion, Frédéric, Belg. oogheelkundige. * 1809, † 1888. Hoogleeraar in de oogheelkunde te Leuven; stichter van het Oogheelkundig Instituut bij het Belgisch leger. Bekend om zijn studie over de militaire oogziekte, meestal beschouwd als → trachoom, die van 1817 tot ’38 met groote heftigheid woedde onder de soldaten en later op de burgerlijke bevolking werd overgedragen. *Rubbrecht.*

Handel, Katholieke Raad voor den, een Kath. vereeniging, opgericht 21 Jan. 1933, gevestigd te Nijmegen; doel: het bevorderen van kennis omtrent en toepassing van de handelsmoraal naar Kath. beginselen. De vereeniging streeft dit doel na o.m. door het geven van advies aan hen, die erom verzoeken; door het beslissen van geschillen tusschen hen, die deze daartoe voorleggen; door het publiceeren van adviezen en beslissingen, voor zoover betrokkenen zich hiertegen niet verzetten. Twee groepen van leden: beslissende leden, kunnen zijn Kath. geestelijken, die bijzondere deskundigheid op moraaltheologisch gebied bezitten; raadgevende leden, kunnen zijn alle Katholieken, die bijzondere kennis bezitten aangaande eenige wetenschap betreffende den handel. Verzoeken om advies enz. te richten tot prof. J. B. Kors O.P., Albertinum, Nijmegen. *Schweigman.*

Hardenberg, Karl August, Vorst von, Pruisisch staatsman. * 31 Mei 1750 te Essenrode (Hannover), † 26 Nov. 1822 te Genua. Trad achtereenvolgens in staatsdienst van Hannover, Brunswijk, Ansbach en Bayreuth, en ten slotte van Pruisen (sedert 1791). In 1795 sloot hij in naam van dit land den Vrede van Bazel met Frankrijk. Van 1798 tot 1804 samen met Haugwitz, daarna alleen, minister van Buitenlandsche Zaken, voerde hij een neutrale politiek, doch na de overwinning van Napoleon te Jena (1806) werd hij anti-Fransch gezind. Op bevel van Napoleon werd hij (1807) uit de Pruisische regeering geweerd. In 1810 echter werd hij Staatskanselier. Hij bracht tal van hervormingen aan in het bestuur van zijn land: ordening van de financiën, invoering van grond- en bedrijfsbelasting, toekenning van burgerrechten aan de Joden, afschaffing der gilden, opheffing der heerendiensten van de boeren. Samen met von Humboldt vertegenwoordigde hij Pruisen op het Congres van Weenen (1814-’15). Later nam hij nog deel aan de congressen van Aken, Troppau, Laibach en Verona. L. von Ranke publiceerde zijn „Denkwürdigkeiten” (1877).

Lit.: Ernst von Meier, Die Reform der Verwaltungsorganisation unter Stein u. Hardenberg ([2]1912); Schnabel, Deutsche Geschichte im 19. Jahrh. (I 1929). *Bousse.*

Hariulf, kroniekschrijver en hagiograaf, derde abt van Oudenburg. * Ca. 1060 in de streek Ponthieu, † 16 Aug. 1143; in 1075 monnik in de Benedictijnerabdij St. → Riquier (Centula) in Picardië, 1105 abt van Oudenburg (W.-Vl.). Schreef een uitvoerige Vita van den stichter van Oudenburg, St. → Arnulf (of Arnoldus, Acta S.S. Aug. III), een gebrekkig leven van St. Madelgisil (Acta S.S. Maii VII) en een uitvoerige kroniek van Centula (Chronicon Centulense), een compilatorisch, echter voor vele bijzonderheden op documenten steunend werk, loopend tot 1088. Hij verdedigde tegen de monniken van St. Medard te

Soissons de zelfstandigheid van Oudenburg en werd door paus Innocentius II in het gelijk gesteld.

Werken: De bovengenoemde heiligenlevens, dat van Arnulf ook in Monumenta Germaniae Script. (XIV, 2, 872-904); Chronicum Centulense (Parijs 1894; uitg. door F. Lot). — Lit.: Biogr. Belge (VIII, 728 vlg.); Manitius, Gesch. der lat. Lit. des Mittelalters (III, 541-546); Migne, Patrol. latina (dl. 174).

Hartog, Arnold H. de, Protestantsch theoloog; * 11 April 1869 te Amsterdam, † 9 Dec. 1938 aldaar. Hij doceerde sinds 1902 als buitengewoon hoogleeraar te Utrecht en vanaf 1930 als gewoon hoogleeraar te Amsterdam. Hij nam een zeer eigen standpunt in, waarbij hij het Calvinisme zocht te vereenigen met de nieuwere Duitsche wils-philosophie, en was zeer welwillend en toenaderend gestemd tegenover het Katholicisme.

Voorn. werken: Groote Denkers (1908); Philosofie der Religie in grondlijnen (1913). *Pauwels.*

Haskala (Hebr., = Wijsheid), slaat op de in Rusland op het einde der 18e eeuw ontstane beweging in Joodsche kringen, om door contact met de niet-Joodsche cultuur zich te emancipeeren. Via Duitschland (Mendelssohn e.a.) heeft zich deze beweging, ondanks tegenwerking van Joodsch-traditioneele zijde, verspreid over de wereld.

Havezate, tijdens de middeleeuwen in Drente en Overijsel een hoeve, wier bezitter, de hoveman, een bevoorrechte plaats innam temidden van de omwonende huislieden of gewone boeren. In later tijd maakte de edele bezitter van een h. rechtens deel uit van de gewestelijke Ridderschap en kon zoodoende zitting nemen in de Gewestelijke Staten. *Boeren.*

Heemstede, Leo van, → Tepe (in aanv. dl.).

Heidegger, Martin, Duitsch wijsgeer, voorn. vertegenwoordiger der existentiephilosophie in Duitschland. * 1889; hoogleeraar te Marburg 1923 en te Freiburg i. B. 1928. In zijn Sein und Zeit, waarvan slechts het eerste deel is verschenen (1926), stelt H. de vraag naar het zijn en zijn zin, waar het idealisme niet voldoende aandacht aan had kunnen schenken, en bedient zich daarbij van de phaenomenologische methode. Hij meent, dat deze vraag alleen kan worden beantwoord, in zoover het zijnde zich aan zichzelf bekend maakt. Het eenige zijnde, dat daartoe in staat is, is de mensch. De ontologie van het menschelijk zijn is derhalve de grondslag van alle zijnsleer. Het wezen van dit menschelijk zijn noemt H. Existenz. Alle ware kennis heeft op deze „existentie” betrekking. Maar alleen door te bestaan kan de mensch zijn existentie verstaan. Bij dit uitgangspunt van zijn beschouwingen staat H. nog op realistische basis. Hij slaagt er echter niet in, den overgang naar een reëele buitenwereld te vinden. Weliswaar is het zijn van het concrete Ik een in-de-wereld-zijn, maar dit beteekent slechts, dat het Ik zich met de dingen bemoeit, met hen handelt, hen gebruikt tot zijn verdere verwerkelijking. Zij bestaan slechts in betrekking tot het Ik. De mensch wordt zich nu bewust van een „geworpenheid” in de wereld, die hij als een last heeft te dragen. Dientengevolge is de grondstemming van het menschelijk leven een allesbeheerschende angst, die den mensch den zin van zijn leven doet verstaan als: zijn ten doode. Het zijn des menschen is wezenlijk, nu en voortdurend, op het einde gericht; het is een overgang van den afgrond van het Niets tot den afgrond van den dood; de dood is de eenige meester van het bestaan. Met het menschelijk zijn is ook alle zijn een „Sein zum Tode”. Iedere aanwijzing naar een hoogere bestemming of zelfs naar het bestaan eener hoogere zijnswijze dan die der eindigheid wordt bij H. gemist. De existentiephilosophie eindigt bij hem in pessimisme.

De wijsbegeerte van H. is de voortzetting van de phaenomenologie van E. → Husserl en M. → Scheler. Daarbij is zij vooral beïnvloed door S. → Kierkegaard en door de „levensphilosophie”, van Fr. → Nietzsche tot W. → Dilthey. Naast H. wordt de existentiephilosophie in Duitschland vooral vertegenwoordigd door K. Jaspers, in Frankrijk door G. Marcel.

Verdere werken: Vom Wesen des Grundes (1929); Was ist Metaphysik? (1928); Kant und das Problem der Metaphysik (1929). — Lit.: A. Fischer, Die Existenzphilosophie H.s (Leipzig 1935); A. Delp S.J., Tragische Existenz, zur Philosophie des M. H. (Freiburg 1935); R. F. Beerling, Crisis van den mensch, beschouwingen over existentiephilosophie (1938); F. Sassen, Wijsbegeerte van onzen tijd (1938). *F. Sassen.*

Helena van Mecklenburg-Schwerin, hertogin van Orleans, echtgenoote van → Ferdinand van Orleans (zie aldaar in aanv. dl.), den oudsten zoon van den Franschen koning Louis-Philippe. * 1814 te Ludwigslust, † 1858 te Richmond. In 1848 onder de Februari-Revolutie te Parijs, na den troonafstand van Louis-Philippe, kwam zij met haar zoon, den graaf van Parijs, naar het Parlement, om hem als koning te doen erkennen. Dit gelukte echter niet en zij verliet Frankrijk, waarna zij afwisselend in Duitschland (Eisenach) en Engeland verbleef. *Bousse.*

Helium (→ Edelgassen). In 1868 werd in het zonnespectrum een gele lijn waargenomen, welke aan geen enkel op aarde bekend element kon worden toegeschreven. Dit onbekende element werd toen naar de zon (Gr. helios) genoemd. In 1894 werd het in bepaalde radio-actieve gesteenten gevonden, het volgende jaar ook in lucht. Vervolgens bleek, dat de α-stralen der radio-actieve omzettingen uit dubbelpositief geladen helium-atomen bestaan. H. heeft van alle stoffen het laagste kookpunt, nl. —268,93° C of 4,27° abs. Dienovereenkomstig gelukte het eerst in 1908 aan Kamerlingh Onnes om het vloeibaar te maken. Het in vasten toestand te verkrijgen ging met nog grooter moeilijkheden gepaard, omdat deze slechts onder verhoogden druk bestaanbaar is. Het gelukte ten slotte aan Keesom in 1926. Bij 25,3 at ligt het smeltpunt bij 1,13° abs., bij 50 at bij 2,2° abs.

Evenals alle edele gassen kan h. niet in chemische reactie treden; het is dus ook onbrandbaar. Als gas is het twee maal zoo zwaar als waterstof, maar ca. 7,5 maal lichter dan lucht. Gebruik daarom als vulling van luchtschepen. Het wordt daartoe tegenwoordig op groote schaal gewonnen uit brongassen in de Westelijke Ver. Staten (Texas, Colorado). *Zernike.*

Hermus, Adrianus, directeur van het Doofstommeninstituut te St. Michiels-Gestel. * 25 Febr. 1862 te Klundert. Priester gewijd 1887; sinds 1902 leeraar, sinds 1909 directeur van het Doofstommeninstituut te St. Michiels-Gestel, dat hij tot een model voor binnen- en buitenland wist te maken. Hij begon met de invoering van de spreekmethode en schafte het gebruik van de gebaren bij het onderwijs af. Bekend is zijn brochure „De methode-Malisch” (ook in het Duitsch vert.), waarin hij de beginselen dier methode duidelijk uiteenzet en verdedigt (1926). Enkele jaren later zond hij eenige van zijn bekwaamste onderwijzeressen naar het bekend instituut voor doofstomme meisjes te Brussel, aan de Papenvest gelegen,

om daar de zgn. Belgische methode te bestudeeren, die thans zeker algemeen als de beste geldt en door alle andere doofstommen-scholen in Nederland is overgenomen. In 1938 slaagde H. er in ook goedkeuring te verkrijgen voor een Kath. Doofstommenschool in Ned.-Indië, die in 1939 te Wonosobo is geopend. Ook door ascetische geschriften, alsmede voor den opbloei van de Missie-actie in Nederland maakte hij zich zeer verdienstelijk, o.a. door zijn rede op den diocesanen Katholiekendag te Nijmegen in 1917.

Voorn. werken: ascetische: Handboek voor Directeuren van Maria-Congregaties (4 dln.); Het Goddelijk Hart.... ter navolging aan de Jeugd voorgesteld; Handboekje der Congreganisten van het H. Hart van Jezus. Verder talrijke werkjes over het Doofstommenonderwijs en ten behoeve van doofstommen (o.a. een Catechismus, Onderrichtingen) en sinds meer dan 30 jaar een maandelijksche bijdrage in het maandschr. De Vriend der Doofstommen (thans in zijn 39en jg).

Heymans, Cornelius Jan Frans, Kath. physioloog en pharmacoloog. * 28 Maart 1892 te Gent. Hoogleeraar en opvolger van zijn vader als bestuurder van het beroemde J. F. Heymans-Instituut te Gent. Met zijn tallooze publicaties over de physiologie en de pharmacologie van bloedsomloop, ademhaling en stofwisseling en zijn, in samenwerking met J. F. Heymans en J. J. Bouckaert gedane ontdekkingen over de functies van den Carotis sinus bij bloedsomloop en ademhalingsregulatie, verwierf hij internationale bekendheid. H. werd lid van talrijke buitenlandsche geleerde genootschappen; is o.m. doctor honoris causa van Utrecht en lid van de Pauselijke Academie, wier eerste laureaat hij werd (1938).

Voorn. werken: Handleiding tot de Pharmacotherapie (1932; in samenwerking met Bouckaert); uitgever van de Archives internationales de Pharmacodynamie et de Thérapie (1895 vlg.). *Baur.*

Hinsley, Arthur, kardinaal. * 25 Aug. 1865 te Selby (Yorkshire). 1917-'30 rector van het Engelsch College te Rome, 1928 Apostolisch Visitator der Afrikaansche missiën op Britsch grondgebied, 1930-'34 Apostolisch Delegaat in Afrika, 1 April 1935 aartsbisschop van Westminster, 13 Dec. 1937 kardinaal gecreëerd.

Holswilder, Jan Pieter, Ned. caricaturist. * 1850 te Leiden, † 1890 te Den Haag. Was aanvankelijk kantoorbediende, werd daarna lithograaf. Teekende voor het Humoristisch Album, Haagsche Penkrassen, De Lantaarn en Uilenspiegel. In zijn politieke prenten hekelde hij de politiek van Schaepman en Kuyper. Hij was de beste caricaturist uit de tweede helft der 19e eeuw. Zijn lithographieën in De Lantaarn bevinden zich in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

Holy Name Society, broederschap van mannen in de Ver. Staten, ter eere van den Zoeten Naam Jezus. Doel: het belijden van het geloof en het vervullen der plichten van het Christ. leven. Houdt maandelijks een alg. Communie. Door Chr. Mc Kenna († 1917) en J. Mc Nicholas gemaakt tot de groote organisatie van Kath. mannen in de Ver. Staten. Op Malta bestaat een gelijknamige broederschap met afd. voor mannen en voor vrouwen.

Hoof, Jef Van, Vlaamsch musicus. * 1886 te Antwerpen. Leerling van P. Gilson; een der meest temperamentvolle figuren uit de Vlaamsche nationale muziekbeweging door de gulheid van de inspiratie, den rijkdom der harmonische vormen en de verscheidenheid van het talent.

Werken: een groot aantal liederen, waaronder vooral de strijdliederen populair geworden zijn; opera's: Tycho-Brahé en Meivuur; symphonische werken, een kwartet, koren, godsdienstige werken, waaronder een groote Mis, stukken voor klavier, enz. *V. d. Velde.*

Hoogtprijs, Lucie B. en C. W. van der. Ten vervolge van een letterkundigen prijs, ingesteld door de Haagsche Post ter aanmoediging van jeugdige auteurs en uitgereikt volgens advies eener commissie uit de leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, stortte C. W. van der Hoogt in 1924 een bedrag, waaruit jaarlijks door genoemde Maatschappij een nominaal bedrag van 1 000 gld. aan een jong auteur wordt toegekend. Het advies hieromtrent wordt opgesteld door de Commissie voor Schoone Letteren en vervolgens door het Bestuur der Maatschappij voorgelegd aan de Alg. Vergadering, waar de prijstoekenning vaak een onderwerp van hevig debat is.

De Haagsche Post Prijs werd uitgereikt in 1921 tot en met 1923, de C. W. van der Hoogtprijs sedert 1925. Tot en met 1939 waren de prijswinnaars:

1921 Elisabeth Zernike, Het schamele deel.
1922 Carry van Bruggen, Het huisje aan de sloot.
1923 Jo de Wit, Open Zee.
1925 R. van Genderen Stort, Kleine Inez.
1926 Dirk Coster, Verzameld Proza.
1927 Herman de Man, Het wassende water.
1928 Aart van der Leeuw, Het aardsche Paradijs.
1929 Anthonie Donker, Grenzen.
1930 Antoon Coolen, Het donkere licht.
1931 Arthur v. Schendel, Het fregatschip Johanna Maria.
1932 Johan Fabricius, Komedianten trokken voorbij.
1933 Anton v. Duinkerken, Dichters der Contrareformatie.
1934 J. Slauerhoff, Soleares.
1936 H. Marsman, Porta Nigra.
1937 Henr. van Eyck, Gabriël.
1938 S. Vestdijk, Het Vijfde Zegel.
1939 Ed. Hoornik, Mattheus. *Asselbergs.*

Horde (in de verkennersbeweging), een groepeering van jongens van 8 tot 11 jaar. De naam is gekozen van het Engelsche „Pack” en geeft nog scherper de fantasie weer, waarin de jongen wordt geplaatst als hij op 8-jarigen leeftijd wordt opgenomen. De gedachte is ontleend aan de Jungle-Books van R. Kipling, een reeks dierenverhalen uit de rimboe, waardoorheen de geschiedenis loopt van Mowgli, het bruine inlandertje, dat opgroeit onder leiding van den ouden grijzen wolf (Akela), het hoofd van den wolvenstam. In het wonderbare, rijke, avontuurlijke leven van Mowgli vindt de jongen zich zelf terug en vinden zijn drang naar activiteit, zijn zin voor groote dingen beleven en dramatiek, kortom heel zijn jongensaard, een gelegenheid tot ontplooiing. *Ramselaar.*

Horta, Victor, Vlaamsch bouwmeester. * 1861 te Gent. Zijn voornaamste werken zijn: H.'s woonhuis (1895), het Volkshuis (1900), de Innovationwinkels (1905), Pal. der schoone kunsten (1928), alle te Brussel.

Hoste, Julius, Vlaamsch dramaturg en dagbladschrijver. * 23 Jan. 1848 te Tielt, † 28 Maart 1933 te Brussel. Hij steunde den in de tachtiger jaren gestichten Vlaamschen schouwburg te Brussel met stukken, die geen blijvende waarde hebben, maar een groot succes oogstten. Hij stichtte in 1869 het geïllustreerd weekblad De Zweep en in 1887 het vrijzinnig dagblad Het Laatste Nieuws. Tijdens den Wereldoorlog verbleef hij in Nederland.

Hoveman, zie → Havezate (in aanv. dl.).

H-theorema, theorie, afkomstig van → Boltzmann, zoo genoemd naar de er in voorkomende formule S = kH. Hierin is S de → entropie van een gas, k de constante van Boltzmann en H een maat voor de waarschijnlijkheid van den toestand van het gas. Hij is hiertoe gekomen door toepassing van de waarschijnlijkheidstheorie op de kinetische gastheorie. De formule brengt tot uitdrukking, dat het streven van een gas naar een toestand van maximum-entropie niets anders is dan het streven van een gas van een minder naar een meer waarschijnlijken verdeelingstoestand. *J. v. Santen.*

Huf, Paul, Ned. tooneelspeler en voordrachtskunstenaar. * 3 Febr. 1891 te Amsterdam. Speelde vnl. onder Royaards en Verkade. Leeraar aan de vocaal-dramatische afdeeling van het Conservatorium te Amsterdam. Eenige zijner voordrachten zijn vastgelegd op Columbia-gramophoonplaten als voorbeelden van Ned. zeggingskunst.

Huislieden, zie → Havezate (in aanv. dl.).

Huisprelaat van Zijne Heiligheid is een geestelijke, wien de paus dezen titel verleend heeft; louter een eeretitel, krachtens welken de drager bijgevolg geen kerkelijke rechts- en bestuursmacht bezit. → Prelaat. Behalve de h. zijn er nog drie andere klassen van eere-prelaten: apostolische protonotarii [→ Protonotarius apostolicus (d)], pauselijke → kamerheeren, pauselijke kapelanen. Allen hebben den titel „monseigneur”. *Schweigman.*

Huisvestingscomité, Ned. R.K., vereeniging in de bisdommen Den Bosch, Breda, Roermond en Utrecht; verleent hulp bij groote rampen; bovendien bevordert zij de uitzending van zwakke kinderen (in het bisdom Haarlem bestaat voor kinderuitzending een afzonderlijke vereeniging).

Huste, Huszt, zie → Chust (in aanv. dl.).

Hynckes, Raoul, kunstschilder. * 1893 te Brussel. Kwam tijdens den Wereldoorlog naar Nederland. Werkte te Thorn (Limb.), te Amsterdam en thans te Blaricum. H. heeft langen tijd stillevens geschilderd, die onder invloed van het Cubisme stonden. Omstreeks 1933 verraste hij met werken, die, in hun klaar en pijnlijk-precies realisme, zeer overwogen en minutieus van stofuitdrukking, aan schilderijen van 17e-eeuwsche Hollanders herinnerden. Men ging hem, bij → Willink en → Koch, tot de zgn. Nieuwe Realisten rekenen. Ook bij hem echter is de inhoud van zijn werk romantisch. Hij schildert vooral de attributen van den dood, van het lijden en van vervallend leven: doodskoppen, spijkers, hamer, nijptang, snoeimes, kettingen, doode vogels, fragmenten van muren. Dit alles is gegeven als één doorloopend „memento mori”, fel en onvergetelijk van uitdrukking, somber van stemming, zeer knap van factuur. *Engelman.*

Hypermnesie (parapsychologie), verhoogde werking van het reproductievermogen. Dit verschijnsel ontstaat in den regel door verlaging van het bewustzijnsniveau, waardoor de psychische remming verzwakt wordt.

Lit.: P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff, Parapsychologische Studiën (1936, art. Cryptomnesie). *Tenhaeff.*

Hypocausticum (< Gr. hupo = onder, kaein = aansteken), stookinrichting in de Romeinsche thermen. Zie → Baden.

I

Ibn Ezra, Abraham, dichter en wijsgeer uit de tweede periode van den bloeitijd der Joden in Spanje. * 1092 te Toledo, † 1167 te Rome (?). Hij is beroemd minder door dichterlijk gevoel dan door vloeiende expressie, klaarheid van gedachten en zuiverheid van vorm. Men ziet in hem een voorlooper van Heine's melancholie en sarcasme en door zijn bijbelcritiek een wegbereider voor Baruch de Spinoza. Zijn broeder **Mozes** (* 1070, †1138) is de meester der boetgezangen (Hassalach). *p. Constantinus.*

Indologie, 1° samenvattende benaming voor de verschillende gebieden van wetenschap, welke de cultuur van Indië, speciaal Voor-Indië, tot voorwerp hebben.

2° Studierichting aan de universiteiten van Leiden en Utrecht, vormende de verplichte opleiding voor de Ned.-Indische bestuursambtenaren. In de Vereenigde Faculteiten der Rechtsgeleerdheid en der Letteren en Wijsbegeerte wordt na 2 jaar candidaatsexamen, 3 jaar daarna doctoraalexamen afgelegd, het eene taalkundig, het andere staathuishoudkundig, in de volgorde, welke de student kiest. Het doctoraalexamen indologie geeft toegang tot de promotie, hetzij in de rechtsgeleerdheid hetzij in de letteren en wijsbegeerte, naar keuze. *Zoetmulder.*

Indoloog, 1° beoefenaar der indologie als wetenschap.

2° Student in de indologie genaamde studierichting. Zie voorgaand artikel.

Ingewanden, de organen, die in de borst- en buikholte gelegen zijn. Borstingewanden zijn hart en longen; buikingewanden: het darmkanaal met zijn aanhangsels, de nieren met hun afvoerbuizen en de inwendige geslachtsorganen voorzoover deze in het kleine bekken gelegen zijn. Zie de plaat bij Mensch (dl. XVII tegenover kol. 480), en de afzonderlijke genoemde trefwoorden: hart, longen enz.

Innitzer, Theodor, kardinaal-aartsbisschop van Weenen. * 25 Dec. 1875 te Weipert (Bohemen), 1913-'32 prof. in de exegese van het Nieuwe Testament in Weenen en alg. secr. der Leo-Gesellschaft, 1929-'30 minister van Soc. Zaken van den Bondsstaat Oostenrijk, 1932 aartsbisschop van Weenen, 1933 kardinaal. In Oct. 1938, na den „Anschlusz”, nam hij eerst een houding aan van vertrouwen schenkende tegemoetkoming, welke hij echter spoedig moest opgeven, waarna twee maal voor het aartsbissch. paleis te Weenen betoogingen tegen kardinaal I. gehouden werden. De eerste maal kwam het tot een bestorming van het paleis.

Werken: o.a. voortzetting van de Evangeliecommentaren van Pölzl (Matth. ^{4}1932; Marcus ^{2}1916; Lucas ^{3}1922; Johannes ^{4}1926, Lijdensgeschiedenis ^{3}1925).

Italië. Het in het begin van 1936 geschreven artikel over Italië (vgl. dl. XIV kol. 352) eindigde hiermee,

dat sedert 1935 de verhouding tot Frankrijk gunstig was, maar niet die met Duitschland, wegens de Anschlusz-kwestie van Oostenrijk. Thans (Mei 1939) zijn die verhoudingen geheel omgekeerd. De oorzaak daarvan is waarschijnlijk gelegen in de Abessinische kwestie (zie → Abessinië in dit aanv. dl.). Terwijl bijna alle Volkenbondsleden zich aansloten bij de economische „sancties”, die tegen Italië werden genomen, hield Duitschland zich daarvan afzijdig: het nationaal-socialisme zag in de gewelddaad van het fascisme tegen Abessinië een erkenning en aanmoediging van zijn eigen methoden. Ten hoogste verbitterd over de actie der Volkenbondsleden sloot Mussolini zich thans nauwer bij Hitler aan, het begin van de zgn. „a s p o l i t i e k”, die ook door het imperialistische en vrijwel autoritair geregeerde Japan gesteund wordt. Italië gaf hiermee Oostenrijk, dat het nog in 1934 met gewelddreiging tegen Duitschland had verdedigd, prijs, zoodat in Maart 1938 de Anschlusz van Oostenrijk bij Duitschland volgde. Door dit thans te dulden zag Italië af van zijn vroegere politiek: de leidende rol van het vroegere Oostenrijk in het Donau-bekken over te nemen. Het richtte zich thans naar de Middell. Zee en den Balkan; Abessinië werd als keizerrijk bij het koninkrijk gevoegd, → Albanië (zie art. in dit aanv. dl.) bezet en tegen Frankrijk werden leuzen gelanceerd, die ofwel de overheersching in de Middellandsche Zee beoogen: Nice, Corsica, Tunis, ofwel de beveiliging van het nieuw gewonnen Oost-Afrikaansch gebied: Suez-kanaal, Dzjiboeti (beste haven voor Abessinië, in Fransche handen). Officieel zijn deze eischen echter niet geformuleerd; zij hangen als een dreiging boven de betrekkingen tusschen Frankrijk en Italië. Met Engeland kwam Italië in April 1938 tot een accoord, dat echter niet zoo hecht lijkt; daarentegen werd met Duitschland op 22 Mei 1939 een nauw politiek en militair verbond gesloten, dat de „innerlijke gelijkheid van wezen” (Duitsche formule) of de „diepe verbondenheid van geest en werk” (Ital. formuleering) van de beide autoritaire staten moet bevestigen en hun gemeenschappelijk belang moet dienen en beveiligen. *Gorris.*

I.V.B., zie → Bellamy-beweging (in aanv. dl.).

J

Jabotinskij, W l a d i m i r, leider der Zionistische Revisionisten of Neo-Zionistische organisatie, welke de revisie van het Palestina-mandaat beoogt (het eerste congres dezer Nieuwe Zionistische Organisatie is in 1935 te Weenen gehouden). * 17 Oct. 1880 te Odessa. J. schreef meerdere werken, o.a. Die Türken und der Krieg (1916); ook in de Zionistische bladen verschenen geregeld bijdragen van zijn hand. In den oorlog van 1914 tot ’18 vormde hij een korps Joodsche vrijwilligers, dat samen met de Engelsche troepen Palestina op de Turken hielp veroveren. *p. Constantinus.*

Jackson, T h o m a s J o n a t h a n, Amer. generaal in den Secessie-oorlog. * 21 Jan. 1824 te Clarksburg (Virginia), † 10 Mei 1863 te Guineas Station (Zuid-Carolina). Hij nam deel als artillerie-officier aan den Mexicaanschen oorlog (1846) en werd in 1852 professor aan de Militaire Academie van Lexington. In den burgeroorlog schaarde hij zich aan de zijde van de Zuidelijken, behaalde een eerste overwinning te Bull Runn (1861) en verwierf er door zijn moedige houding den bijnaam van Stonewall. In 1862 overwon hij een tweede maal te Bull Runn, en sloeg de Federalen te Fredericksburg (Dec. 1862) en te Chancellorsville (2 Mei 1863), maar werd hier doodelijk gekwetst.

L i t.: G. F. R. Henderson, Stonewall Jackson and the American civil war (2 dln. 1898). *Bousse.*

Janvier, E m i l e - M a r i e, Dominicaan, kloosternaam Marie-Albert, conférencier van de Parijsche Notre Dame. * 1860 te St. Méen (bij Rennes), † 28 April 1939. Van 1903 tot ’24 hield hij geregeld de Vastenconferenties in de Notre Dame te Parijs; elk jaar verschenen zijn predikaties, die diepen indruk maakten, in boekvorm (Exposition de la Morale Cath., 22 dln. 1904-’25). Hij was prior van vsch. huizen zijner Orde, aalmoezenier van de corporatie van Kath. schrijvers en journalisten, en trad ook in het buitenland, o.a. in Nederland, meermalen als gevierd redenaar op. *Gorris.*

Java-zee, ondiepe zee tusschen Borneo en Java. Westgrens: Sumatra, Banka, Billiton, Karimata; Oostgrens de 200 m lijn bij de Straat van Makassar. De Java-zee bevindt zich geheel op het Borneo-Java-plat, een gedeelte van het Soenda-plat. De diepte bedraagt 50 tot 70 m, bij de kust van Sumatra en Borneo is de dieptelijn van 20 m ver van de kust verwijderd. De bodem bestaat in de Z. helft vnl. uit klei en leem, in de N. helft uit zand en zanderig leem; overblijfselen van koraal vooral bij de Duizend Eilanden en in het Oostelijk deel. Het zoutgehalte is opvallend gering, gemiddeld ca. 32°/₀₀, op enkele punten 33°/₀₀, hetgeen toegeschreven wordt aan den zeer zwaren regenval en den toevoer van water uit den Stillen Oceaan, welke lager zoutgehalte dan de Indische Oceaan heeft. Gemiddelde temperatuur van het oppervlaktewater ca. 28° C. De stroomen zijn vnl. afhankelijk van de heerschende winden en de getijden. De getijden hebben een enkeldaagsch karakter. Drukke scheepvaart, niet alleen groote scheepvaart, maar vooral zeer levendige kustvaart der Inlanders. Ook de vischvangst is van zeer groot belang. *Wissmann.*

Joab, zoon van Sarvia, groot veldheer en raadsman van koning David. Om den dood van zijn broer Asahel te wreken doodde hij Abner, tegen den wil van David, die hem niet ter verantwoording durfde roepen. Als opperbevelhebber toonde hij zijn bekwaamheid in den strijd tegen de Edomieten en tegen de Ammonieten en Syriërs, en veroverde de vesting Rabboth Ammon. Hij bleef David trouw tegenover Absalom, dien hij evenwel tegen ’s konings wil doodde. Amasa, die zijn plaats moest innemen, ruimde hij door sluipmoord uit den weg. Hij ried David de volkstelling af; koos in den strijd om de troonopvolging partij voor Adonias tegen Salomon; op grond hiervan liet Salomon hem in strijd met het asylrecht dooden (2 Reg. passim; 3 Reg. 1.7 en 2.34).

Job. Vgl. art. in dl. XIV kol. 601. **Vereering.** De H. Man Job werd niet zoozeer vereerd als voorspreker of bemiddelaar, maar, gelijk prof. Schrijnen opmerkt,

vooral als deelgenoot in het lijden in overeenstemming met het spreekwoord: Gedeelde smart is halve smart. Wel riep men hem aan om geduld te verkrijgen en werd hij ten voorbeeld gesteld als na de allerzwaarste beproeving weder door God gezegend. Aan hem zijn verschillende godshuizen en ziekenhuizen toegewijd geweest. In Utrecht bijv. had men het St. Jobs-gasthuis met een houten beeld van Job in den gevel, thans bewaard in het stadsarchief. Van Lennep maakt melding van verschillende gevelsteenen met Job op den mesthoop als toonbeeld van geduld (een afbeelding in zijn werk De Uithangteekens, blz. 186). In verschillende kerken had men een Broederschap van den H. Job, dikwijls met eigen altaar. In de kathedraal van Sint Omaars hangt nog een schilderij van de Crayer, vroeger eigendom der naar hem genoemde Broederschap in die kerk. Deze broederschappen zijn in den loop der jaren verdwenen. Onder de thans in de Kerk erkende Broederschappen komt zij niet meer voor.
Brandsma.

Johanneswerk, S i n t, zie → Zonnehuis (in aanv. dl.).

Jong, A d r i a a n M i c h i e l de, Ned. letterkundige van socialistische richting. * 29 Maart 1888 te Nieuw-Vosmeer (N.Br.). Aanvankelijk onderwijzer; 1920-'25 kunstredacteur, later letterk. kroniekschrijver van „Het Volk", criticus. Schreef veel romans, verhalen en reisbeschrijvingen voor oud en jong in den volkstrant. Over de eigenlijke socialistische problemen gaat het hierin nauwelijks; de Jong ziet de menschheid verdeeld in uitbuiters en uitgebuiten en zijn hart staat wijd open voor de laatsten. Hij is op en top volksschrijver; zijn warme, gevoelige menschelijkheid doet weldadig aan. Maar zijn uitzicht is zeer eenzijdig. Zijn vertelkunst vermeit zich in het gevoelige, romaneske, ook in het platte, gewild leuke en in het pathetische. Zijn bekendste werk is het eindelooze „Merijntje", welks aanvankelijke vier deelen door nog meerdere gevolgd zijn. Merijntje, vooral in de eerste deelen, bekoort door frissche natuurlijkheid, doch de gezapig sentimenteele verteltrant en schrijvers haat tegen bezit en godsdienst stooten velen af. Ook zijn grofheid en gebrek aan smaak doen hem afbreuk.

W e r k e n: Romans o.a. Het Evangelie van den haat (1923); Merijntje Gijzen's jeugd (4 dln. 1925-28); Frank van Wezel's roemruchte jaren (1928); De martelgang van kromme Lindert (1930); De Schotel (1933); Merijntje Gijzen's jonge jaren (3 dln. 1935-'37).

Jonkerbosch, een Kath. inrichting bij Nijmegen voor licht-zwakzinnige jongens; allengs zal er ook een groep moeilijke jongens kunnen opgenomen worden. De jongens blijven hier meerdere jaren, in tegenstelling met het → Paedologisch Instituut te Nijmegen, dat geheel los hiervan staat, waar a l l e s o o r t e n moeilijke kinderen slechts voor t ij d e l ij k e observatie komen (eenige maanden).

Juda Halevi of **Jehoeda Halevi,** dichterkoning der Joodsche bloeiperiode in Spanje. * Ca. 1085, † ca. 1145. Behalve zijn wijsgeerig werk „Coezari" in dialoogvorm, en profane zangen, o.a. minnezangen, vriendschapsgedichten, heeft hij vooral pioet- of gebedsliederen geschreven. Zijn Sionszangen behooren tot het schoonste, dat in de Hebreeuwsche taal is gedicht.
p. Constantinus.

Juvenaat, benaming voor de gymnasiale onderwijs-inrichting van sommige kloostergenootschappen, overeenkomende met het → klein-seminarie der wereldgeestelijken.

K

Kaarsegge of T e n e b r a e - l u c h t e r noemt men den driehoekigen kandelaar met vijftien kaarsen, in gebruik bij de → Donkere Metten.

Kalahari of K a r r i - K a r r i, bekkenvormig landschap in het binnenland van Z. Afrika tusschen de Oranje-rivier en de Okawango-Zambesi (Beetsjoeanaland; zie kaart dl. I kol. 520 F7); 800-1300 m hooge steppe met gras en struikgewas, hier en daar eenigen boomgroei, in het Z. zandvelden en duinen. Tegenwoordig zonder afvloeiing. Na den regentijd, die in den winter valt, is het N. en midden bedekt met uitgestrekte weiden. De rivierbeddingen liggen meestal droog en eindigen in zout- en kalkpannen (Makarikari); slechts in het N. komen altijd-stroomende rivieren en groote moerassen voor (Ngami-meer, Okawangobekken). De bewoners zijn hoofdzakelijk Bakalahari, verder Beetsjoeanen, Hottentotten, Bosjesmannen, en in het N. de Herero en eenige Boeren. Bij Upington het Kalahari Nat. Gemsbok Park. Het gebied is in 1849 voor het eerst bezocht door Livingstone.

Kandeel, warme drank, een soort advocaat, bereid uit Rijnwijn, eierdooiers, suiker en kaneel, die op kraamvisites wordt geschonken.

Kantje, aan boord gepakt vat haring, naargelang de grootte van den haring 600 tot 1000 stuks inhoudend. 17 kantjes vormen een last. Aan den wal worden de k. overgepakt en van 17 kantjes ongeveer 14 volle maten gemaakt.

Kardeck, A l l a n, zie → Rivail, Léon (in aanv. dl.).

Karpato-Rusland, Karpatische Oekraine of Roethenië (vgl. dl. XV kol. 67) was bij de ontbinding van den Tsjecho-Slowaakschen Staat, ten gevolge van de Conferentie van München op 29 Sept. 1938 en de arbitrale uitspraak van Weenen op 2 Nov. 1938, onafhankelijk verklaard, onder Duitsche bescherming. Het schijnt, dat Duitschland aanvankelijk de Karpatische Oekraine wilde gebruiken als springplank voor zijn steeds verder doordringen naar het Oosten, met name naar de Russische Oekraine, terwijl Polen en Hongarije daarentegen wenschten, dat het land bij Hongarije zou worden ingelijfd ten einde een gemeenschappelijke grens tusschen hen beiden te verkrijgen. Bij de in dien tijd dagelijks wisselende plannen en inzichten is het moeielijk uit te maken, welke overwegingen Duitschland ertoe brachten van meening te veranderen. In alle geval, op denzelfden dag, 15 Maart 1939, dat de Hitlertroepen Praag bezetten en aldus Bohemen-Moravië feitelijk bij het Duitsche Rijk inlijfden, trokken de Hongaarsche troepen de Karpatische Oekraine van het Zuiden uit binnen; den 18en bereikten zij de Noordelijke grens met Polen, en zonder

tegenspraak van Duitschland werd het land bij Hongarije ingelijfd.

Voor nader inzicht in de snel opeenvolgende gebeurtenissen in het voorjaar van 1939 zie ook Duitschland, Italië, Slowakije, Tsjecho-Slowakije, in dit aanvullingsdeel. *Gorris.*

Katholiek Comité van Actie voor God, zie → Voor-God-actie (in aanv. dl.).

Katholiek Democratische Partij (K.D.P.), staatkundige partij in Nederland. Ontstond in September 1933 door fusie van de R.K. Volkspartij, die zich eerder van de R.K. Staatspartij had afgescheiden, en den Katholiek Democratischen Bond. Bovendien vereenigde zich in den loop van 1934 ook de R.K. Arbeiderspartij met de K.D.P. Bij de verkiezingen van 1937 ging de tweede-kamerzetel, door de R.K. Volkspartij in 1933 bezet, verloren. De K.D.P. werd op 19 Febr. 1939 ontbonden. *Verberne.*

Katholieke Actie. Vgl. artikel in dl. XV kol. 100 vlg. **Organisatie in Nederland.** Voor de bisdommen Utrecht (schrijven van 14 November 1936), Haarlem (schrijven van 18 Maart 1939) en Den Bosch (schrijven van 25 Maart 1939) is thans een beslissing genomen omtrent de wijze, waarop de K. A. zal worden georganiseerd. De K. A. **voor volwassenen** wordt niet door ombouw of confederatie van bestaande vereenigingen tot stand gebracht, maar er wordt een nieuwe zelfstandige organisatie gesticht, die zuiver parochiaal wordt opgebouwd. Uit alle standen en groepeeringen der parochie kiest de pastoor een kerngroep van mannen en vrouwen, die het p a r o c h i e e l e K. A. - c o m i t é vormen. Vóórdat aan hen de officieele zending tot deelname aan het hiërarchisch apostolaat der Kerk wordt verleend, zullen zij een vormingscursus moeten volgen, tenzij zij reeds voldoende zijn voorbereid bijv. in de kernvorming der standsorganisaties. Aan het hoofd staat de pastoor of een door hem aangewezen priester als directeur. Ook wordt een d i o c e s a a n K. A. - c o m i t é onder leiding van den bisschop of een door hem aangestelde geestelijke gevormd. De godsdienstige en sociale vereenigingen behouden haar volledige zelfstandigheid, maar worden in de uitvoering van algemeene of parochieele acties ingeschakeld. In een beperkt aantal parochies van het aartsbisdom Utrecht is een K.A.-groep reeds samengesteld. De K.A. beschikt daar over een eigen orgaan, „Actio catholica”, waarin o.m. maandelijks lessen verschijnen voor den vormingscursus.

In de andere bisdommen is omtrent de organisatie der K. A. thans (15 Juni 1939) nog geen beslissing genomen. In Roermond is echter reeds een priester belast met de uitwerking van een organisatieplan.

Voor de jeugd is bij besluit van het gezamenlijk episcopaat (5 Juni 1934) de zending tot K. A. verleend aan de bisschoppelijk erkende organisaties voor de mannelijke en vrouwelijke jeugd. De leden der apostolaatsgroepen uit die vereenigingen zijn de dragers dier zending. Uiteraard is in de jeugdvereenigingen de vorming hoofdzaak en komt de actie, de uitoefening van apostolaat, op de tweede plaats. *W. Mulder.*

Katholieke Filmactie (afgekort: **K.F.A.**), de op last der N e d. bisschoppen in 1937 tot stand gekomen organisatie van in Nederland werkzame Katholieke filminstanties. De K.F.A. is een der resultaten van de pauselijke breve „Vigilanti cura”. Doel der K.F.A. is bevordering van het werk voor de goede film o.m. door Katholieken invloed op de filmproductie en vertooning, door verruiming van het filminzicht, door keuring, critiek en studie. Het officieel orgaan der K.F.A. is het halfmaandelijksche orgaan „Katholiek Filmfront”. Stichter der K.F.A. is mgr. F. N. J. Hendrikx, vic.-gen. van het bisdom Den Bosch. *v. Domburg.*

In B e l g i ë bevat de K.F.A. (Middenbestuur der Katholieke filmactie, Centre catholique d'action cinématographique), met goedkeuring van het episcopaat in 1930 opgericht, eveneens instanties voor keuring, critiek, filmimport en distributie, alsmede een documentatie der cinematographische pers (Docip) en een periodiek „Filmliga”. Ook een smalfilm- en schoolfilm-organisatie is bij de K.F.A. aangesloten. Geestelijk adviseur is Z.E.H. kan. Brohée. *V. Mechelen.*

Keetmanshoop, p l a a t s in Namaland (in Zuid-West-Afrika; zie de kaart in deel I kolom 536 E7), op 1 027 m hoogte, in een bronnenrijke streek, door spoorwegen met Windhoek, Lüderitzbocht en het net van de Z. Afr. Unie verbonden. Bevolking ca. 1 150 blanken en 1 650 kleurlingen. Middelpunt van schapenteelt; spoorwegwerkplaatsen en vlieghaven.

Het gelijknamige d i s t r i c t telt ca. 2 700 Europeesche bewoners, verder Hottentotten en Bastaarden.

Kerkelijk behooren plaats en district tot het apost. vicariaat Groot-Namaqualand, bediend door Oblaten van St. Franciscus van Sales (zetel: Keetmanshoop).

Kerstboom. Allicht zou men meenen, dat de gewoonte van kerstboom-versiering een overoud volksgebruik moet zijn; toch is de eerste vermelding hiervan niet verder terug te voeren dan tot ca. 1520 en wel in het Z.W. van Duitschland (den Elzas). Wij vinden dan den k. alleen versierd met kunstbloemen en behangen met feestgaven; de verlichting met kaarsen komt pas in zwang in de 18e eeuw. Pas in de 19e eeuw verspreidt zich het gebruik van den k. sterk, eerst verder in de Germaansche landen, en aanvankelijk meer bij Protestanten dan bij Katholieken, dan ook naar Frankrijk en Engeland.

Het ontstaan en de oorspronkelijke bedoeling van dit gebruik liggen in het duister. Dat het de kerstening zou zijn van een oud-Germaansch winterfeest is onbewijsbaar en onaannemelijk. Eerder is te denken aan samenhang met den „boom des levens” uit het Paradijs; in de M.E. placht in den voorhof der kerken een boom te staan, die aldus genoemd werd en waarvan de nabootsing in den familiekring doordrong. De Kerstsymboliek is er dan pas in lateren tijd ingelegd.

L i t.: Tille, Deutsche Weihnacht (1893); Schneider, Der Weihnachtsbaum u. seine Heimat (1929). *Gorris.*

Keyser, N i c a s i u s d e, Vlaamsch schilder. * 26 Aug. 1813 te Zandvliet, † 16 Juli 1887 te Antwerpen. In Antwerpen leerling van Jos. Jacobs en Van Bree. Het meest bekend van hem zijn historieschilderingen: Guldensporenslag, slag van Woeringen, slag bij Nieuwpoort, slag van Seneffe. Hij behoort tot de romantische school.

K. F. A., → Katholieke Filmactie (in aanv. dl.).

Kleintjes, P h i l i p, rechtsgeleerde. * 26 Sept. 1867 te Tokio, † 24 Mei 1938 te Amsterdam. Studeerde te Leiden en Berlijn rechtsgeleerdheid; doctoreerde 1890 daarin te Leiden. Was achtereenvolgens ambtenaar in Ned.-Ind. dienst, lector aan de Ned.-Indische Bestuursacademie te Den Haag, lector aan de univ. te Leiden; 1912-'21 hoogleeraar aan de univ. te Groningen; 1921-'38 hoogleeraar aan de univ. te Amsterdam. Bewoog zich vooral op het gebied van het recht

der overzeesche gewesten van het Koninkrijk der Nederlanden, waarin hij gold als autoriteit.

Werken: o.a. Staatsinstellingen van Ned.-Indië (2 dln. 1932-'33); Institutions politiques et administratives des pays d'outre-mer néerlandais (1936); Inleiding tot het volkenrecht (V.U.-bibliotheek; 1936).

Kloosternaam. In vele kloostergenootschappen, zoowel mannelijke als vrouwelijke, ontvangen de kloosterlingen (doorgaans bij de → inkleeding) een nieuwen voornaam, den k., onder welken zij dan verder in hun genootschap officieel bekend staan.

Koempoelan (Maleisch), naam, gekozen in de Ned. verkennersbeweging voor een grootere leiders- en leidstersbijeenkomst. In zijn Max Havelaar verhaalt Multatuli ons van de bijeenkomst van de hoofden van Lebak. Dergelijke bijeenkomsten belegd ter oriënteering en voorlichting van de hoofden dragen in Indië den naam koempoelan. *Ramselaar.*

Koets, Petrus Joannes, Ned. letterkundige. * 2 Juni 1818 te Groningen, † 11 Feb. 1868 te Katwijk a. d. Rijn. Trad in de Sociëteit van Jesus en was 1847-'55 en 1859-'68 leeraar aan het St. Willibrorduscollege te Katwijk.

Werken: o.a. Profetische galmen van Vondel's lier (1866); Peter en Pauwels, Het treurspel van Vondel ... Studie op des dichters terugtred tot de Moederkerk (1869); De Moederbede (drama).

Koeverden, Wilhelmus G. J. van, Ned. priester. * 31 Oct. 1879 te Buren, † 9 Dec. 1932 te Utrecht. Twee jaar na zijn priesterwijding in 1903 doctoreerde hij te Jerusalem in de godgeleerdheid, was een jaar als kapelaan te Bussum werkzaam, werd in 1906 leeraar aan het Seminarie te Culemborg, volgde in 1926 pastoor Ariens te Maarssen op en verwisselde deze parochie in 1929 met Utrecht. Een veelzijdige geleerde, een stoere werker en een edel mensch als leeraar en priester. Zijn eerste liefde had de liturgie. Bij de oprichting van de Utrechtsche Liturg. Vereeniging in 1913 werd v. K. secretaris. Hij gaf het Liturgisch Tijdschrift uit, stichtte een liturgische bibliotheek, organiseerde liturgische dagen, zocht contact met de vereenigingen van andere bisdommen en schreef een groot aantal liturgische geschriften. Met Ariens richtte hij in 1921 het → Geert Groote Genootschap op, dat sedert 1932 een commissie van de → Canisiusvereeniging vormt. Van 1924-'28 was hij voorzitter van deze Canisiusvereeniging, die hij 1923-'24 reorganiseerde en waarvoor hij tevens het tijdschrift Apologetisch Leven stichtte. Ook de Kath. radiobeweging had zijn volle belangstelling. Hij had zitting in de Staatscommissie Ruys, was de leider van de oprichtingsvergadering der K.R.O.stichting in 1925 te Utrecht, en werd tot haar geestelijken adviseur aangesteld. Buiten zijn vele geschriften op liturgisch gebied schreef hij o.a. over de reien van Vondel en gaf een ook door niet-Katholieken geprezen vertaling van de psalmen uit het Hebreeuwsch in het licht.

Lit.: Artikelen bij zijn dood verschenen o.a. van Frank in: Ons Liturg. Tijdschr. (jg. 18); van Hoogveld in: Apologetisch Leven (jg. 9); van Perquin in: Kath. Radio Gids (1932). *Wachters.*

Kogge, oudste Nederlandsche koopvaardijschip, tot 1600 in gebruik, toen het verdrongen werd door de hulk. Heeft ronden voor- en achtersteven en is overboordig gebouwd. De bijdrage van dorpen en kleine steden tot de uitrusting van een k. voor oorlogsdoeleinden heette riemtaal.

Kol Nidre (bij niet-Joden meer bekend om de muziek dan om den inhoud) zijn de twee aanvangswoorden van een driemaal uitgesproken formule vóór den aanvang van het synagogale avondgebed bij den ingang van den Grooten Verzoendag. De heele avonddienst is daarnaar genoemd. De eigenlijke inhoud is eigenlijk een verklaring, dat de in den loop van het jaar persoonlijk gedane beloften worden opgeheven. Bekend zijn de muzikale omlijstingen van Max Bruch, van Lewandowski en de melodieën der verschillende gemeenten, zooals deze verzameld zijn door Idelsohn in: Hebräisch-Orientalischer Melodienschatz (Leipzig 6 dln. 1914). *p. Constantinus.*

Kooi, De, marineluchtvaartterrein voor landvliegtuigen in Noord-Holland nabij Den Helder.

Kort memoriaal, → Mémorial abrégé (in aanv. dl.).

Kraus, Jacob, waterbouwkundige. * 14 Oct. 1861 te Groningen. In 1890 hoogleeraar aan de univ. van Santiago (Chili) en hoofdingenieur-dir. der havenwerken van Talcahuano. In 1898 hoogleeraar, in 1905 eerste rector magnificus der Technische Hoogeschool te Delft; 1905-'08 minister van Waterstaat. In 1902 en 1906 bracht hij advies uit omtrent nieuwe havenwerken in Chili; in 1910 over den havenaanleg te Soerabaja, Makassar, Tandjong-Priok en Belawan. In 1914 voorzitter van den Raad van Beheer der Ned.-Indische Spoorwegen.

Krontjong, 1° naam van een muziekinstrument (smalle, ietwat „aamborstige", vijfsnarige Inheemsche copie van de Portugeesche gitaar, met „achterstandige" schroeven), vooral vervaardigd te Toegoe, een nog immer sterke Portugeesche invloeden toonende kampong even ten Oosten van Batavia (Ned.-Indië).

2° Naam van een bepaalde lagoe (melodie), welke men speelt op en zingt bij het hierboven omschreven instrument.

3° Algemeene naam van de muziek, welke men op bovenbedoeld muziekinstrument en op andere speeltuigen (o.m. gewone gitaren, mandolines, violen, → ukelela's) pleegt uit te voeren ter begeleiding van schellen zang op Maleische, in vierregeligen → pantoen-vorm vervatte, teksten.

De oorsprong is zonder twijfel oud-Portugeesch. Krontjong wordt in hoofdzaak beoefend door Indo-Europeanen en ook wel door jongelui van Inheemschen landaard in de groote steden van Java. Krontjong-concoursen tusschen gezelschappen met poëtische, hoogdravende namen, zooals „Ridders van den Nacht", zijn zeer in trek. *Kunst.*

Lit.: A. Th. Manusama, Krontjong als muziekinstrument, als melodie en als gezang (1919); J. S. Brandts Buys, Over de ontwikkelingsmogelijkheden van de muziek op Java („Djawa" I, Prae-adviezen II, 1921, blz. 5 en 53); J. Kunst, De toonkunst van Java (I, blz. 300).

Kuypers, Ger., predikant te Nijkerk. * 1721 te Mijnsheerenland (Beierland), † 1798 te Groningen. Onder hem ontstond de → Nijkerker beweging. Hij was predikant te Nijkerk (1749), Winschoten (1758) en Scheemda (1760), en sinds 1765 hoogleeraar te Groningen.

L

Ladino, afgeleid van „Latijn”, duidt den eigenaardigen uit het Spaansch en het Hebreeuwsch stammenden tongval aan, gesproken door de Joden van het → Sefardim in het Oosten.

Landré, 1° Guillaume Louis Frédéric, componist, zoon van 2°. * 24 Febr. 1905 te Den Haag. Na voltooide rechtsstudie wijdde hij zich geheel aan de muziek, hij was o.a. leerling van Zagwijn en Pijper.

Voorn. werken: een symphonie; een concert voor viool en klein orkest; een suite voor strijkorkest en piano; vier stukken voor orkest en een concertstuk voor orkest; een komische opera De Snoek; vsch. werken voor kamermuziek, o.a. een Trio; liederen; vioolsonate.

2° Willem (eig. Guillaume Louis Frédéric), componist, vader van 1°. * 12 Juni 1874 te Amsterdam. Leerling van Bernard Zweers. Vestigde zich te Rotterdam als muziekleeraar en kunstredacteur van de Nieuwe Rott. Courant.

Voorn. werken: liederen; Nocturne voor klein orkest; het mysteriespel Beatrijs; In memoriam Matris, voor orkest; vsch. werken voor zang en orkest en een Requiem voor soli, koor en orkest. *Koole.*

Latemsche school, groep Vlaamsche kunstenaars, die zich kort voor 1900 vestigden te St.-Martens-Latem aan de Leie. Tot deze groep behooren: V. De Saedeleer, G. en K. Van de Woestijne, G. Minne, A. Servaes, G. en L. De Smet, Fr. Van den Berghe, C. Permeke. Voor nadere bijzonderheden, zie art. → Vlaanderen en de art. over de afzonderlijke kunstenaars.

Laudy, Alphonse, journalist-redacteur. * 1875 te Peij-Echt. Kwam in 1898 aan het dagblad De Tijd, dat hij van 1913 tot 1938 als hoofdredacteur leidde. Trad, hoewel zelden, op als redenaar, en is schrijver van de beide bundels Jan Rap en Zwervers, en van het treurspel De Paradijsvloek, dat, onder den indruk van den Wereldoorlog geschreven, meer dan 200 maal, met Jan → Musch in de hoofdrol, is opgevoerd.

Lazaret noemt men een militair veldhospitaal. Oorspronkelijk: ziekenhuis voor melaatschen. Genoemd naar den arme, die in de parabel van den hardvochtigen rijke (Lc.16.19-31) Lazarus genoemd wordt.

Leeuw, Gerard van der, theoloog. *18 Maart 1890 te Den Haag. Studeerde aan de universiteiten van Leiden, Berlijn en Göttingen; sinds 1918 is hij professor te Groningen in godsdienstgesch., phaenomenologie van den godsdienst en encyclopaedie. L. is bij uitstek deskundig in de godsdienstwetenschap en al verschilt hij in zijn opvattingen over waarheid en dogma vrij sterk van het Katholicisme, toch staat hij daar met sympathie en hoogachting tegenover. Hij is ijverig werkzaam voor den heropbloei van het geloofsleven in de Hervormde Kerk, is een van de leidende figuren in de vereeniging „Kerkopbouw”, voorstander van de liturgische beweging en werkt mede aan de oecumenische beweging.

Voorn. werken: Godsvoorstellingen in de oud-Aegyptische pyramideteksten (diss. 1916); Inleiding tot de Godsdienstgeschiedenis (1924); Wegen en grenzen (de verhouding van religie en kunst, 1932); Phaenomenologie der Religion (1933); Inleiding tot de Theologie (1935); Onsterfelijkheid of Opstanding (1937).

Leonardi, Joannes, Heilige, stichter van de Clerici regulares Matris Dei, ook naar hem Leonardijnen genoemd. * 1543 te Diecimo bij Lucca, † 9 Oct. 1609 te Rome. Hij was eerst te Lucca apotheker, maar wijdde zich daar reeds aan de verpleging van zieken, waarvoor hij alwat hij verdiende afstond. Na tien jaar tot het priesterschap geroepen, werd hij in Dec. 1571 priester gewijd. Als kapelaan te Lucca alleen niet opgewassen voor het vele werk, dat hij ter onderrichting vooral der kinderen noodig zag, verbond hij zich met eenige personen, met wie hij een gemeenschappelijk leven leidde. De regel, dien hij hun op hun aanhouden gaf, was het eene woord „gehoorzaamheid”. In 1583 kreeg hij de beschikking over de kerk van Onze Lieve Vrouw de Cortelandini te Lucca, waarbij hij toen met nog eenige priesters en leeken zijn Congregatie stichtte tot eigen volmaking en onderricht der kinderen. Paus Clemens VIII keurde de Congregatie goed en hielp hem ook den tegenstand daartegen overwinnen, gaf haar te Rome de kerk van de H. Galla en droeg haar het onderricht van de arme kinderen op. Kardinaal Baronius werd de eerste protector. L. had ook een werkzaam aandeel in het tot stand komen van de stichting der → Propaganda Fide en werd door den paus o.a. belast met de hervorming van de Congregatie de Monte Vergine en van de Vallombrosanen. Door Pius IX zalig verklaard, werd hij door Pius XI onder de Heiligen opgenomen. De Congregatie der Clerici Regulares Matris Dei heeft thans nog drie huizen in Italië (hoofdklooster en zetel van den rector generalis S. Maria in Portico te Rome) en drie in België, nl. Dendermonde, Oudenaarde en Eekloo. Het leven van L. werd beschreven door zijn Ordebroeder Aloysius Maracci († 1700). *Brandsma.*

Leopold III, koning van België. Vgl. art. in dl. XVI kol. 315. Gansch zijn regeering wordt gekenmerkt door zijn ijveren voor de volledige onafhankelijkheid van België op buitenlandsch gebied en zijn aansturen op een gewijzigde vrije wereldeconomie. Onder zijn regeering werden vsch. groote werken voltooid of aangevangen, zoo o.m. het Albertkanaal, de electrificatie van de spoorlijn Antwerpen—Brussel, de Noord—Zuidverbinding te Brussel. *Uytterhoeven.*

Levende Rozenkrans, genootschap van den bestaat uit groepen van 15 deelnemers. De groep, die aan de beurt is, bidt een maand lang dagelijks een tientje van den rozenkrans. In 1826 gesticht te Lyon door Pauline Jaricot; sedert 1887 onder de rechtsmacht der pp. Dominicanen. Zetel Parijs.

Levensgemeenschap (biologie), ook biocoenose (< Gr. bios = leven, koinos = gemeenschappelijk), het tezamen leven van een groep dierlijke en/of plantaardige organismen in een bepaald gebied (zgn. → biotoop). L. of biocoenose noemt men verder de groep in den biotoop samenlevende organismen zelf. Deze organismen zijn afhankelijk van elkaar en van de omgeving (bodem, klimaat enz.). Deze tweevoudige afhankelijkheid drukt haar stempel op de groep organismen.

Lion Cachet, Carel Adolph, Ned. sier-

en meubelkunstenaar. * 28 Nov. 1864 te Amsterdam. L. C. is een der uitzonderlijkste figuren in de Hollandsche kunstnijverheid, toen deze omstreeks 1890 (voornamelijk onder den invloed van William → Morris) tot herleving kwam. Prachtlievendheid is het woord, dat zijn huis- en schepen-inrichtingen het beste kenschetst. Zijn vondsten zijn meer technisch dan stilistisch van aard; zijn ornamentiek is meer een variatie op oude en Oostersche stijlen dan een eigene, al heeft zij iets Oostersch-fantastisch. Palissander-, ebben-, coromandelhout, kostbare marmersoorten, goudleer, geperst kurk, met bladgoud bedekt, zijn materialen, die hij veel en gaarne gebruikt, maar dan nog liefst met inlegwerk van zilver, goud, brons, en met medewerking van den beeldhouwer Zijl en den nijverheidskunstenaar Nieuwenhuis. Kostbare boekbanden maakte hij verscheidene. Aanvankelijk was hij leerling van de Rijksnormaalschool; later leeraar aan de kweekschool voor onderwijzers en industrieschool. Het bekendst zijn zijne scheepsinrichtingen voor de Stoomvaart Mij. Nederland en de Kon. Paketvaart Mij. Vermeld moet nog worden zijn samenwerken met de firma Joh. Enschedé en Zonen voor ontwerpen en uitvoering van Nederlandsche en Ned.-Indische bankbiljetten. *Poortenaar.*

Litauen. Vgl. art. in dl. XVI kol. 514. Den 18en Maart 1938 eischte Polen, in een ultimatum dat 24 Maart afliep, herstel van de normale betrekkingen tusschen beide landen. L. bewilligde op genoemden datum in dit voorstel, behield zich echter alle rechten voor ten opzichte van Wilna en het omstreden gebied in de nabijheid van deze stad (Suwalki).

Het Memelland, waar in hoofdzaak Duitschers wonen, werd 22 Maart 1939 door Duitschland geannexeerd.

Litvak (Jiddisj, = Jood in Litauen) beteekent veelal: list, schranderheid, naar aanleiding van de Talmoedkennis dezer Joden.

Lollarden, L o l l a a r t s, eenigszins zwevende benaming voor volgelingen van vsch. mystiek-overspannen of anti-sociale stroomingen uit de latere M.E., bijv. → Begijnen en → Goliarden. Hoofdzakelijk echter is het de naam voor de „arme priesters", geestelijken en leeken, die in Engeland de leer van → Wiclef, terwijl zij al predikend rondtrokken, verspreidden (onkruidzaaiers, ⟨ Lat. lollium = onkruid), en zoowel tegen de kerkelijke hiërarchie en leer, als tegen de maatschappelijke en politieke orde heftig en mateloos ijverden. Toen het staatsgezag streng, en zelfs met de doodstraf, tegen hen optrad, verdwenen zij in den loop van de 15e eeuw. Maar hun prediking heeft het terrein voorbereid voor de latere Hervormers.

L i t.: Gairdner, Lollardy and the Reformation in England (4 dln. 1913). *Gorris.*

Loo, P e t r u s v a n d e, chirurg. * 2 Juli 1812 te huize Roepaen bij Ottersum, † door een val van zijn paard op weg naar zijn woonplaats Venlo, 2 Juli 1883. Hij verwierf zich een Europeesche vermaardheid wegens de verbetering, die hij wist aan te brengen op het door dr. Ant. → Mathijsen (zie aldaar in aanv. dl.) uitgevonden gipsverband; hij bepleitte namelijk het gipsverband met naad (amovo-inamovible d'emblée). Sedert 1839 was hij als chirurg gevestigd te Venlo. Ook vele geschriften over heelkunde heeft hij gepubliceerd.

L i t.: Publications de la Soc. Archéol. etc. dans le duché de Limbourg (t. XX).

Loots, P h i l i p, musicus en componist voornamelijk van kerkmuziek. * 22 Aug. 1865 te Haarlem, † 31 Juli 1916 aldaar. L. schreef verschillende Missen, motetten, Te Deum en geestelijke liederen.

Lo-Pa-Hong, leekenapostel en weldoener der missie in China. * 1874, † 30 Dec. 1937 te Sjanghai (vermoord). Deze waarlijk heilige en edelmoedige Chineesche Katholiek was een der rijkste handelslieden van zijn land: bezitter van groote fabrieken, beheerder van drie scheepvaartlijnen, voornaamste aandeelhouder in de electriciteitsmij. van Sjanghai, directeur van waterleiding en tramwegen te Nankou, enz. Zijn reusachtig inkomen besteedde hij bijna geheel aan het bij tientallen stichten en onderhouden van kerken, scholen, hospitalen enz. in tal van Chineesche missiegebieden. Geheel de missie van Sjanghai dreef op zijn liefdadigheid; daar werden dagelijks ca. 2 000 arme Chineezen, van elke gezindte, kosteloos verpleegd in het door hem gestichte kinderhospitaal, in het gesticht voor geesteskranken, de paviljoenen voor besmettelijke ziekten, het doofstommenhuis, het vondelingenhuis, het tehuis voor opiumslaven, enz. Zijn scholen zijn geheel modern ingericht met kapel, tooneelzaal, laboratoria, musea, turnzalen enz.

Daarnaast heeft hij nog in stilte en geheel persoonlijk ontzaglijk veel nood gelenigd en leed verzacht, kracht vindend in zijn diep geloof en mannelijke vroomheid. Elken morgen woonde hij de H. Mis bij, ging te Communie, diende ook zelf dikwijls de Mis en bezocht dagelijks des middags het H. Sacrament in de kapel der Zusters. Na de inneming van Sjanghai door de Japanners maakte hij zich als voorzitter van de Commissie tot burgerlijke aanpassing verdienstelijk door voor zijn landgenooten bij de veroveraars op te komen, onder erkenning van den feitelijken toestand. Hierin zagen vele Chineezen een verraad en hij werd door eenige fanatieken onder hen neergeschoten. *Gorris.*

L i t.: Die Katholischen Missionen (Maart 1939)

Lovendaal, G ij s b e r t W i l l e m, Ned. letterkundige. * 11 Febr. 1847 te Nijmegen, † Jan. 1939 te Grave. Wilde aanv. in den geestelijken stand treden, en studeerde aan het St. Dominicus-college te Nijmegen, maar werd daarna onderwijzer, en was als zoodanig van 1883 tot 1923 werkzaam aan de Rijksnormaal-lessen te Grave. Behalve een Ned. Spraakkunst schreef hij gedichten, waarin hij zich een zuiver volkstalent toonde en waarvan vsch. getoonzet zijn o.a. door Jos. de Klerk, J. P. Wierts en Arnold Spoel.

W e r k e n: o.a. Lentedagen (1880): Aan moeders schoot (1882); de Over-Betuwsche stamsage „Magen en Hilda" (1885); Roode en witte rozen (1897); Licht geluid (1910). — L i t.: B. Molkenboer, in: Jaarboekje van Alberdingk Thym 1915 (over Magen en Hilda).

Lucasschool, S i n t, school voor bouwkunde, omstreeks 1890 gesticht te Gent door Baron de Béthune en de Broeders van St. Jan Baptist de la Salle, uit reactie tegen de romantische richting en tot het vormen van een beter begrip der middeleeuwsche bouwkunst. Weldra ontstonden in tal van steden in België dergelijke scholen, die ijverden voor de neo-Gotiek en voor een gezonde Christelijke kunst. *Uytterhoeven.*

Lutkie, W o u t e r, Ned. priester-schrijver. * 23 Febr. 1887 te Den Bosch. Sedert 1922 vnl. als schrijver werkzaam te Nuland bij Den Bosch, sedert 1927 medewerker der Nieuwe Tilburgsche Courant; stichter en sinds 1930 redacteur van het algemeen cultureel en letterkundig maandblad Aristo.

W e r k e n: Richard Kralik (1926); Hetzij koopman of kunstenaar (1926); De man 'n man (1927); Van

Toorop naar Mussolini (1928); Dwazen (1932); Vaderlandsliefde (1933; met prof. Gerretson en R. Groeninx van Zoelen); Van boven af (1934); Italië dat mijn hart heeft (1934); Brood en woord (1937; vertaling met toevoegingen van B. Mussolini's: Uit het leven van Arnoldo Mussolini).

M

Maglione, L u i g i, staatssecretaris van paus Pius XII. * 2 Maart 1877 te Casoria. Studeerde achtereenvolgens aan het Capranica-College, de Apollinaris-Universiteit en de Academie van kerkelijke Edelen; werd in 1908 verbonden aan het pauselijk staatssecretariaat, in 1918 zaakgelastigde te Bern, daarna van 1920 tot '26 nuntius aldaar; 1926-'36 nuntius te Parijs; 16 Dec. 1935 kardinaal; 11 Maart 1939 door Pius XII tot staatssecretaris benoemd.

Majordomus, 1° h o f m e i e r, stond aan het hoofd van het hof der Frankische koningen, was leider van de daar verblijvende, weldra ook van de andere vazallen (antrustiones), administreerde de kroongoederen en verving den koning bij diens afwezigheid. Austrasië, Neustrië en Bourgondië hadden afzonderlijke hofmeiers, maar Pepijn II (687-714) bemachtigde het ambt in het geheele rijk en verbond het voorgoed aan zijn familie; sindsdien was de hofmeier de feitelijke regeerder. Toen de hofmeier Pepijn III in 751 de koninklijke waardigheid verwierf, verdween het ambt, waarvan de taak ten deele door den drost werd overgenomen.

2° P a l a t ij n s c h e p r e l a a t, nl. het hoofd van het geheele huispersoneel van den paus. *R. Post.*

Manasse ben Israël of **Menasse ben Israël,** Joodsch schrijver, afstammeling van in Holland geïmmigreerde Portugeesche Joden. * 1604 te Lissabon, † 1657 te Middelburg. Was sedert 1922 rabbijn der Portugeesche Gemeente te Amsterdam. In deze stad richtte hij een Hebreeuwsche drukkerij op, waardoor hij de grondslagen legde voor de Hebreeuwsche typographie aldaar. Hij schreef meerdere werken (o.a. Esperança de Israel, en een verhandeling over de ziel: Misjnat Chaim), verdedigde de Joden tegen beschuldigingen van ritueelen moord en bewerkte bij Cromwell in 1655 de toelating der Joden in Engeland. Met Rembrandt, Vossius, Barlaeus en andere vooraanstaande Nederlanders was hij zeer bevriend. *p. Constantinus.*

Maranatha-beweging (letterlijk: De-Heerkomt-beweging), een Protestantsche, godsdienstige herlevingsbeweging, die vooral tijdens en na den Wereldoorlog sterk opkwam en geleid wordt door Johan de Heer (* 23 Mei 1866 te Rotterdam); het orgaan ervan is Het Zoeklicht. Deze, nogal anti-Katholieke beweging zoekt door tent- en auto-evangelisatie onder de Protestanten de verwachting van het komende heil door Christus te verlevendigen. Een voornaam hulpmiddel daartoe is het zingen van Christelijke liederen, waartoe de Heer dikwijls voor de radio optreedt.

L i t.: P. H. Ritter Jr., Johan de Heer (niet-Katholiek). *Pauwels.*

Marforio, zie → Pasquino (in aanv. dl.).

Maria, bijbelsche personen (vgl. ook art. in dl. XVII kol. 197).

1° Een Maria wordt bij Joh. 19.25 aangeduid als „Maria van Cleophas" en „zuster van Jesus' Moeder". Volgens een historisch waardelooze legende zou deze Maria de dochter zijn van → Cleophas, die dan de eerste man van de H. Moeder → Anna zou geweest zijn (vgl. → Maagschap). Welke verwantschap door „zuster van Jesus' Moeder" wordt aangeduid is niet uit te maken, daar in het Hebreeuwsch „broeders en zusters" een collectieve aanduiding voor bloedverwanten is (zie → Broeders en Zusters van Jesus).

Waarschijnlijk is deze Maria de v r o u w van Cleophas en dezelfde als Maria van Jacobus (Matthaeus hoofdstuk 27 vers 56). Zij is dan de moeder van den apostel → Jacobus den Minderen en van Joseph, over welken laatste verder niets bekend is (Mt.27.56; Mc.15.40; 16.1; Lc.24.10). Indien → Alpheus (Mt.10.3; Lc.6.15; Act.1.13) een nevenvorm is van Cleophas, zooals velen meenen, is zij ook de moeder van de apostelen → Judas Thaddaeus en Simon den IJveraar (→ Simon, Apostel). Zij was aanwezig bij Jesus' dood en begrafenis, ging op den Paaschmorgen met Magdalena en Salome naar het graf, vernam van den engel de boodschap der Verrijzenis en ontmoette op weg naar de leerlingen Jesus zelf. Zie voor deze gebeurtenissen Mt. hfst. 27 en 28, Mc. hfst. 15 en 16, Lc. hfst. 23 en 24.

2° De moeder van den Evangelist Marcus, in wier huis de eerste Christenen te Jerusalem vergaderden (Act. 12. 12).

3° Een Christin te Rome, die zich bijzondere verdiensten verwierf jegens de gemeente aldaar en daarom door Paulus afzonderlijk gegroet wordt (Rom. 16. 6).

Marianhill, trappisten a b d ij in Natal (Z. Afrika), gesticht 1882 door abt Franciscus Pfanner (* 21 Sept. 1825 bij Bregenz, † 24 Mei 1909 te Emmaus in Z. Afrika). Het klooster, dat weldra enkele honderden leden telde, vooral Duitschers (priesters, studenten en broeders), legde zich vooral toe op de missie onder de Kaffers; talrijke kerken en scholen werden onder dezen gesticht. Aangezien deze werkzaamheid zich moeilijk verdroeg met het teruggetrokken Trappistenleven werd de abdij door paus Pius X omgezet in een C o n g r e g a t i e van Religieuzen Missionarissen van Marianhill (R.M.M.), die rechtstreeks onder de Propaganda ressorteert. Haar missiegebied is thans reeds gesplitst in de twee vicariaten Marianhill en Umtata, en de apost. praefectuur van Boelawayo. In Europa heeft zij op het oogenblik vsch. opleidingsinstituten: in Duitschland, Engeland [alwaar thans het hoofdbestuur zetelt te Hatfield Peveral (Essex)], Zwitserland, Nederland [juvenaat te Arcen (Limburg)], alsmede een in de Vereen. Staten (Detroit).

Abt Pfanner stichtte ook, als hulp voor zijn missionarissen, in 1885 de zustercongregatie → Missiezusters van het Kostbaar Bloed, die ook reeds in vele andere missiegebieden werkzaam is (zie Pius-almanak 1939, blz. 432 en 510).

Maria-vereenigingen (N e d.), de vijf diocesane vereenigingen van Kath. vrouwen, die de drankbestrijding beoefenen. Samen met de diocesane →

Kruisverbonden vormen zij de federatie → Sobriëtas.

Mathysen, Antonius, geneeskundige. * 4 Sept. 1805 te Budel (N. Br.), † 14 Jan. 1878 te Hamont (België). Hij werd te Utrecht tot arts opgeleid en was als officier van gezondheid in militairen dienst werkzaam. Tot ver buiten de landsgrenzen is hij bekend geworden door de uitvinding van het gipsverband. Dit werd door zijn leerling W. Krol en door P. van de → Loo (zie aldaar in aanv. dl.) gewijzigd en verbeterd. De regelen en voorschriften, die thans nog bij het aanleggen van gipsverbanden in acht zijn te nemen, werden reeds in hoofdzaak door M. en Krol aangegeven. Er worden thans pogingen aangewend om tot oprichting van een gedenkteeken van M. te geraken in zijn geboorteplaats.

Werken: Nieuwe wijze van aanwending van het gipsverband bij beenbreuken (1852); Verhandeling over het gipsverband (1857). Zie ook W. Krol, Mathysen's gipsverband en zijn laatste wijzigingen (1863). — Lit.: Katholieke Illustratie (XII, 219; met portret). *Schulte.*

Mechelen (vgl. art. in dl. XVII kol. 372). **Aartsbisdom** (Mechliniensis dioecesis). M. werd tot aartsbisdom en primaatzetel der Nederlanden verheven bij de oprichting der nieuwe bisdommen in 1559-'61. De kerkprovincie M. omvatte de suffragaan-bisdommen Antwerpen, Gent, Brugge, Ieperen, Den Bosch en Roermond. Het Concordaat met Napoleon (1801) hief den primaatzetel te M. op. Toch bleef M. zetel van een aartsbisdom met als suffragaan-bisdommen Doornik, Gent, Namen, Luik, Aken, Trier en Mainz. In 1830, bij de onafhankelijkheid van België, werd M. primaatzetel van het land, terwijl de nieuwe kerkprovincie de bisdommen Doornik, Gent, Luik, Namen en, sedert 1834, Brugge omvat. De jurisdictie van den aartsbisschop strekt zich uit over de provinciën Brabant en Antwerpen. Ca. 3 000 000 inwoners, waarvan velen onverschilligen (in de steden): 55 dekenijen en 800 parochiën. Groot seminarie te M., klein-seminariën te Mechelen, Hoogstraeten en Basse-Wavre. Bekende bisschoppen waren: A. P. de → Granvelle, Mathias → Hovius; na het Concordaat: Deschamps (1867-'83), → Mercier. Katholieke universiteit te Leuven.

Lit.: C. Van Gestel, Historia sacra et profana archiepisc. Mechl. (1725); P. Claessens, La Belgique chrétienne depuis la conquête française jusqu'à nos jours (1883); La Vie diocésaine (1907-'14); Collectanea Mechliniensia. *De Schaepdrijver.*

Medische missionarissen, Gezelschap van Katholieke, congregatie van vrouwelijke religieuzen, 30 Sept. 1925 gesticht door Anna Dengel, een Tiroolsche doctor in de geneeskunde. Doel: uitzending van vrouwelijke missionarissen (artsen, verpleegsters, vroedvrouwen, apothekeressen), ten einde verloskundige, geneeskundige en geestelijke hulp te verleenen aan vrouwen en kinderen in die missiegebieden, waarin de man geen toegang tot haar heeft. De leden dezer congregatie hebben pauselijk verlof chirurgie en geneeskunde te studeeren en te beoefenen. Zetel: Cath. Medical Mission House, Brookland, Washington, D.C. (Vereenigde Staten).

Binnenkort zal een huis dezer Congregatie in Heerlen gevestigd worden. In dit huis zal een postulaat gevestigd worden. Invloedrijke personen werken voor de stichting van een centraal opleidingshuis in Nederland in de naaste omgeving van Nijmegen in verband met de stichting van de medische faculteit aan de Kath. Universiteit aldaar.

Lit.: Het Schild (XIX 1938, blz. 57).

Meekel, Cornelis Wilhelmus, als letterk. Kees, Ned. letterkundige. * 7 Oct. 1884 te Amstelveen (bij Amsterdam). Uit een welgestelde boerenfamilie. Studeerde wijsbegeerte aan het Seminarie te Warmond en letteren in het buitenland o.a. te Kopenhagen. Medewerker van de Amsterdammer, de Beiaard en de Nieuwe Eeuw. In 1907 debuteerde hij met den bundel schetsen Volk van Holland. Later gaf hij nog verscheidene bundels schetsen uit, terwijl hij ook romans en tooneelstukken schreef. Boer in Noord-Amerika en thans in Frankrijk. Zijn werk is vol herinneringen aan uitgestrekte vlakten, oerkrachtige menschen en leven in nauw contact met de natuur.

Werken. Romans: Adel (1907); Het slot op de mond (1922); De stad des levens (1923); De Melkoorlog (1925); De val van den dictator (1927). Schetsen en novellen: Jerusalem (1924); Van cowboys en pioniers (1926); Het brandend braambosch (1926); De laatste cowboy (1928); Toeters en bazuinen (1936).

Mémorial abrégé, pamflet tegen het Jansenisme in de Hollandsche Zending, 1697 in het Fransch verschenen, kort daarop in het Latijn en eerst 1705 in het Nederlandsch gepubliceerd. Het is een uittreksel uit een lijvig dossier, het zgn. Prolixum memoriale, welks bestaan wel betwijfeld is, maar dat door Gisbert Brom te Rome ontdekt werd in de Bibliotheca Vittorio Emanuele, waar het deel uitmaakt van het Fondo Gesuitico. Het Prolixum Memoriale bestaat uit 17 bundels met allerlei getuigenissen omtrent het Jansenisme in de Holl. Zending en de houding van den apostolischen vicaris → Codde daartegenover, afkomstig van reguliere, maar ook seculiere priesters en van vele leeken. Het Breve Memoriale is een parafrase van de voornaamste getuigenissen en is grootendeels het werk van enkele Jezuïeten (o.a. de paters Verbiest en Aerts). Het behelst, naast vrij onbeduidende, ook zeer ernstige aanklachten over intieme relaties van Codde en de voornaamsten van den Hollandschen clerus met verbannen Fransche Jansenisten, over veroordeelde leerstellingen, speciaal door te Leuven opgeleide priesters van den kansel verkondigd (Christus is niet voor alle menschen gestorven; niet iedereen krijgt voldoende genade om zalig te worden; de Kerk is niet onfeilbaar e.a.), en vooral over rigorisme bij de biecht, waardoor zelden absolutie gegeven werd en de geloovigen stelselmatig van de communiebank geweerd werden. Codde was over het pamflet zeer verontwaardigd en zond een Latijnsch exemplaar 24 Jan. 1698 naar Rome met verzoek om onderzoek en uitspraak. In 1699 zond hij te Rome zijn Responsio ad Breve Memoriale in. Ook andere verweerschriften verschenen: het bekendst is de door Quesnel onder het speudoniem Dubois geschreven brochure: La foy et l'innocence du clergé de Hollande défendues (1700). *Rogier.*

Lit.: → Hollandsche Zending; → Oud-Katholieken.

Menasse ben Israël, zie → Manasse ben Israël (in aanv. dl.).

Merry del Val, Raphaël, kardinaal. * 10 Oct. 1865 te Londen, † 26 Febr. 1930 te Rome. Zijn vader was van Iersch-Spaansche afkomst en Spaansch gezant. M. studeerde te Namen, Brussel, Ushaw (seminarie van het Engelsche bisdom New-Castle) en Rome, trad na zijn priesterwijding (1888) in den pauselijken diplomatieken dienst, regelde in 1897 het Canadeesche schoolvraagstuk, 1898 voorz. der Academia dei Nobili, na het overlijden van Leo XIII secretaris van het conclaaf, door Pius X tot pro-staatssecretaris, in 1903

tot staatssecretaris benoemd. Als staatsman toonde hij uitgebreide talenkennis, breeden blik en bezonken oordeel. In zijn persoonlijk leven muntte hij uit door vroomheid, zielenijver en weldadigheid.

L i t.: F. A. Forbes (1932).

Metaxas, J o h a n n e s, Grieksch generaal en staatsman. * 1871 op Itaca. Als genie-officier nam hij aan al de oorlogen deel waarbij zijn land betrokken was sedert 1897; als monarchist en bekamper van de politiek van Venizelos werd hij verbannen in 1916 en in 1923, maar werd minister in de kabinetten Zaïmis en Tsaldaris; in Maart 1936 min. van Oorlog en op 13 April daarna minister-president. *Cosemans.*

Meuleman, C l e m e n s F r a n c i s c u s T h e o d o r u s J o s e p h, pionier op het gebied van moederschapszorg. * 13 Maart 1871 te Zwolle, † 10 Oct. 1932 te Heerlen. Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Grooten, Officier in de Orde van Oranje Nassau. Stichtte in 1911 te Heerlen de R.K. Vereeniging voor Moederschapszorg. Deze vereeniging houdt de Wilhelmina-kweekschool te Heerlen in stand, aan welke vroedvrouwen, kraamverpleegsters en kraamverzorgsters worden opgeleid en met welke het R.K. Centraal Doorgangshuis voor ongehuwde moeders en haar kind verbonden is. Van deze inrichting was M. de eerste geneesheer-directeur. Hij was mede-oprichter van het Limburgsch Groene Kruis en hiervan eerste secretaris en hoofdbestuurslid; voorzitter van de Commissie van het Groene Kruis voor de Kindersterftebestrijding (later omgezet in de Commissie voor de Soc. Kinderhygiëne in Limburg); bestuurslid van de Ned. Fed. van Instellingen voor de ongehuwde moeder en haar kind (F.I.O.M.) Hij was oprichter en redacteur van het tijdschrift Moederschapszorg; eerste praeses van de studentenvereeniging „Sanctus Thomas Aquinas” te Amsterdam.

W e r k e n: De behandeling van placenta praevia (1903); Anatomie en Physiologie (leerboek); Het levensrecht van de ongeboren vrucht (1916); Van knop tot bloesem (1928).

Meijers, E d u a r d M a u r i t s, Ned. rechtshistoricus. * 10 Jan. 1880 te Den Helder (Noord-Holland). Sedert 1910 hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, sedert 1920 lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen. Sinds zijn benoeming tot hoogleeraar keerde zijn belangstelling zich steeds meer naar de geschiedenis van het West-Europeesche erfrecht en internationaal privaatrecht. In 1928 verscheen het eerste deel van een grootsch opgezet werk: Le droit ligurien de succession en Europe occidentale, waarin hij de Alpenlanden behandelde. Sindsdien volgden van het tweede deel, dat het Ligurische erfrecht der Nederlanden zal behandelen: Het West-Brabantsche erfrecht (1929), Het West-Vlaamsche Erfrecht (1932), Het Oost-Vlaamsche erfrecht (1936) en daarnaast nog publicaties over het recht van Kamerijk en St. Amand. In het Weekblad van het Recht, in het Weekblad voor Privaatrecht, Notarisambt en Registratie (afgekort W.P.N.R.) en sinds 1926 in de Ned. Jurisprudentie schrijft hij annotaties over de beteekenis van belangrijke uitspraken van den Hoogen Raad der Nederlanden. Verder talrijke losse opstellen over juridische onderwerpen, vooral in het W.P.N.R. en het Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis.

W e r k e n: Overzicht tot 1 Juli 1935 in door oud-leerl. aangeboden bundel Rechtskundige opstellen (1935-’36).

Mezzofanti G u i s e p p e, Italiaansch talenkenner. * 17 Sept. 1774 te Bologna, † 17 Maart 1849 te Napels. Prof. in Bologna, kardinaal. Hij verstond 57 talen en sprak er 12.

L i t.: A. Bellesheim, Kard. M. (1880); C. W. Russell, Life of Cardinal M. (1858).

Micara, C l e m e n s, nuntius. * 24 Dec. 1879 te Frascati. 17 Mei 1920 nuntius in het voormalig Tsjecho-Slowakije, 8 Aug. 1920 titulair bisschop van Apamea in Syrië (thans Kalaät-el-Moedzjik aan den Orontes); 30 Mei 1923 nuntius te België en internuntius te Luxemburg. Resideert te Brussel.

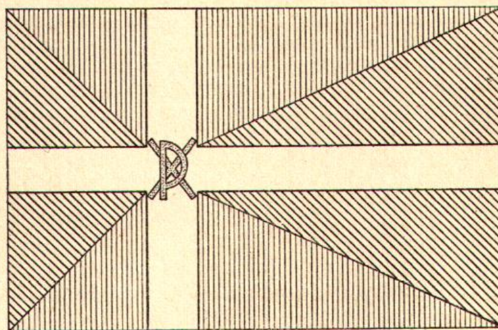
Michaud, J o s e p h, geschiedschrijver. * 1767 te Albens (Savoye), † 1839 te Passy. Tijdens de Revolutie als redacteur van het royalistische blad La Quotidienne gevangen genomen, wist hij te ontvluchten; hij hield zich buiten de politiek onder Napoleon en toonde zich na den terugkeer der Bourbons een vurig royalist. In 1811 begon hij met zijn broer Gabriel-Louis de omvangrijke Biographie Universelle (52 dln. 1811-’28), die van 1842 tot ’65 door anderen is vernieuwd en nog steeds een uitstekend hulpmiddel voor de biographie is. Daarnaast gaf hij uit de belangrijke, hoewel critisch te gebruiken, Histoire des Croisades (6 dln. 1840-’41), waarvoor hij de streken, door de kruisvaarders bezocht, zelf in 1830-’31 doorreisde. Behalve andere werken publiceerde hij bovendien nog met Poujoulat de rijk voorziene Collection de Mémoires pour servir à l’Histoire de France (32 dln.). *Gorris.*

Miry, K a r e l, Vlaamsch toondichter en orkestleider. * 14 Aug. 1823 te Gent; † 5 Oct. 1889 aldaar. Leerling van → Gevaert (zie aldaar in aanv. dl.). Vooral bekend door de → Vlaamsche leeuw (op tekst van Hippoliet Van → Peene getoonzet in 1848).

Missa Dominicalis, centrum van voorlichting en propaganda voor Zondagsheiliging, met name voor het vieren van de Zondagsmis. Verstrekt inlichtingen met het oog op het organiseeren van landelijke of diocesane centra en verzamelt en verspreidt de door deze centra ingezonden gegevens. Leider: John. P. Waterkeyn; secr. Paul Waterkeyn. Gevestigd te Rome. Gesticht 18 Dec. 1937.

Missa plenaria, meerstemmige compositie, welke al die Misgezangen van een bepaalden dag omvat, welke meerstemmig mogen gezongen worden. Voorbeelden: Requiem van Perosi, bepaalde Missen van H. Andriessen. Men spreekt in dit geval wel van een doorgecomponeerde Mis.

Missievlag. Op voorstel van het plaatselijk comité der Helmondsche Missieweek richtte het Bossche Diocesaan Missie-Comité in 1925 het verzoek tot

Missievlag. Schuine harceering = groen; verticale harceering = rood. Het Christusmonogram in wit kruis is geel.

kard. Van → Rossum, toenmalig prefect van de Congregatie de Propaganda Fide, om een door genoemd comité ontworpen Missievlag tot officieele Ned. Missievlag te verklaren. De kardinaal stemde hierin toe. Het idee van de vlag schijnt te zijn uitgegaan van den bekenden missionaris en ijveraar voor de missies, den Scheutist pater Henricus Raymakers. De kleuren stellen symbolisch de drie pauselijke Missiegenootschappen voor: wit (onschuld) voor het → Genootschap der Kindsheid, groen (hoop, gebouwd op het aankweeken eener inheemsche geestelijkheid) voor St. → Petrus-Liefdewerk, en rood (kleur der martelaren) voor het → Genootschap tot Voortplanting des Geloofs. *Gorris.*

Misweek, moderne actie, die de geloovigen wil bijbrengen een dieper inzicht in en juister begrip van de H. Mis door een reeks conferenties en praktische oefeningen, waaronder ook liturgische volkszang. Voor het eerst gepraktiseerd ca. 1930 in België door A. van Clé, Norbertijn, daarna ook door de Benedictijnen van den Keizersberg; de naam Misweek stamt van pater P. Hase O.F.M. De actie is in Nederland overgenomen door de Franciscanen, daarna ook door Norbertijnen en paters van Brakkenstein. *Bruning.*

Mit brennender Sorge, zie → Pius XI (in aanv. dl.).

Miva, Missions-Verkehrs-Arbeitsgemeinschaft, internationaal missiewerk, dat tot doel heeft: de moderne techniek in dienst van het missiewerk te stellen. In 1927 te Aken gesticht door P. Schulte O.M.I. In 1932 erkend als internationaal werk van missiehulp. In 1935 werd een eigen zelfstandige Ned. vereeniging tot dit doel gesticht met den naam Missie-verkeersmiddelenactie. Zetel te Amsterdam.

In België bestaat insgelijks de Miva, maar hier vormt het werk een onderafdeeling van den Missiebond der Vlaamsche studenten (afgekort: M.V.S.). Zetel te Leuven.

Moeïsca, zie → Tsjiebtsja (in aanv. dl.).

Montant (vliegwezen), vreemd woord voor stijl (vleugelstijl, onderstel-stijl).

Moutwijn, alcoholische drank, door gisting en distillatie uit granen gewonnen. Alcoholsterkte 46 %. Het graanbeslag, waaraan de aanzetgist wordt toegevoegd, bestaat uit gelijke deelen mout, rogge en maïs. Na beëindiging der vergistingsperiode wordt de gevormde gist afgeschept en het uitgegiste beslag aan een enkelvoudige distillatie onderworpen in koperen ketels, met open vuur of opgesloten stoom verhit. Het nu gewonnen alcoholproduct, ruwnat, met een alcoholsterkte van 10 à 11 %, wordt eveneens gedistilleerd (2e distillatie) en heet dan enkelnat; alcoholsterkte 22 %. Ten slotte wordt ook dit enkelnat aan een distillatie (3e distillatie) onderworpen met als eindproduct moutwijn. Het ketelresidu der eerste afstoking, spoeling genaamd, wordt als veevoeder verkocht. De wijze van vergisten en distilleeren geven aan den moutwijn een speciaal aroma van bijzonder karakter. Door een enkelvoudige distillatie (4e distillatie) van moutwijn met aromatische ingrediënten wordt door den distillateur de Schiedamsche jenever bereid. Sedert eeuwen is Schiedam de stad, welke in hare branderijen den moutwijn stookt. In 1927 produceerde Schiedam 98 045 hl ad 50 %, in 1938 23 601 hl ad 50 %. Een door het gemeentebestuur gewaarmerkt etiket waarborgt de echtheid der Schiedamsche jenever (= moutwijnjenever). *Kramers.*

L i t.: Coen Kramers Thz., De Schiedamsche Branderij.

Munster, vrede van. Deze is een onderdeel van den zgn. → Westfaalschen vrede (zie ook dl. VIII kol. 726), die te Munster op 30 Jan. en te Osnabrück op 24 Oct. 1648 gesloten werd. Die te Munster maakte een einde aan den → Tachtigjarigen oorlog tusschen de Ned. Republiek en Spanje. De voornaamste bepalingen hiervan waren:

De volledige onafhankelijkheid van de Vereenigde Nederlanden wordt erkend op den grondslag van het „Uti possidetis". De Zuidelijke Nederlanden blijven dus onder de souvereiniteit van Spanje. Een commissie (Chambre mi-partie), wier leden in gelijken getale door den koning van Spanje en de Staten-Generaal zullen worden benoemd, zal in de landen van → Overmaas, waar de toestand zeer verward was, de grensregeling treffen (in 1661 door het → Partage-verdrag tot stand gekomen). Ook voor de koloniën geldt het Uti-possidetis en voor elk der landen is de vaart op hun eigen bezittingen vrij. De Schelde blijft gesloten (uitschakeling van Antwerpen als zeehandelsstad).

De vrede van M. werd door Holland in de Staten-Generaal, tegen de stem van Zeeland in, doorgedreven. Volgens het tractaat van 1635 met Frankrijk had de Republiek geen afzonderlijken vrede met Spanje mogen sluiten. Tusschen Frankrijk en Spanje bleef de oorlog voortduren tot den vrede der → Pyreneeën (1659). *Gorris.*

Munthe, Gerhard, Noorsch schilder en graphicus. * 19 Juli 1849 te Elverum (Österdalen), † 15 Jan. 1929 te Oslo. Studeerde te Düsseldorf en te München. Terug in Noorwegen (1883), schilderde hij landschappen, die aldaar baanbrekend zijn zoowel om de plein-airistische opvatting, als om de innige liefde voor de Noorsche natuur, die er uit spreekt.

Na 1893 ontstonden onder invloed van de boerenkunst van zijn land meer gestileerde voorstellingen uit sprookjes en sagen voor gobelins en voor grootere composities (muurschilderingen van de Haakonshallen te Bergen). Daarnaast maakte M. houtsneden voor illustraties, o.a. voor Heimskringla van den schrijver Snorre (1893-1900); schilderijen van M. vindt men in de musea te Oslo, Kopenhagen, Hamburg en Londen.

L i t.: J. Thiis, G. M. (1904). *Korevaar-Hesseling.*

N

N.C.R.V., → Nederlandsche Christelijke Radiovereeniging; zie volgend artikel.

Nederlandsche Christelijke Radiovereeniging (afgekort N.C.R.V.), een der vier groote radio-omroepen in Nederland. Doel: op grondslag van de H. Schrift de radiovindingen in dienst te stellen, eenerzijds van den Christelijken arbeid, anderzijds van ons volksleven en van landbouw, handel en nijverheid. De N.C.R.V. werd opgericht in 1924 te Utrecht. Secretariaat te Wageningen.

Nederlandsche Omroep-Zender Maatschappij, zie → Nozema (in aanv. dl.).

Nicolaas van Lyra, aldus genaamd naar zijn geboorteplaats in Normandië (bij Evreux), uitstekend kenner van het Hebreeuwsch en voornaamste schriftuurverklaarder van de Franciscanerorde in de middeleeuwen. * ca. 1270, † Oct. 1349. Hij was professor te Parijs. Zijn hoofdwerk zijn de zgn. Postillae, d.i. commentaren op den geheelen Bijbel (beste uitgave Antwerpen 1634). Vsch. van zijn tractaten liggen nog ongedrukt.

Lit.: Uitvoerige opgave in Lex. f. Theol. u. Kirche (VII); en in Dict. Theol. Cath. (IX).

Nicolas, Joep, decoratief kunstenaar en glasschilder. * 6 Oct. 1897 te Roermond. Leider van glazeniersatelier aldaar. N. studeerde o.a. aan de Universiteit te Freiburg. Te Amsterdam volgde hij de lessen aan de Akademie, onder Derkinderen (Vigelius-prijs). Hij maakte zich naam door muurschilderingen (krypte te Asselt, Nijmegen), maar vooral met zijn glasvensters. De glasschilderkunst was in zijn familie traditie, maar hij ging van nieuwe denkbeelden uit, niet van de erfenis der neo-Gotiek, evenmin van den modernen stijl van Roland Holst en Thorn Prikker. Na de invloeden van het expressionisme verwerkt te hebben kwam hij tot een glaskunst, die modern-Renaissancistisch en -Barok zou moeten heeten, levendig en vol teekening, met ruimtelijke illusie, verhalend van motief, beweeglijk in de loodverdeeling, rijk en genuanceerd van kleur. Niets ligt hem verder dan gewild stileeren. Hij kent het vak door en door en heeft ook in vlotte tijdschriftartikelen voor zijn opvattingen, vooral voor een kunst die uit „geestelijken overvloed" ontstaat, gestreden. Men vindt zijn ramen in vele Katholieke kerken (belangrijke te Oud-Zevenaar) en in tal van andere gebouwen, o.a. in de Nieuwe Kerk te Delft, in de stadhuizen te Breda en Hilversum, in Philips' kantoorgebouw te Eindhoven, in de Amstelbrouwerij te Amsterdam. Ook met zijn nieuwe vinding, het vermurail, heeft hij vele muurvlakten gedecoreerd. Als schilder maakte hij vooral portretten en landschappen.

Lit.: Engelman, Tympanon (1934); Plasschaert, in de Groene Amsterdammer; Joep Nicolas, Wij Glazeniers (1938). *Engelman.*

Nider, Joannes, Dominicaan, geestelijk schrijver en prediker. * 1380 te Isny (Wurttemberg), † 13 Aug. 1438 te Neurenberg. Eerst in de zielzorg; sinds 1423 prof. te Weenen. Hij voerde als generaalvicaris de hervorming der Dominicanerorde in Duitschland door, ijverde sterk voor de bekeering der Hussieten, en speelde een rol van beteekenis op het Concilie van → Bazel. Zijn talrijke werken op het gebied van moraal en ascese werden veel gelezen; talrijke handschriften en vaak herdrukte boeken zijn van hem bekend. Zijn leer is gezond, doch zijn Formicarius (Mierenboek) is al te lichtgeloovig omtrent heksen en tooverij.

Lit.: Hurter, Nomenclator Literarius ([3]II 1906).

Niemöller, Martin, Duitsch Evangelisch predikant. * 14 Jan. 1892 te Lippstadt (Westf.). Nam in 1910 dienst bij de Keizerlijke Marine, was tijdens den Wereldoorlog officier op een onderzeeër, studeerde na den oorlog theologie, werd in 1924 Geschäftsführer van het Westfaalsche Verbond van Inwendige Zending, 1931 predikant in Berlijn-Dahlem. N. was in 1933 een van de stichters en leider van den Pfarrernotbund en werd in 1935 beroepen tot lid van den Rijksbroederraad van de → Belijdende Kerk (zie aldaar in aanv. dl.). 1 Juli 1937 in hechtenis genomen wegens mededeelingen van den kansel omtrent gearresteerde predikanten. 2 Maart 1938 door een bijzonder gerechtshof te Berlijn veroordeeld wegens overtreding van § 130a W. v. Str. (dit artikel, de zgn. Kanzelparagraph, verbiedt aan geestelijken in de uitoefening van hun ambt in het openbaar staatsaangelegenheden te behandelen op zoodanige wijze, dat gevaar dreigt voor de openbare orde). Daar de straf reeds in voorarrest was voldaan, vrijgelaten, maar door de Gestapo aanstonds opnieuw in hechtenis gesteld wegens het voornemen te zullen voortgaan met preeken.

Werk: Vom U-boot zur Kanzel (1934).

Nieuwe Gemeenschap. De Actie voor de Nieuwe Gemeenschap in Nederland dankt haar ontstaan aan een initiatief van het R.K. Werkliedenverbond, dat in 1938 besloot een bedrag van 150 000 gld. te besteden voor de propaganda van een Nieuwe Gemeenschap, gebaseerd op sociale rechtvaardigheid en sociale liefde. Dit initiatief werd door alle Katholieke organisaties overgenomen; zij vormden tezamen een Algemeen Comité en een Werkcomité, dat aan de actie leiding te geven heeft; van beide is oud-minister P. Aalberse voorzitter. In ieder bisdom en in iedere gemeente is bovendien een diocesaan of plaatselijk comité van propaganda gevormd uit de bestaande Katholieke organisaties.

De actie heeft een dubbel doel. Zij wil vooreerst invloed uitoefenen op de mentaliteit der menschen, die nog te zeer doortrokken is van den individualistischen geest der vorige eeuw. Zij wil op de tweede plaats bevorderen een hervorming van de maatschappelijke en staatkundige instellingen, waardoor het mogelijk wordt den geest van solidariteit, van sociale gerechtigheid en sociale liefde ook practisch te beleven in de verhouding tusschen de individuen en de maatschappelijke groepen onderling. Deze doelstelling kunnen alle weldenkenden aanvaarden, vanuit welk standpunt zij de maatschappelijke samenleving ook beschouwen en waardeeren.

De voornaamste middelen ter bereiking van dit doel zijn: 1° de zedelijke vernieuwing der menschen; 2° de propaganda voor de gemeenschapsgedachte door het gesproken woord, de pers en de radio; 3° de uitbouw van sociale wetten en sociale instellingen ter overbrugging van de klasse-tegenstellingen; 4° de bestudeering van de sociaal-economische, cultureele en staatsrechtelijke problemen, die een consequent doorgetrokken gemeenschapsgedachte stelt.

Het Comité geeft een officieel orgaan uit: Naar de Nieuwe Gemeenschap, dat alle inlichtingen over de actie bevat. Het secretariaat van de actie is gevestigd te Utrecht. *Stokman.*

Noort, Adam van, Zuid-Ned. historie- en portretschilder. * 1562 te Antwerpen, † 1641 aldaar. Zoon van Lambert van N. en leermeester van Rubens en Jordaens.

Nozema, Ned. Omroep-Zender Maatschappij, naamlooze vennootschap, semi-overheidsbedrijf, waarvan de aandeelen voor 60 % in handen zijn van den Ned. Staat, voor 40 % gelijkelijk zijn verdeeld over de radio-omroepvereenigingen A.V.R.O., N.C.R.V., K.R.O. en V.A.R.A. Het doel is: op de eerste plaats aanleg en exploitatie, met uitsluiting van ieder ander, van zendinrichtingen voor den Ned. omroep, ten behoeve van hen, die tot het doen van uitzendingen bevoegd zijn; tevens is de vennootschap bevoegd die taken te verrichten, welke niet liggende op het gebied der eigenlijke programmaverzorging, als voorwerp van

samenwerking tusschen de omroeporganisaties te beschouwen zijn. Het bestuur berust bij een Raad van Beheer, 9 à 10 personen, waarvan de grootste helft wordt benoemd door de Regeering, de overigen door de vier omroepvereenigingen. De Raad benoemt een directeur onder goedkeuring van den minister. De N. is opgericht krachtens de wet van 22 Juli 1935 (Stbl. nr. 403; Radio-Omroep-Zender-Wet).

Oeral-Altaïsche talen zijn te verdeelen in de Oeralische groep en de Altaïsche groep. De Oeralische groep valt uiteen in Finno-Oegrisch en Samojeedsch, het Finno-Oegrisch weer in Oegrisch, Permsch en Finsch. Tot het Oegrisch behooren het Hongaarsch (oudste overblijfselen zijn 11e-eeuwsche Hong. woorden in Lat. oorkonden; uitvoeriger hss. pas rond 1450), Wogulisch en Ostjakisch, tot het Finsch o.a. het Mordwinisch en de negen Oostzee-Finsche talen en het Lapsch. Tot de Altaïsche groep behooren de Turko-Tataarsche, Mongoolsche, Mantsjoe-Toengoesische, en misschien ook de Japansche en de Koreaansche talen. Sommige geleerden rekenen er ook de Drawida-talen, anderen de Aleoetische en de Eskimo-talen bij (als deze niet Oeralisch zijn). Weer anderen trekken de verwantschap tusschen Oeralisch en Altaïsch (die als eerste door Castrén werd opgesteld maar door hem niet kon bewezen worden) geheel in twijfel; zelfs wordt de verwantschap tusschen Turksch en Mongoolsch als onzeker beschouwd. Anderen weer (Holger Pedersen en J. van Ginneken) vatten al deze talen met de Indo-Germaansche en de Semito-Chamietische in één groote groep: Nostratisch, samen. De Oeral-Altaïsche talen worden gekenmerkt door vocaalharmonie en agglutinatie. *Weijnen.*

L i t.: E. Kieckers, Die Sprachstämme der Erde (1931); Jos. Szinnyei, Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft (in: Samml. Göschen, 1922); H. Winkler, Uralaltaïsche Völker und Sprachen (1884); Dezelfde, Das Uralaltaïsche und seine Gruppen (1885); Dez., Die Altaïsche Völker- und Sprachenwelt (1921); Budenz, Uebereinstimmungen in der Formenlehre des Finnisch-Ugrischen und des Samojedischen (1891); Paasonen, Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojed. Lautgesch. (Boedapest 1917); Setälä, Der gemeinsame Wortschatz der finno-ugrischen und samojed. Sprachen (Helsingfors 1915).

Onze Lieve Vrouw van Altijddurenden Bijstand, een kleine (ca. 50 × 30 cm), op hout geschilderde beeltenis, behoorend tot een familie van → iconen, welke in de Oostersche Kerken zeer veelvuldig is (zie plaat in dl. XVII tegenover kol. 177, afb. 5 en 8), nl. tot de Strasdnaia- (lijdende Moeder Gods-)beeltenissen. Einde 15e eeuw uit Creta naar Rome gebracht, werd zij vereerd in de Augustijnerkerk S. Matteo, raakte na verwoesting dier kerk (1793) in vergetelheid en werd 1866 door beschikking van Pius IX geplaatst in de ongeveer te zelfder plaatse gebouwde Redemptoristenkerk. Sindsdien werd de devotie tot Maria van Altijdd. Bijstand, ook door hare Broederschap (1871), een ware werelddevotie: o.a. zijn honderden authentieke door den paus gezegende copieën, ook in Amerika, Azië, Australië, verspreid. In Nederland werden zeker 7 kerken (o.a. Hengelo, Woensel, Santpoort, Almelo) onder dezen titel gesteld. De Moeder van Altijdd. Bijstand, die ook voorkomt in het wapen van kard. van Rossum z.g. en mgr. Huibers, werd, als een hoopvol embleem, in Nederland tot patrones gekozen van het Werk der → Hereeniging. *Mosmans.*

Onze Lieve Vrouw van Goeden Raad. In 1467 vond men bij het verrichten van werkzaamheden in de Lieve-Vrouwekerk te Genazzano (Italië) in een der kerkmuren een middeleeuwsch fresco, dat Maria met het Goddelijk Kind voorstelde. Onder den titel van O. L. Vrouw van het Paradijs, later van O. L. Vrouw van Goeden Raad, werd deze beeltenis het voorwerp van veelvuldige vereering, bevorderd door de paters Augustijnen, die de kerk te Genazzano bedienden, en door verschillende pausen, o.a. Urbanus VIII, Innocentius XI, die de beeltenis kroonde, Benedictus XIV, die de Broederschap van O. L. Vrouw van Goeden Raad goedkeurde, en Pius VI, die aan alle Augustijnerkerken toestond het feest van O. L. Vrouw van Goeden Raad te vieren. Paus Leo XIII verhief in 1903 de kerk te Genazzano tot basilica minor en nam de aanroeping van Maria onder den titel Moeder van Goeden Raad op in de litanie van Loreto. Het feest van O. L. Vrouw van Goeden Raad wordt op sommige plaatsen (o.a. in de kerken der paters Augustijnen) gevierd op 26 April.

Oogheelkunde, de leer der ziekten van het oog en zijn nevenorganen, en de behandeling ervan. De oudste bekende oogheelkundige recepten zijn afkomstig uit Egypte en dateeren uit de 16e eeuw v. Chr. Bij de Grieken, Romeinen en Arabieren beperkte zich de kennis hoofdzakelijk tot het uitwendige van het oog, de brekingsafwijkingen en de staar. Chr. Huygens behandelde in zijn Dioptrica (1653) onder meer den bouw van het oog en het kiezen van een bril; Boerhaave behandelde nauwkeuriger dan voorheen geschied was de brekingsafwijkingen van het oog. Eerst in de 19e eeuw maakte de o. groote vorderingen. → Helmholtz vond in 1851 den oogspiegel uit, waardoor bestudeering van het netvlies mogelijk werd. De Utrechtsche hoogleeraar F. C. → Donders was de grondlegger van de physiologie van het oog; hij stichtte het Ooglijdersgasthuis te Utrecht. → Snellen, eveneens hoogl. te Utrecht, voerde het onderzoek van de gezichtsscherpte door lettertypen van vsch. grootte in. Andere vooraanstaande oogheelkundigen zijn: prof. Weve te Utrecht, A. von Graefe, Credé en Gonin. De onderzoekingen van G. Mayr hebben uitgewezen, dat het aantal blinden de laatste decennia gestadig vermindert.

Oostenrijk (vgl. art. in dl. XIX kol. 146), huidige officieele naam: Ostmark, werd, niettegenstaande de herhaalde verzekeringen van Hitler, sedert den moord op kanselier Dollfuss (25 Juli 1934) gegeven betreffende den wil van Duitschland de Oostenrijksche onafhankelijkheid te eerbiedigen, op 13 Maart 1938 door Duitschland geannexeerd; kanselier Schuschnigg had op 12 Febr. een onderhoud gehad met den Führer te Berchtesgaden; toen hij daarna onder dwang van Hitler den Oostenr. nat.-socialist Seyss Inquart in zijn regeering had opgenomen (11 Maart), vond deze niets

beter dan den kanselier te vervangen en de Duitsche troepen ter hulp te roepen. Oostenrijk is sedert 13 Maart 1938 volledig geïntegreerd in den Duitschen staat. De annexatie werd bekrachtigd door het plebisciet van 10 April daarna. *Cosemans.*

Opzetten (van dieren). Hieronder verstaat men: doode dieren hun oorspronkelijk uiterlijk teruggeven door de huid, na alle aan bederf onderhevige deelen verwijderd te hebben, over een model van turf, werk e.d. te trekken en verder met watten, papier enz. zóó op te vullen, dat het geheel een zoo natuurlijk mogelijke houding krijgt. Voor de stevigheid brengt men inwendig ijzerdraden aan, vooral in hals en pooten. In de oogkassen plaatst men glazen oogen. Het opgezette dier wordt op een natuurgetrouwen ondergrond bevestigd. Herhaald gebruik van arseenhoudende middelen beschermt tegen insecten.

V o g e l s. Door het buikvel open te snijden, kan men de huid loswerken, de knieën inwendig doorsnijden, den grooten staartwervel van de ruggewervels scheiden en de huid over den rug stroopen. De vleugels snijdt men bij het kogelgewricht los en, nadat men de huid over den kop getrokken heeft, den eersten halswervel bij het achterhoofdsgat. Indien de kop veel dikker dan de hals is, snijdt men het vel bij de keel een paar cm open en haalt daardoor den kop naar buiten.

Kop en huid worden nu verder gereinigd en goed ingepenseeld met een oplossing van kalium arsenicosum.

Het model van den vogel wordt uit zachte turf gesneden (men noemt dit balg maken), de hals wordt van fijne houtwol gewonden. De ijzerdraden tot steun van pooten, hals en staart worden in de turf vastgemaakt.

Is de vogel opgevuld, dan wordt het buikvel dichtgenaaid, de vleugels bevestigt men ieder met twee spelden aan het lichaam en om het midden van het lichaam wordt zoolang een strook papier vastgestoken om het regelmatig opdrogen van de vleugels en borst- en buikveeren te bevorderen.

Bij z o o g d i e r e n past men in hoofdzaak dezelfde behandeling toe als bij vogels. De pooten worden echter bij de kogelgewrichten afgesneden. Den schedel kookt men uit in sodawater.

Eekhoorns, ratten, muizen, bunzings en hermelijnen kan men achter elkaar verder afwerken. Bij reeën, vossen en dassen moet de huid eerst drie dagen in een oplossing van 2 deelen zout en één deel aluin gelooid worden. Het model wordt gemaakt door ijzerdraad met houtwol, hooi e.d. te omwinden.

L i t.: Bernink en Dingeldein, Hoe word ik preparateur. *Bernink.*

Orleans, 1° F e r d i n a n d, h e r t o g v a n, zie → Ferdinand (in aanv. dl.).

2° H e l e n a, h e r t o g i n v a n, zie → Helena van Mecklenburg Schwerin (in aanv. dl.).

Ostmark, zie → Oostenrijk (in aanv. dl.).

Otten, 1° F e l i x, Katholiek apologeet. * 28 Mei 1879 te Maren (N.B.), 1900 Dominicaan, 1907 priester gewijd; verblijft te Huissen. Bekend vragenbus-redacteur in het tijdschrift Het → Schild en radio-spreker.

2° J o h a n n e s F r a n c i s c u s, letterkundige. * 4 Mei 1901 te Rotterdam. Studeerde en doctoreerde aan de Ned. Handelshoogeschool te Rotterdam; beëedigd tolk in Fransch en Italiaansch. O. is schrijver van fantastische vertellingen, met een zucht naar onderzoek ten opzichte van hetgeen akelig, geheimzinnig of griezelig is in natuur en menschenziel; soms knap prozateur, soms ook handig sensatie-schrijver.

V o o r n. w e r k e n: Het Fascisme (1928; diss.); Verloren vaderland (1929); Amerikaansche filmkunst (1931); De moderne biographie (1932); Portretten in zakformaat (1932); De Zwarte Vogel (1932); Bed en Wereld (1932); Mobiliteit en Revolutie (1932); Innerlijk noodlot (1933); Angst, dierbare vijandin (1935); Muizen en Demonen (1936); De Schat van de Lutine (1936); Kidnapping in Colorado (1938). *Asselbergs.*

Otto, R u d o l f, Protestantsch theoloog. * 25 Sept. 1869 te Peine, † 7 Maart 1937 te Marburg. O. was 1917-'37 prof. te Marburg, en een der leidende figuren in de godsdienstphilosophie, waar hij den nadruk legde op het irrationeele element in den godsdienst.

V o o r n. w e r k: Das Heilige (1917). — L i t.: J. Geyser, Intellekt oder Gemüt? (Katholiek).

Oubaas, 1° in Z. A f r i k a, naam van den Hollandschen eigenaar op een boerenhoeve aldaar. De oudste zoon van den o. droeg den naam van baas.

2° Bij de v e r k e n n e r s wordt de naam o. gebruikt als titel voor den voortrekkersleider, de naam baas voor diens assistent. Deze benaming is ontstaan in combinatie met de benaming van voortrekker voor den padvinder boven de 17 jaar. Toen Baden-Powell den ouderen jongens een vervolg op het verkennen voor jongens wilde geven, gaf hij hun den naam roverscouts. Er is in Nederland gepleit dezen naam te vertalen met zwervers, een naam, die verschillende oudere voortrekkersgroepen nog dragen. Omdat de naam „zwerver" iets onzekers, doelloos, passiefs suggereerde, werd de naam „voortrekker" overgenomen van de Zuid-Afrikaansche Boeren, die de Oranjerivier overtrokken om hun onafhankelijk bestaan voort te zetten. Toen deze naam eenmaal gekozen was en de Zuid-Afrikaansche pionier als een voorbeeld van doelbewuste persoonlijkheid aan den Nederlandschen jongeman was voorgesteld, lag het voor de hand, dat voor het minder fraaie voortrekkersleider ook het Zuid-Afrikaansche o. werd gekozen, dat beter de taak van vertrouwelijken raadgever uitdrukt dan de naam voortrekkersleider. *Ramselaar.*

Overgangstijd (bij de vrouw), zie → Climacterium (in aanv. dl.).

P

Paars. In de h i ë r a r c h i e der Kath. Kerk komt deze kleur toe aan de bisschoppen en aan enkele andere prelaten (ook aan de beambten van het pauselijk paleis).

In de l i t u r g i e is het p. de kleur der paramenten op boete- en rouwdagen. In de liturgie der Westersche Kerk is p. met → zwart de kleur van droefheid en boete (vgl. Zacharias 3.3). Omstreeks Innocentius III week op dergelijke dagen het zwart geleidelijk aan voor het paars. Sedert de invoering van

het Missaal van Pius V wordt het paars gebruikt op de Vastendagen (op Witten Donderdag echter in de H. Mis w i t, op Goeden Vrijdag in de hoofdplechtigheid z w a r t); op de Vigiliedagen (op Paaschzaterdag afgewisseld met w i t, op Pinksterzaterdag met r o o d); op de Zondagen van Advent, Voorvasten- en Vastentijd; op de Quatertemperdagen (echter op die in de Pinksterweek r o o d), bij de Groote Litanie of Litaniae Majores (→ Litanie) en op de Kruisdagen; op het feest der Onnoozele Kinderen.

L i t.: J. Braun, Die liturg. Gewandung (1907); L. Eisenhofer, Handb. der Lit. (I).

Palatijnsch, oorspr.: wat het palatium, paleis, betreft; wordt thans gewoonlijk beperkt tot de Palatijnsche eerewacht van den paus en de geestelijken, die tot den pauselijken hofstaat (Anticamera) behooren: nl. 1° → majordomus (Zie aldaar in aanv. dl.); 2° opperkamerheer, die de audiënties regelt; 3° auditeur, of rechtskundig adviseur, die tevens secretaris is van de → Signatuur; 4° → magister sacri palatii; 5° datarius of hoofd van de Datarie; 6° de aalmoezenier, die de particuliere weldadigheid van den paus administreert; 7° verschillende secretarissen (van de Breven der vorsten, van de Lat. Brieven, van het geheime schrift); 8° enkele ambtenaren als hofmeester, koerier, opperkamenier, sacristain, twee particuliere secretarissen.

P a l a t ij n s c h e S c h o o l of Scola palatina was de naam voor de Palts-school aan het hof van Karel den Grooten. *R. Post.*

Panhuijsen, J o s., Ned. letterkundige. * 13 Mei 1900 te Tilburg; woont te Oldenzaal. Begaafd auteur, wiens werk zich onderscheidt door fijne psychologische ontleding; goed essayist van omvangrijke kennis, die recht op man en zaak afgaat. Debuteerde met verzen in De Gids (1922) en met proza in De Stem (1923), publiceerde een tooneelstuk De Dag (1929), een novellenbundel Het Geluk (1931) en de romans Het Afscheid (1932), De Ontmoeting (1937), Zee (1938). Schreef ook beschouwingen over Engelsche en Amerikaansche letteren en Nederlandsche dichtkunst in Boekenschouw, Critisch Bulletin, De Gemeenschap en Roeping. *Vermeeren.*

Paskwil, grove, dikwijls beleedigende, spot; schotschrift; aldus genoemd naar het te Rome staande standbeeld van → Pasquino (zie aldaar in aanv. dl.).

Pasquinade, satirisch geschrift of gedicht, dat men te Rome aanplakte aan het standbeeld van → Pasquino (zie volgend artikel).

Pasquino heet te Rome een geschonden klassiek beeld, een torso, waarvan moeilijk is uit te maken wat het voorstelde: Hercules, Ajax, Menelaus, een gladiator? Men had het gevonden bij de Piazza Navona in den grond van een kleermaker (anderen zeggen: schoolmeester, schoenlapper) Pasquino, bekend om de scherpte van zijn tong. Thans staat het op een voetstuk op de Piazza Pasquino, dicht bij de vindplaats. Sinds ca. 1500 werd het gewoonte dat aldaar door anonieme spotters bijtend-satirieke, ofschoon vaak geestige, epigrammen, zoogen. → Pasquinaden, werden aangeplakt. Deze hekelden de gebeurtenissen van den dag, of de daden van pausen en andere regeerders of op den voorgrond tredende personen. Vooral in den Renaissance-tijd was dit gebruik zeer in zwang.

Bij den Mamertijnschen kerker stond het beeld van M a r f o r i o (thans in het museum van het Capitool), waar dikwijls antwoorden op de Pasquinaden werden aangebracht. Pasquino en Marforio zijn vandaar ook komische tooneeltypen geworden. *Gorris.*

Patroon- of Beschermheiligen. Vgl. art. in dl. XIX kol. 541.

A) Van de **geheele H. Kerk:** → Joseph, voedstervader van Jesus.

B) Van **België:** Bij bulle Eximia pietas van Innocentius XI, 19 April 1679, is op verzoek van de toenmalige bisschoppen der Zuidelijke Nederlanden de H. Joseph tot patroon der Nederlanden verklaard. Ook Roermond, dat toentertijd Spaansch bezit was en met de overige Spaansche bezittingen in het tegenwoordige Nederlandsch Limburg een eigen bisdom vormde, nam deel aan dit verzoek. Vandaar dat in het bisdom Roermond thans nog St. Joseph als „patroon van Nederland” gevierd wordt op diens Beschermfeest (3e Woensdag na Paschen). In de andere Noord-Nederlandsche bisdommen is dit niet het geval.

C) Van de **bisdommen.**

Utrecht:	→ Willibrordus.
Haarlem:	→ Willibrordus.
Den Bosch:	→ Joannes de Evangelist.
Breda:	→ Maria - ten - hemel - opneming.
Roermond:	→ Maria Onbevlekt Ontvangen.
Mechelen:	Rombout (zie → Rumoldus).
Brugge:	→ Donatianus (van Reims).
Doornik:	→ Eleutherius (van Doornik)
Gent:	→ Bavo.
Luik:	→ Lambertus.
Namen:	→ Albanus van Mainz.

D) Van **levensstaten, standen, beroepen** e.d.

Aansprekers:	→ Joseph van Arimathea.
Alpinisten:	→ Bernardus van Menthon.
Ambachtslieden (arbeiders, werklieden):	→ Joseph, voedstervader van Jesus.
Architecten:	→ Barbara; → Thomas (ap.).
Armen en behoeftigen:	→ Alexius; → Elisabeth v. Thüringen; Benedictus → Labre.
Artilleristen:	→ Barbara.
Artsen, zie Geneesheeren.	
Automobilisten:	→ Christoffel, → Francisca Romana.
Bakkers:	→ Clemens Maria Hoffbauer; → Nicolaas v. Myra.
Bibliothecarissen:	→ Laurentius.
Biechtvaders:	→ Joannes Nepomucenus.
Boekhandelaars:	→ Joannes de Evangelist.
Boeren (landarbeiders):	→ Isidorus (van Madrid); → Notburga.
Boetelingen:	→ Maria Magdalena; → Maria van Egypte; → Margaretha van Cortona.
Brandweerlieden:	→ Laurentius.
Caritatieve vereenigingen:	→ Vincentius a Paulo; → Elisabeth van Thüringen.
Dienstboden:	→ Martha; → Notburga; → Zita.
Eucharistische vereenigingen:	→ Paschalis Baylon.
Fraaie handwerken:	→ Elisabeth v. Thüringen.
Geneesheeren (artsen, chirurgen, apothekers):	→ Lucas; → Cosmas en Damianus; → Pantaleon.

Goudsmeden: → Eligius; → Bernward van Hildesheim.

Handel:
Kooplieden: → Homobonus; → Mennas.
Geldhandel: → Matthaeus.
Herders: → Wendelinus.
Huisvrouwen: → Anna (moeder v. d. H. Maagd); → Monica; → Francisca Romana.

Jagers (en voor alles wat op jacht betrekking heeft): → Hubertus; → Eustachius.
Jeugd (studeerende) → Aloysius v. Gonzaga.
(verwaarloosde), zie Weezen.
Journalisten: → Franciscus van Sales.
Katholieke Actie: → Franciscus van Assisi.
Klokkengieters: → Agatha.
Kleermakers: → Clarus (abt); → Gerardus Majella.
Kosters: → Guido (van Anderlecht).
Landarbeiders, zie Boeren.
Leeraren: → Cassianus van Imola; → Arsenius de Groote.
Leerbewerkers, zie Schoenmakers.
Luchtvaarders, zie Vliegeniers.
Maagden: → Agnes; → Blandina; → Catharina van Alexandrië
Militairen: → Michaël (aartsengel); → Joris; → Mauritius; → Maarten.
Misdienaars: → Tarsicius.
Missionarissen: → Franciscus Xaverius; → Teresia v. h. Kind Jesus.
Moeders, zie Huisvrouwen.
Muziekbeoefenaars: → Caecilia; → Gregorius I de Groote; → Benedict Biscop.
Mijnwerkers: → Anna (moeder v. d. H. Maagd); → Barbara.
Onderwijzers: → Cassianus van Imola; → Joannes Baptista de la Salle.
Pastoors: Joannes → Vianney (pastoor v. Ars).
Philosophen: → Catharina van Alexandrië; → Justinus; → Thomas van Aquino.
Politiebeambten: → Michaël (aartsengel).
Predikanten: Joannes → Chrysostomus.
Rechtsgeleerden (advocaten, rechters): → Ivo (van Bretagne).
Reizigers: → Raphael; → Tobias; → Julianus Hospitator.
Retraitewerk: → Ignatius van Loyola.
Ridderstand: → Joris.
Schilders: → Lucas.
Schoenmakers (en in het alg. leerbewerkers): → Crispinus en Crispinianus.
Slagers: → Antonius (abt); → Bartholomaeus (apostel).
Smeden: → Hadrianus v. Nicomedië.
Soldaten, zie Militairen.
Spoorbeambten: → Raphael.
Studenten: → Hieronymus; → Thomas van Aquino; → Aloysius van Gonzaga; Joannes → Berchmans.
Textielarbeiders: → Paulus (apostel).
Theologen: → Thomas van Aquino.
Timmerlieden: → Joseph, voedsterv. v. Jesus.
Tooneelspelers: → Genesius.
Toonkunstenaars, zie Muziekbeoefenaars.
Tuinders (warmoezeniers): → Fiacrius.
Tuiniers (tuinlieden, hoveniers): → Dorothea.
Verkenners: → Joris.
Visschers: → Petrus (apostel); → Benno van Meiszen.
Vliegeniers: → Elias (profeet); → Christoffel; O. L. Vr. van → Loreto.
Volksmissionarissen: → Leonardus a Porto Maurizio.
Weezen en Verwaarloosde jeugd: → Hieronymus Aemiliani.
Werklieden, zie Ambachtslieden.
Wevers, zie Textielarbeiders.
Zalige Dood: → Joseph, voedstervader van Jesus; → Barbara.
Zangers, zie Muziekbeoefenaars.
Zeelieden: → Clemens I van Rome; → Christoffel; → Erasmus; → Nicolaas van Myra.
Ziekenverzorgers: → Camillus de Lellis; → Joannes de Deo.

De H. Laurentius, patroon van de bibliothecarissen en van de brandweerlieden, afgebeeld met boek en het rooster, waarop hij gemarteld werd. Houtsnede uit een Italiaansch Psalterium van 1573.

De heilige Joseph, patroon van de timmerlieden en ambachtslieden, als timmerman voorgesteld. Rechts de H. Maagd met Kind en drie engelen. Houtsnede van Albrecht Dürer uit „Marialeven" van ca. 1511.

De heilige Lucas, patroon van de schilders, de H. Maagd met Kind schilderend. Houtsnede van Hans Burgkmair (1507).

De heilige Catharina van Alexandrië, patrones van de maagden en van de philosophen, afgebeeld met zwaard, boek en het gebroken rad, waarop zij gemarteld werd. Fransche houtsnede van 1509.

Sint Joris, patroon van de militairen en verkenners, den draak doodend. Houtsnede van Albrecht Altdorfer (1511).

De heilige Lambertus, patroon van het bisdom Luik. Nederlandsche houtsnede van 1510.

De heilige Christoffel, patroon van de zeelieden, automobilisten en vliegeniers, het Christuskind over de rivier dragend. Houtsnede van Wolfgang Huber (ca. 1540).

De heilige Elisabeth van Thüringen, patrones van fraaie handwerken en van de armen en behoeftigen, afgebeeld met spinrokken. Houtsnede van Hans Burgkmair (1510).

De heilige Bavo, patroon van het bisdom Gent, een overredene genezend. Houtsnede van Leonhard Beck (ca. 1535).

De heilige Hieronymus, patroon van geleerden en studenten. De drie opengeslagen boeken vertoonen het begin van het Bijbelsch scheppingsverhaal in Hebreeuwsch, Grieksch en Latijn. Voor verklaring van den leeuw zie het art. → Hieronymus in dl XIII kol. 335. Houtsnede van Albrecht Dürer (1492).

Perquin, Lambertus H. (vgl. artikel in dl. XIX kol. 628), overleed 4 Aug. 1938 te Rotterdam.

Peso (< Lat. pensum = gewogen), een sinds 1497 in omloop gebracht Spaansch zilveren muntstuk, ook als peso duro, duro, peso fuerto of piaster aangeduid. Het werd ook de geldeenheid in de meeste Spaansch-Amerikaansche staten. In waarde moet de p. gelijk zijn aan een 5 franc-stuk of een Amerikaanschen dollar. In Mexico en enkele andere Amerikaansche staten is de p. gelijk aan $^1/_2$ Amer. dollar.

Phanarioten. Zoo werden de Grieken geheeten, die, na de verovering van Konstantinopel door de Turken, aldaar in de wijk Phanar woonden. Velen onder hen waren afstammelingen van oude edele Byzantijnsche geslachten. In de 18e eeuw bekleedden zij talrijke hooge ambten in het Turksche staatsbestuur: Dragomannen van de Hooge Porte, Hospodaren van de Donau-vorstendommen: Walachije en Moldavië. Zij werden gedurende de Grieksche omwenteling van 1821 vervolgd en zij verdwenen uit Konstantinopel na het Grieksch-Turksch verdrag van 1923.

Lit.: Rangabe, Livre d'or de la noblesse Phanariote en Grèce, en Roumanie, en Russie et en Turquie (Athene 1897). *Bousse.*

Philister, oorspr. Duitsche studententerm, beteekenend: Philistijn, d.i.: geen lid van het Uitverkoren Volk, dus: een niet-student. Vandaar in minachtenden zin: iemand, die geestelijke waarden niet op prijs weet te stellen; bekrompen, plat-burgerlijk persoon.

Phohi (Philips' Omroep Holland-Indië), radio-omroep in Ned. onder directie van de N.V. Philips te Eindhoven. De Phohi bezit een vijftal kortegolfzenders te Huizen (N. Holl.), nl. die met roepnaam PHI (golflengte 25,57 m, antenne-energie 36 kW), PHI2 (golflengte 16,88 m, antenne-energie 36 kW), PHI3 (golflengte 13,96 m, antenne-energie 12 kW), PCJ (golflengte 31,28 m, antenne-energie 10 of 60 kW) en PCJ2 (golflengte 19,71 m, antenne-energie 10 of 60 kW). De beide laatste zenders dragen een experimenteel karakter.

De uitzendingen worden door verschillende omroepvereenigingen (Phohi, K.R.O., V.P.R.O., en A.M.V.J.) verzorgd en zijn ingesteld op ontvangst in gebieden buiten Europa.

Pieterspenning, Sint. 1° In de middeleeuwen was de P. een bijdrage, die in sommige landen ten behoeve van den paus werd geheven; ze bedroeg één penning per haardstede. Voor het eerst ingesteld door Ina, koning van Wessex (ca. 725), groeide ze in Engeland na verloop van tijd tot een groote jaarlijksche som, die meer dan om den financieelen druk, onpopulair was, wijl ze het nationale gevoel kwetste. Want slechts enkele landen der Christenheid kenden dezelfde belasting, nl. Schotland, Zweden, Denemarken en Bohemen. Tijdens en door de Reformatie is de P. overal komen te vervallen.

2° In den nieuweren tijd, na de overweldiging van den Kerkelijken Staat in 1860, waardoor de paus van het grootste gedeelte van zijn inkomsten beroofd werd, is door den Belgischen journalist G. Verspeyen het liefdewerk van den P. opgericht, dat geheel vrijwillige bijdragen van de geloovigen inzamelt en zich ras over alle landen verbreidde. Pius IX heeft in 1875 door de encycliek Saepe Venerabiles dit liefdewerk gesanctionneerd. *Gorris.*

Piny, Alexandre, Dominicaan, belangrijk geestelijk schrijver. * 1639 te Barcelonette (in de Provence), † 20 Jan. 1709 te Parijs, waar hij sinds 1675 werkzaam was geweest als schrijver, predikant en biechtvader. Met Le Clef du pur Amour (1680), L'Oraison du coeur (1683) e.a. neemt hij een bijzondere plaats in de toenmaals heerschende controverse over gebedsmethoden en mystiek in. Allengs is hij in vergetelheid geraakt, doch sinds 1918 zijn vsch. zijner werken weer herdrukt en is hij weer meer bekend geworden, vooral onder invloed van de bewondering voor Brémond, die hem bijzonder verheerlijkte.

Lit.: Brémond, Hist. litteraire du Sentiment Religieux (VIII 1929).

Pitte, Juliaan Van de, voorman van de Katholieke radio-beweging in Vlaanderen en de grondlegger van den Katholieken Vlaamschen Radio-Omroep. * 1894 te Zuienkerke, † 1928 te Uitkerke-Blankenberge. Tijdens den Wereldoorlog was hij werkzaam als instructeur van de legertelegraphisten; na 1918 bleef hij de ontwikkeling van de radiotelegraphie en vervolgens van den radio-omroep van dichtbij volgen. Door zijn radiorubrieken in De Standaard en in het weekblad Ons Volk Ontwaakt trachtte hij sinds Januari 1923 in breede kringen in Vlaanderen belangstelling op te wekken voor Katholieke radio-uitzendingen; datzelfde jaar stichtte hij ook het technische maandblad Radio. Op 17 Sept. 1933 werd op zijn graf te Uitkerke-Blankenberge een gedenkteeken onthuld. *E. Rombauts.*

Pius XI, paus. Vgl. art. in dl. XIX kol. 782. Aan de aldaar vermelde voorn. encyclieken kan nog worden toegevoegd die van 14 Maart 1937 „Mit brennender Sorge", waarin de paus stelling neemt tegen de inbreuken van het Duitsche nationaal-socialisme op de rechten der Kerk. Nadien heeft Pius XI geen groote encyclieken meer uitgegeven; hij begon ernstig te lijden in zijn gezondheid, doch heeft desondanks tot bijna de laatste dagen voor zijn dood al de gewone werkzaamheden van zijn drukkende taak met zeldzame wilskracht waargenomen. Hij overleed 10 Febr. 1939 te Rome onder het verzuchten van het woord: Vrede.

Pius XII (Eugenio Pacelli), paus. Vgl. art. → Pacelli in dl. XIX kol. 366. Leidde na het overlijden van Pius XI als kardinaal-camerlengo het Conclaaf en werd 2 Maart 1939 tot paus gekozen, 12 Maart gekroond.

Poppo, bisschop van Utrecht (976-990); andere naam: → Volkmar.

Portaels, Jan, Vlaamsch historie- en portretschilder. * 1 Mei 1818 te Vilvoorde, † 8 Febr. 1895 te Schaarbeek. Leerling van François Navez te Brussel en van Paul Delaroche te Parijs. Was achtereenvolgens bestuurder van de Academie der Schoone Kunsten te Gent en te Brussel. Schilderde vooral Bijbelsche en Oostersche tafereelen. Zijn eigenlijke beteekenis ligt echter in zijn werk als bestuurder der Brusselsche Academie. Tot zijn leerlingen behooren Ed. → Agneessens en Leon → Frédéric.

Possibilia (Lat., = mogelijkheden), alles wat werkelijk mogelijk of bestaanbaar is, hetzij omdat het te eeniger tijd (in verleden, heden of toekomst) feitelijk bestaat, van welk bestaan dan → abstractie wordt gemaakt; hetzij omdat er geen enkel bezwaar is, dat het ooit feitelijk zou kunnen bestaan (→ Act en potentie). In het eerste geval spreekt men echter doorgaans van „existentia" (= bestaande dingen).

Possibilia zijn met name de bestaanbare essenties. → Bestaan. Ze zijn extrinsiek mogelijk, voor zoover ze door één of andere oorzaak tot stand

gebracht kunnen worden: een tunnel bijv. kan gebouwd worden, als een daartoe bekwaam ingenieur aanwezig is; intrinsiek mogelijk, voor zoover hun wezen is opgebouwd uit reëele en niet-tegenstrijdige elementen. Deze intrinsieke mogelijkheid is het fundament van alle extrinsieke mogelijkheid. Al wat intrinsiek mogelijk is, is met betrekking tot den almachtigen God ook extrinsiek mogelijk. Wat echter intrinsiek onmogelijk is (vierkante cirkel, scheppend schepsel, enz.), is onbestaanbaar en kan ook door Gods almacht niet worden geschapen (tegen Descartes).

Van deze intrinsieke mogelijkheid geldt hetzelfde als van de essenties, waarin ze wordt aangetroffen. Fundament daarvan is Gods wezen, waarvan immers alles uiteindelijk afhankelijk is. Het formeel onderscheid tusschen de verschillende intrinsieke mogelijkheden is echter afhankelijk van Gods intellect, dat door volmaakte kennis van het goddelijk wezen weet, op welke oneindig vele wijzen dit zich naar buiten zou kunnen openbaren. Zoo heeft God een oneindig aantal „ideeën", die hij in de schepping zou kunnen uitwerken, en bestaan er voor hem dus een oneindig aantal mogelijkheden. Gods kennis dezer mogelijkheden noemen we een eenvoudig „weten" (scientia simplicis intelligentiae); zijn kennis der existentia heet daarentegen een „zien" (scientia visionis): de eeuwige en alomtegenwoordige God, voor wien geen onderscheid bestaat tusschen verleden, heden en toekomst, „ziet" alles, wat ooit of ergens bestaat. De zgn. „futuribilia" (van een voorwaarde afhankelijke vrije wilsdaden van den mensch) worden door de Thomisten tot de existentia, door de Molinisten tot de possibilia gerekend.

Lit.: Gredt, Elem. Philos. (II [5]1929, blz. 112); Van den Berg, Introd. in Ontologiam (1933, blz. 26); Boyer, Cursus Philos. (II 1937, blz. 388). *v. d. Berg.*

Potiorek, Oskar, Oostenrijksch-Hongaarsch artillerie-generaal. * 20 Nov. 1853 te Bleiberg. In 1911 werd hij gouverneur van Bosnië-Herzegowina, en voerde tijdens den Wereldoorlog het bevel over het leger tegen Servië; na zijn nederlaag in Dec. 1914 werd hij uit zijn ambt ontzet.

Poullet, Edmond, vader van Prosper → Poullet. * 1839 te Mechelen, † 1882 te Leuven. In 1865 werd hij benoemd tot hoogleeraar te Leuven. Hield zich vooral bezig met de geschiedenis van de staatsinstellingen en van het strafrecht der Zuidelijke Nederlanden.

Werken: Histoire de la Joyeuse-entrée de Brabant (1863); Histoire du droit pénal dans l'ancien duché de Brabant (1867); Essai sur l'histoire du droit criminel dans l'ancienne principauté de Liège (1874); Les constitutions nationales belges de l'ancien régime à l'époque de l'invasion française de 1794 (1875); Histoire politique nationale (1882).

Preconisatie (< Lat. praeco = omroeper), plechtige handeling, waarbij de paus iemand in een (geheim) Consistorie tot bisschop of kardinaal benoemt.

Probus, Marcus Aurelius, Romeinsch keizer. * 19 Aug. 232 te Sirmium, † 282 aldaar (vermoord). Werd door de Syrische legioenen in 276 tot keizer uitgeroepen. Hij verdedigde de grenzen van het Rijk tegen Alemannen, Vandalen, Goten en Perzen; bevorderde den wijnbouw in Gallië en Pannonië, en overwon de tegenkeizers Saturninus, Bonosus en Proculus. Zijn soldaten, ontevreden over de hun opgelegde verbeteringswerken aan de moerassen van Sirmium, vermoordden hem.

Protocollen van de Wijzen van Sion, een, vooral de laatste 30 jaren massaal verspreid, door niet-Joden, vooral Russische diplomaten (P. Ratchkowskij), opgesteld geschrift, dat weer een plagiaat is van het werk „Dialogue aux enfers entre Machiavel et Montesquieu" van den Parijschen advocaat Joly, waarin de politiek van keizer Napoleon III scherp becritiseerd werd. De Protocollen van de Wijzen van Sion zijn onder toezicht der tsaristische regeering voor het eerst in Rusland uitgegeven in 1905 (de eerste uitgave komt uit Parijs, omstreeks 1900) en vooral de laatste jaren in millioenen exemplaren verspreid. De Protocollen wekken, oppervlakkig gezien, den indruk, als zouden ze door Joden zijn opgesteld met het doel, het Jodendom te mobiliseeren tot uitroeiing van het Christendom. Zoowel uitwendige als inwendige critiek toonen echter aan, dat ze door niet-Joodsche anti-Semieten zijn opgesteld om het Jodendom te belasteren en Joodsche programs te verdedigen, en ze zijn zoo misleidend, omdat er feiten in voorkomen, die inderdaad door afzonderlijke Joden zijn gepleegd. *p. Constantinus.*

R

Rädecker, John, beeldhouwer. * 5 Sept. 1885 te Amsterdam. De beste, meest gevoelige en geschakeerde kunstenaar van de moderne Amsterdamsche beeldhouwersschool, die in en na den Wereldoorlog opkwam. Kwam als veertienjarige knaap in de werkplaats bij zijn vader, die modelleur en beeldhouwer van allerlei stijlversiering was. Als jongeman kende hij alle knepen van het vak en was hij met alle materialen vertrouwd. Op de Rijksacademie werkte hij maar één maand, onder leiding van Bart van Hove, verder bekwaamde hij zich zelf. Wel heeft hij vier jaar de avondteekenklas gevolgd, overdag ging hij buiten schilderen. Behalve in de hoofdstad, heeft hij gewoond te Blaricum, Apeldoorn en Groet. Bremmer was de eerste, die op het belang van dit talent wees. Het sterke, mysterieuze expressionisme van zijn betonnen mannetjes (Neanderthal-type heeft men het genoemd) en zijn vrouwenfiguren met de duistere uitdrukking op de breede gelaten verwekte opzien en ook bij velen waardeering. Hij maakte talrijke vrouwenfiguren, zelfportretten in hout, paardjes, kop van St. Jan den Dooper, portret van Harm Smeenge. Rumoer ontstond om zijn Tooropmonument te Den Haag. Omstreeks 1934 maakte R. zich langzaam los uit de deformaties van zijn eersten tijd, het werk wordt meer natureel en klassicistisch, de vormen zijn sterker in de ruimte gevoeld. R. is ook een goed schilder (portretten, clowns) en een bijzonder verfijnd teekenaar. Onbeslist is op dit oogenblik de vraag

of hij (dan wel Wezelaar) zal worden aangewezen voor het maken van het Scheepvaartmonument te Rotterdam. *Engelman.*

Lit.: Bremmer, De beeldhouwer Rädecker (1926).

R.A.P. (Reglement Autovervoer Personen), zie → Autobussen (in aanv. dl.).

Riemtaal (belasting), zie → Kogge (in aanv. dl.).

Rivail, Léon Hippolyte Denizard, schuilnaam Allan Kardeck, spiritist. * 1804 te Lyon, † 1869 te Parijs. Uit Kath. ouders geboren, echter op Protestantsch college opgevoed, werd hij in 1856 spiritist. Hij werd a.h.w. de wetgever van het moderne spiritisme en beschouwde het als een zending dit als een soort godsdienst te verbreiden. R. leerde, dat er tusschen menschen en geesten een voortdurend verkeer tot wederzijdsche hulp en vooruitgang bestaat, met welke leer hij vooral in de Romaansche landen grooten invloed had. Ook nam hij meerdere wedergeboorten aan.

Voorn. werken: Le Livre des Esprits ([2]1857); L'Evangile selon le Spiritisme (vsch. malen herdrukt); Le Livre des Médiums (1864); Spiritisme expérimental (vsch. malen herdrukt). *Gorris.*

R.K.O.D.V., Roomsch Katholieke Organisten en Directeuren Vereeniging, opgericht 12 April 1917; streeft na de behartiging der belangen van Kath. organisten en directeuren, wil medewerken aan de praktische uitvoering van het Motu proprio i.z. kerkmuziek van Pius X, houdt o.a. tweemaal 's jaars examens en geeft diploma's uit.

Roelofs, Willem, landschapschilder. * 10 Maart 1822 te Amsterdam, † 12 Mei 1897 te Berchem bij Antwerpen. Leerling van A. H. Winter en H. v. d. Sande Bakhuysen. Vestigde zich in 1846 te Brussel, van waaruit hij jaarlijks naar Ned. kwam. Aanvankelijk stond R. sterk onder invloed van de schilders der → Barbizonschool en schilderde hij bij voorkeur boschinterieurs, zwaar van faktuur, zwoel en romantisch van stemming. In zijn latere werken deed hij zich als de directe voorlooper van het → Impressionisme in Nederland kennen. Hij voelde zich dan ook meer aangetrokken tot de weiden en plassen met de fijne atmosfeer, die deze omgeeft. Een zijner beste werken „Aan het Gein" bezit het Stedelijk Museum te Amsterdam. Het Gemeente Museum in Den Haag bezit fraaie voorbeelden van R.'s kunst alsmede een collectie teekeningen en schetsboeken (in het Prentenkabinet aldaar). *Korevaar-Hesseling.*

Roelofsz, Charles F., kunstschilder. * 5 Maart 1899 te Nieuwer-Amstel. Was een paar weken op de Amsterdamsche Academie onder Derkinderen. Verder autodidact. Hij leidde een avontuurlijk bohemien-leven en verbleef o.a. in Ned.-Indië en Zuid-Amerika. Na 1930 maakte hij te Amsterdam naam met kleine schilderijen en teekeningen, die eenigen invloed van Carra, de Cubisten en de Surrealisten lieten zien, overigens zeer persoonlijk verwerkt. Roelofsz' werk is niet te classificeeren, men vindt er een sterk verbeeldingsleven in, met fantastische droomtoestanden en een bijzonder gevoel voor ruimte (De Roode Vlaggen, Het hoepelende Jongetje, De Schietbanen). Voor de Groene Amsterdammer teekende hij „Tijdgenooten", bijtende satires van algemeene strekking. Verder veel kleine naakten, met Griekschen geest. Belangrijke muurschilderingen in het Solarium van den Geneesk. Dienst te Amsterdam en in het Kath. sanatorium te Zevenaar. Zijn ontwerp voor een muurschildering in het Concertgebouw te Amsterdam werd niet aangenomen. Decors voor vertooningen van Sophocles' Aias. R. is een opmerkelijk talent, met bijzondere intelligentie en fantasie. *Engelman.*

Rogge, Hendrik Cornelis, kerkgeschiedschrijver. * 16 Febr. 1831 te Amsterdam, † 29 Aug. 1905 te Haarlem. Tot 1877 was hij Remonstrantsch predikant, laatstelijk te Leiden, waar hij doctor honoris causa werd. In dat jaar werd hij bibliothecaris van de univ.-bibliotheek van Amsterdam; van 1890-1901 was hij professor in de kerkgeschiedenis aan de universiteit aldaar.

Overtalrijk zijn de werken, boeken en artikelen op kerkhistorisch gebied van dezen vruchtbaren en verdienstelijken schrijver. Vooral zijn belangrijk: Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, en: Joh. Wtenbogaert en zijn tijd (elk in 3 dln. 1874-'76); en Pamflettenverzameling der Remonstr. Kerk te Amsterdam (3 dln. 1865).

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (X, 825). *Gorris.*

Romanow, Wladimir Kyrillowitsj, sedert 1938 (overlijden van zijn vader Kyrill) Russisch troonpretendent. * 1917.

Roomsch Katholieke Organisten en Directeuren Vereeniging, zie → R.K.O.D.V. (in aanv. dl.).

Rorate coeli desuper (Is.45.8), beginwoorden 1° van vsch. Introitussen in den Advent (Quatertemper Woensdag, vierde Zondag, Gulden Mis, Maria-votiefmis); 2° van een buiten-liturgisch responsoriaal adventsgezang, een → cento uit Isaias. De melodie hiervan is uit de 17e eeuw.

Rossitten, visschersdorp op de Kurische Nehrung in Oost-Pruisen, waar in 1901 door prof. Thienemann een vogeltrekstation werd opgericht met de waarnemingspost Ulmenhorst. Op gunstige dagen passeeren hier meer dan $^1/_2$ millioen vogels. Het station behoort aan de Kaiser Wilhelm Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften te Berlijn. Vgl. → Vogeltrek.

Rijnvaartovereenkomst (vgl. art. → Rijnvaartcommissie in dl. XXI kol. 90). Op 3 April 1939 werd door de Ned., Belgische en Fransche regeeringen te Brussel een nieuwe overeenkomst geteekend tot regeling van verschillende Rijnvaartvraagstukken. Bij de onderhandelingen over de herziening der Rijnvaartacte (het zgn. Verdrag van Mannheim) in 1936 herhaalde de Ned. regeering haar bezwaren tegen de door Frankrijk ten aanzien van langs Ned. zeehavens ingevoerde goederen geheven surtaxes d'entrepot et d'origine (België is van dergelijke rechten vrijgesteld). De ten gevolge van de opzegging van het verdrag van Mannheim door Duitschland opgeschorte onderhandelingen werden op initiatief der Fransche regeering hervat met Ned. en België. De als resultaat hiervan gesloten overeenkomst houdt in dat de drie mogendheden zullen trachten de Rijngemeenschap te herstellen op den grondslag van volledige rechtsgelijkheid.

In den loop van 5 jaar na de inwerkingtreding der nieuwe overeenkomst zullen genoemde surtaxes geleidelijk opgeheven worden. Tevens zal België's aandeel in de Rijnvaart op het huidig peil vastgelegd worden. Een gemengde commissie zal een overeenkomst voorbereiden omtrent de kade- en havengelden in de havens van Amsterdam, Antwerpen, Gent en Rotterdam. Duitschland zal tot overleg omtrent een nieuw Rijnvaartverdrag uitgenoodigd worden.

S

Sabijnsche maagdenroof, Romeinsche legende, die deel uitmaakt van de Romulus-sage. Volgens de moderne opvatting dateert zij uit de 3e eeuw v. Chr., toen Romeinen en Sabijnen werkelijk tot één volk samensmolten. De legende zegt, dat de eerste Romeinen, die zonder vrouwen waren, bij gelegenheid van een groot feest de dochters der Sabijnen schaakten om hun voortbestaan als volk te verzekeren. Aldra verzoenden deze maagden zich met hun wederhelften; en dientengevolge kwam ook de vriendschap en daarna de eenheid der beide stammen tot stand. De Romeinen zouden toen den Palatijn en de Sabijnen den Quirinaal hebben bewoond. *Slijpen.*

Saedeleer, Franciscus De, leekebroeder Jezuïet. * 9 Dec. 1844 te Lede (Oost-Vlaanderen), † 2 Febr. 1922 te Aarlen (Belg. Luxemburg). Hij trad in 1869 in de Sociëteit van Jesus en verrichtte pionierswerk in de Zambesie-missie en later in die van Kwango in Belgisch Kongo.

Lit.: E. Verwimp, De Wreede Missie (1924).

Salazar, Antonio (de) Oliveira, Portugeesch staatsman. * 28 April 1899 te Veminiro Santa Comba Dao (prov. Beira Alta). Professor in de staathuishoudkunde te Coimbra in 1928, min. van Financiën in 1932. Hij slaagde er in de staatshuishouding te ordenen en den grondslag te leggen van een nieuwe staatsorde in corporatieven geest door het tot stand brengen van een nieuwe grondwet in 1933. Krachtens deze werd in 1935 Ant. Carmona voor 7 jaar tot president gekozen, onder wien S. thans de regeering leidt als eerste minister, minister van Financiën, Oorlog en Buitenl. Zaken.

Geschriften: Discursos 1928-'34 (1935). — Lit.: A. Ferro, Le Portugal et son chef (1934); G. de Reynold, Le Portugal hier et aujourd'hui (1938).

Salée, Achille, geoloog. * 1883 te Spa, † 1932 ten gevolge van een ongeval in Astrida (Roeanda-Oeroendi). In 1913 hoogleeraar in de palaeontologie te Leuven; 1922-'27 leider der werkzaamheden van de geologische zending naar Roeanda-Oeroendi, waar hij belangrijke tinlagen ontdekte. Wegens zijn talrijke publicaties ontving hij den driejaarlijkschen De Potter-prijs.

Salvator van Horta, Heilige, Franciscaan. * 1520 te San Colomba bij Barcelona, † 18 Maart 1567 te Cagliari op Sardinië. In 1540 ingetreden als leekebroeder bij de Observanten van Barcelona. Hij ontleent zijn naam aan het klooster Horta bij Tortosa, waar hij den meesten tijd van zijn leven doorbracht en vereerd werd om zijn streng en verstorven leven en zijn wonderbare begenadiging in extasen, voorspellingen en genezing van zieken. Van heinde en verre kwamen de zieken tot hem. Om hem te beproeven zond de provinciaal hem van Horta weg om onder den naam van broeder Alphonsus een verder onbekend leven te leiden. De wonderen vermenigvuldigden zich echter. De beide laatste jaren bracht hij door in het klooster te Cagliari, waar zijn lichaam ongeschonden wordt bewaard. Hij wordt afgebeeld met Maria en het Kindje Jesus in gebed voor de zieken. Zijn leven en wonderen beschreven door P. Dimas Serp, provinciaal van Sardinië, zijn door de Bollandisten opgenomen op 18 Maart. Door paus Pius XI heiligverklaard. Feestdag 18 Maart. *Brandsma.*

Santa Monica, badplaats aan den Stillen Oceaan, aan de gelijknamige baai nabij → Los Angelos gelegen (zie kaart in dl. XXIII kol. 320 C4). Ruim 37 000 inwoners, Bekend door de Douglas-vliegtuigfabrieken. Vgl. → Douglas (in aanv. dl.).

Santi, Angelo de, Jezuïet. * 12 Juli 1847 te Triest, † 28 Jan. 1922 te Rome. Hij was tot 1887 leeraar aan het seminarie te Zara, werd toen door Leo XIII naar Rome geroepen vnl. voor de hervorming der kerkmuziek, schreef daartoe vsch. artikelen in de Civiltà Cattolica en onderwees jaren lang den Gregoriaanschen zang aan de pauselijke Romeinsche seminaries. Voor Pius X stelde hij het bekende Motu proprio over de kerkmuziek samen (22 Nov. 1903); in 1909 werd hij president der Ital. St. Caecilia-vereeniging en stichtte in 1910 de pauselijke kerkmuziekschool. *Bruning.*

S.A.R.O.V., Socialistische Arbeiders Radio Omroep voor Vlaanderen, kwam in 1929 tot stand uit een federatie van socialistische radioclubs, waarvan alleen de Antwerpsche zich met radio-uitzendingen bezig hield. De eerste uitzending geschiedde, in Mei 1928, langs den zender van de V.A.R.A. te Hilversum, de volgende uitzendingen, tot in Febr. 1931, langs den zender van den Franschtaligen Brusselschen omroep Radio-Belgique.

Evenals de andere private omroepvereenigingen maakt zij, sinds het N.I.R. (Nationaal Instituut voor Radio-Omroep) begon uit te zenden (Febr. 1931), gebruik van den zender van dit officieele organisme. Hierover beschikt ze eens per week, nl. op Dinsdag. Een vast secretariaat bestaat sinds Juni 1930 te Antwerpen. De vereeniging wordt bestuurd door een hoofd- en een uitvoerend bestuur, beide aangesteld door het jaarlijksch congres; een cultureele raad geeft advies inzake programma-aangelegenheden. *E. Rombauts.*

Schlesinger, zie → Walter, Bruno (in aanv. dl.).

Schmutzer, Jos. Ignaz. Julius Maria, groot ijveraar voor het Katholicisme op Java. *11 Nov. 1882 te Weenen. Volgde de H.B.S. te Soerabaja, studeerde te Delft, Parijs en Utrecht. In 1912 directeur eener suikeronderneming Gondang Lipoeroe (Jogja); 1918-'29 lid van den Volksraad in Ned.-Indië en de laatste jaren lid van het College van Gedelegeerden van dienzelfden Volksraad; 1927-'29 voorz. van de Indische Kath. Partij; 1929 hoogleeraar te Utrecht in de kristallographie, mineralogie en petrologie, over welke vakken hij vsch. publicaties uitgaf. Groot zijn zijn verdiensten voor de Kath. missie op Java. Met zijn broer Jul. Schmutzer gaf hij den voornaamsten stoot tot de oprichting van het werk der gesloten retraites, behoorde tot de eerste promotors en bestuurders van het St. Melaniawerk op Java, en stichtte de Katholieke Sociale Bonden van Jogja, Magelang en Malang. Verder was hij een der eerste initiatiefnemers en stichters van de Indische Katholieke Partij, nam het initiatief en werd mede-oprichter van de Indische Katholieke Wetenschappelijke Vereeniging, waarvan hij eerste voorzitter was, stichtte met zijn familie ver-

schillende lagere scholen, een huishoudschool en een meisjes-internaat op zijn suiker-onderneming die ook met een ziekenhuis en zustersklooster, een H. Hartmonument in Oosterschen bouwstijl en een kerk verrijkt werd. S. was een ijverig bevorderaar van de ontwikkeling der Javaansche bouw- en beeldhouwkunst in Katholieken geest en onderhield daarvoor jaren lang een beeldhouwatelier; tallooze malen trad hij voor Katholieke bijeenkomsten op om de Katholieke idee meer ingang te doen vinden en vertegenwoordigde de Katholieken eenigen tijd in de Commissie, die het vraagstuk der scheiding van Kerk en Staat had te bestudeeren. Zijn heengaan uit Indië werd in alle kringen en lagen der samenleving als een zwaar verlies beschouwd.

Schnürer, Gustav, Kath. cultuurhistoricus. * 30 Juni 1860 te Jätzdorf (Silezië). Hij was van 1889 tot 1930 professor aan de universiteit van Freiburg in Zwitserland en schreef voortreffelijke synthesen vooral over middeleeuwsche onderwerpen.

Voorn. werken: Biographieën over St. Franciscus van Assisië (1905) en St. Bonifatius (1909); Die Anfänge der Abendländ. Völkergemeinschaft (1932, in: Gesch. der führenden Völker XI); St. Kümmernis u. Volto Santo (1934). Zijn hoofdwerk is: Kirche u. Kultur im M. A. (I ²1927, II ²1929, III 1929), in 1937 nog gevolgd door Kath. Kirche und Kultur in der Barokzeit.

Scholten, Paulus, Ned. rechtsgeleerde. * 26 Aug. 1875 te Amsterdam. Sedert 1907 hoogleeraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. Sedert 1924 lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen. Organiseerde in 1924 de Rechtshoogeschool te Batavia.

Werken: o.a. Schadevergoeding buiten overeenkomst en onrechtmatige daad (proefschrift, 1899); Algemeen deel, Personenrecht en Zakenrecht in Asser's Handleiding (resp. ²1934, ⁷1935, ⁷1933); Recht en gerechtigheid (1932); Beginselen van samenleving (1934); Rechtsbeginselen (1935).

Schotel, Gillis Dionysius Jacobus, geschiedkundige. * 9 April 1807 te Dordrecht, † 9 Dec. 1902 te Leiden. Was op vsch. plaatsen predikant, doch schreef intusschen vele verdienstelijke werken over oud-vaderlandsche historie, zeden en gebruiken.

Voorn. werken: Kerkelijk Dordrecht (2 dln. 1839-'45); Letter- en Oudheidk. Avondstonden (1840); Gesch. der Rederijkers in Ned. (³1871); Het Oud-Hollandsch huisgezin der 17e e. (uitg. door H. C. Rogge ²1904); Het maatschappelijk leven onzer Vaderen (uitg. d. H. C. Rogge ²1905); De Academie te Leiden (2 dln. 1875). *Gorris.*

Schröder, Johan Christiaan, Nederlandsch journalist; pseud. Barbarossa. * 11 Sept. 1871 te Amsterdam, † 18 Dec. 1938 te Wassenaar. Was werkzaam bij de Amsterdamsche Courant en De Telegraaf (van 1902 tot 1922 als hoofdredacteur) en medewerker van de Groene Amsterdammer en Het Leven.

Publicaties: Journalistieke rolmops (1913); Barbarosserie (tooneel-critieken, 1914); Een dag Poilu (1918).

Schröter, Carl Josef, Zwitsersch botanicus. * 19 Dec. 1855 te Eszlingen, † Febr. 1939. Was hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Zürich. Zijn grootste verdienste is de onderzoeking van de Zwitsersche flora. Hij onderhield geregelde betrekkingen met Nederland en steunde met name de pogingen tot het instandhouden van natuurschoon aldaar. Zijn beschrijving van het St. Antoniental in Graubünden (1895) werd het voorbeeld voor talrijke proefschriften en andere publicaties en leidde ten slotte in 1922 tot de stichting van de Züricher School voor Plantengeographie.

Werken: Versuch einer Uebersicht über die Wiesentypen der Schweiz (1893); Das Pflanzenleben der Alpen (²1926); Taschenflora des Alpenwanderers (geïllustreerd vulgarisatiewerk, ¹⁹1926).

Sedisvacatie (Lat., = het onbezet zijn van den stoel) is de toestand en de tijdsduur, dat de H. Stoel of een bisschoppelijke stoel onbezet is.

S. van den H. Stoel ontstaat uitsluitend ten gevolge van overlijden of bedanken van den paus; dan gaat de pauselijke macht niet op het college der kardinalen over, doch zij „rust” onderwijl. Met het beheer der tijdelijke goederen en rechten van den H. Stoel is dan de → camerlengo belast. De rechten der onderscheidene overheidspersonen en -organen der Romeinsche Curie tijdens de s. van den H. Stoel zijn nauwkeurig omschreven in de constitutie Vacante Sede Apostolica van 25 Dec. 1904 van Pius X.

Bij s. van een bisschoppelijken stoel is de → kapittel-vicaris onderwijl met het bestuur van het bisdom belast. *Schweigman.*

Semois, rechterzijrivier van de Maas (zie krt. dl. IV kol. 400 D3); ontspringt in de omgeving van Aarlen, op ruim 400 m hoogte; vloeit in de Westelijke richting door twee landschappen, nl.: de streek van Gaumais of La Gaume, opgebouwd uit Trias- en vooral Juralagen, en de Ardennen, samengesteld uit Cambrische en oud-Devoonformaties; te Laval-Dieu-Monthermé in Frankrijk mondt de S. in de Maas uit.

In haar bovenloop, die samenvalt met de secondaire ontsluitingen, heeft de S. een tamelijk breed dal, zonder steile oevers; de benedenloop echter, in de primaire Ardennen-sedimenten, ligt in een diep ingesneden dal, dat menigvuldige kronkels vertoont.

De S. heeft een kilometrisch verval van ongeveer 1,30 m. De S. vangt talrijke zijrivieren op in het Ardensch gedeelte, w.o. de Vierre en de Rulles; het getal der linkerzijrivieren is zeer klein, vooral in het land van Gaumais, waar zich trouwens ook de invloed der cuesta's doet gelden.

Het dal wordt druk bezocht door talrijke toeristen, dank zij het prachtige natuurschoon van de insnijdingsmeanders met hun vaak rotsachtige, steile wanden, de dichte bosschen, de rustige dorpjes, de ruïnes, vooral die van Bouillon, die, naast de tabakcultuur, de eigenaardige aantrekkelijkheid vormen van het kronkelige Semois-dal.

Lit.: talrijke brochures over het natuurschoon en over → Bouillon. *V. Asbroeck.*

Sheehan, Patrick Augustine, Iersch priester en romanschrijver. * 1852 te Mallow (Cork), † 1913 te Doneraile, waar hij sedert 1895 pastoor was. Behalve een bundel poëzie, Cithara Mea, gaf hij nog preeken uit, literaire essays en korte verhalen, doch hij dankt zijn bekendheid vooral aan zijn romans, die alle het Iersche volksleven (studenten, priesters, landvolk) afschilderen. Vooral zijn My New Curate (1899) maakte opgang en is in vele talen vertaald (Nederlandsch ³1919).

Siegenbeek, Mathijs, taalgeleerde en historicus. * 23 Juni 1774 te Amsterdam, † 26 Nov. 1854 te Leiden. Na een jaar Doopsgezind predikant te Dokkum te zijn geweest, werd hij reeds in 1796 professor te Leiden in de Ned. taal- en letterkunde, in de welsprekendheid, en later ook in de vaderl. geschiedenis. S. schreef een eindeloos aantal „Proeven”, „Ver-

handelingen" en „Betoogen" over de stoffen, die hij doceerde, was echter verstard in de verouderde methoden van een vorig tijdvak en miste het contact met de toenmalige in het buitenland opbloeiende nieuwe taalwetenschap en historische kritiek. Hij stond echter bij zijn tijd- en landgenooten in bijzonder hoog aanzien; en, daar hij meer dan 50 jaar professor, 25 jaar voorzitter van de Mij. van Letterkunde en 25 jaar schoolopziener is geweest, oefende hij grooten invloed uit. In opdracht van de Regeering schreef hij een Verhandeling over de Nederduitsche Spelling (1804); zijn systeem werd officieel aanvaard en is pas in 1883 voor dat van De Vries en Te Winkel prijs gegeven. Als eenzijdig voorstander van staatsmonopolie in het onderwijs schreef hij zeer kleineerend tegen de Kath. seminaries, waarop Broere, Van Bommel, Wennekendonk en Van Vree hem waardig en vaardig van antwoord dienden.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (V); Witlox, Kath. Staatspartij (II 1927, blz. 32 vlg.). *Gorris.*

Siegfried-linie, versterkte duurzame stelling langs de Duitsche Westgrenzen. In 1936 werd een afsluitingsstelling gebouwd tegen Fransche invallen, van den Taunus ten N.O. van Frankfort (afsluiting Maindal) langs den Oostoever van den Rijn tot de Zwits. grens bij Bazel. In 1937 werd een offensieve bruggenhoofd-stelling aangelegd op den Westelijken Rijnoever om Koblenz en Mainz, van Bonn over Zell a. d. Moezel, naar het Odenwoud ten N. van Mannheim, waar de stelling aan die van 1936 aansloot. In 1938 werd een derde stelling, thans weer defensief, langs de Ned., Belg. en Fr. grenzen aangelegd van Emmerik naar Karlsruhe, waar zij bij die van 1936 aansloot. Bovendien werd deze stelling verbonden met die van 1937 door een grendelstelling (tegen oprollen van het Noordelijk gedeelte na Fr. doorbreking) langs de Noordelijke hellingen van het Moezeldal. De stellingen kenmerken zich door zware hindernissen tegen tanks, prikkeldraadversperringen, beide bestreken vanuit kazematten en daarachter een lijn van ontlede forten. Vermoedelijk zijn de werken eenvoudiger dan die van de Fr. Maginotlinie. *H. Lohmeijer.*

Simson, lijn van, andere naam voor lijn van → Wallace.

Sint-Pieterspenning, zie → Pieterspenning, Sint (in aanv. dl.).

Sjintô en missioneering (vgl. art.dl.XXI kol. 575). Om aan de richtlijnen voor de missioneering in Japan, opgesteld door den Apost. Delegaat in Japan, Z.H. Exc. Mgr. Marella, bij schrijven van 8 Dec. 1935 aan de oversten van de religieuze instituten en congregaties van Nippon, nog hooger gezag te verleenen, vaardigde de H. Congregatie tot Voortplanting des Geloofs 26 Mei 1936 een instructie uit „over de plichten der Japansche Katholieken jegens hun vaderland". Deze instructie vermeldt in haar theoretisch gedeelte de voorschriften derzelfde Congregatie van 1659, waarin den missionarissen op het hart werd gedrukt, in de missielanden niet hun eigen gebruiken ten koste van de nationale gebruiken dier landen in te voeren, doch eerbied aan den dag te leggen voor al die gebruiken, welke niet klaarblijkelijk in strijd zijn met den Christelijken godsdienst en diens zedeleer. Zij past dit beginsel toe op Japan met te zeggen, dat het tot de taak der missionarissen behoort de toewijding en de liefde der Japanneezen voor hun vaderland in eere te houden en de geloovigen er op te wijzen, dat zij niet mogen achterstaan bij de liefde, welke anderen koesteren voor hun vaderland.

Daarna beschouwt de instructie den aard van de handelingen, waarin tegenwoordig de vaderlandsliefde der Japanneezen zich uit, en constateert, dat zij openbare plechtigheden en handelingen betreffen, die weliswaar haar oorsprong hebben in heidensche godsdiensten, maar die niet in zich slecht, doch veeleer onverschillig zijn en ook niet als godsdienstig, doch als burgerlijke daden worden voorgeschreven om de vaderlandsliefde tot uiting en ontwikkeling te brengen. De Japansche regeering heeft geenszins de bedoeling, Katholieken of niet-Katholieken te dwingen, op eenigerlei wijze adhaesie te betuigen aan die godsdiensten, waarin deze gewoonten zijn ontstaan; meermalen heeft de Japansche regeering verklaard, dat er onderscheid bestaat tusschen het nationaal en het godsdienstig Sjintoïsme, wat ook hieruit blijkt, dat de nationale tempels of monumenten (Jinja) onder een ander ministerie ressorteeren dan de Sjintoïstische tempels. Toen dan ook de aartsbisschop van Tokio in Sept. 1932 een schrijven richtte aan den minister van onderwijs over het verplicht bezoek der Japansche scholieren aan de nationale tempels, antwoordde de minister, dat dit bezoek geen godsdienstig karakter droeg, maar uitsluitend verplichtend was gesteld vanwege de opvoedkundige waarde, die hieraan werd toegekend; hierdoor immers wilde men de trouw en de vaderlandsliefde van de jeugd bevorderen. Daaruit volgt, dat de plechtigheden bij de Jinja, waaraan de jeugd moet deelnemen van de overheid, geen godsdienstig karakter dragen.

Hetzelfde schijnt men te moeten aannemen van de openbare plechtigheden, die op bepaalde dagen, door bemiddeling of op initiatief van de autoriteiten, bij de nationale Jinja plaats hebben; herhaaldelijk hebben immers de autoriteiten hun opvatting hieromtrent te kennen gegeven, die gedeeld wordt door de ontwikkelden in Japan en door ter zake kundigen.

Van ongeveer gelijken aard zijn ook de particuliere plechtigheden, die bijv. bij begrafenissen en huwelijken plaats vinden volgens de oude Japansche gewoonten; zij hebben het godsdienstig karakter, dat zij misschien oorspronkelijk hebben gehad, verloren en bezitten voortaan louter burgerlijke beteekenis. Wanneer men zich van dergelijke gebruiken afzijdig zou houden, dan zou in de publieke opinie de opvatting post kunnen vatten, dat de Japansche Katholieken geen vaderlandsliefde en beschaving bezitten, hetgeen aan de Kerk en aan de zielen schade zou berokkenen.

In het praktisch gedeelte van haar instructie stelde de H. Congregatie tot Voortplanting des Geloofs de volgende richtlijnen vast, die door den H. Vader werden goedgekeurd en verplichtend gesteld: 1° de ordinarissen in Japan moeten de geloovigen onderrichten, dat de burgerlijke overheid blijkens herhaaldelijke verklaring, en ook de algemeene opvatting der ontwikkelden, aan de plechtigheden bij de Jinja uitsluitend de beteekenis toe kennen van vaderlandsliefde, nl. van eerbied jegens de keizerlijke familie en de weldoeners van het vaderland; en dat derhalve de Katholieken mogen deelnemen aan deze plechtigheden, die een zuiver burgerlijk karakter hebben gekregen; zoo noodig, moeten zij daarbij hun bedoeling verklaren, om verkeerden uitleg van hun handelwijze te voorkomen.

2° Dezelfde ordinarissen kunnen toestaan, dat de geloovigen, wanneer zij aan begrafenis-, huwelijks- en

andere particuliere plechtigheden deelnemen, die in het maatschappelijk leven van Japan gebruikelijk zijn, op dezelfde wijze als de anderen meedoen aan al die plechtigheden, die misschien wel van godsdienstigen oorsprong zijn, maar door de gewijzigde omstandigheden van plaats en tijd en volgens de publieke opinie tegenwoordig nog slechts de beteekenis hebben van beleefdheid en welwillendheid; zoo noodig, moeten zij ook hier van hun bedoeling doen blijken.

L i t.: A. Mulders, Richtlijnen voor de missioneering in Japan (in: Het Missiewerk XIX 1937-'38, blz. 101 vlg.); Id., De Plichten der Japansche Katholieken jegens hun vaderland (in: Het Missiewerk XIX 1937-'38, blz. 163 vlg.). *A. Mulders.*

Skopzen, geëxalteerde mystieke secte in Rusland, gesticht door Seliwanow, een boer uit de omgeving van Orel, ca. 1760. Zij noemen zich zelf „witte duiven" en passen → castratie toe (steunend op Mt.19.12: Sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum coelorum, en Lc.23,29: Beatae steriles); anderen predikten zelfmoord of den doop door het vuur. Met de → Chlysten behooren zij tot de zgn. „geestelijke Christenen".

L i t.: Gehring, Die Sekten der Russischen Kirche (1898); De Jong, Handb. Kerkgesch. ([3]III, 389).

Slowakije (vgl. art. in dl. XXI kol. 626) is na den Wereldoorlog in 1918 losgemaakt van Hongarije en met Bohemen, Moravië en Karpaten-Rusland tot den staat → Tsjecho-Slowakije vereenigd. Daarin overheerschten echter de Tsjechen, die door allerlei dwangmiddelen trachtten hun nationaliteit te doen overheerschen en daarin de eerste 15 jaren ook vrijwel slaagden. Vandaar was er gedurende al dien tijd, evenals tusschen Sudeten-Duitschers en Tsjechen, ook tusschen Slowaken en Tsjechen, voortdurend botsing en wrijving. Toen nu na de Conferentie te München (29 Sept. 1938; zie → Duitschland in aanv. dl.) de Duitschers aan de Tsjechische overheersching onttrokken werden, kon ook voldoening aan de Slowaaksche eischen niet lang uitblijven. In November 1938 kreeg S. autonomie binnen Tsjecho-Slowaaksch staatsverband. Doch dit was reeds niet meer voldoende. Begin Maart 1939 zette de regeering te Praag, die S. van separatistische bedoelingen en streven naar totale zelfstandigheid verdacht, den Slowaakschen minister-president mgr. Tiso af en bezette de strategische punten van het land (11 Maart). Intusschen was de Duitsche agitatie tegen Tsjechië begonnen, die leidde tot de inlijving van dit land bij Duitschland (zie → Duitschland, als boven). Natuurlijkerwijze zocht dus S. steun bij den grooten Noordelijken buur: Tiso vloog 13 Maart naar Berlijn, keerde den dag daarna terug en liet door den landdag de onafhankelijkheid van S. uitroepen. Na wrijvingen met Hongerije, dat sommige grensstreken met gedeeltelijk Hongaarsche bewoners bezette en behield, werd de nieuwe staat als republiek geconstitueerd met Tiso als eerste president. Door het „Schutzvertrag" van 23 Maart stelde S. zich onder de bescherming van Duitschland, waardoor het in militair opzicht en wat zijn buitenlandsche politiek betreft geheel onder voogdij van Duitschland is gekomen.

Smokkelen. Dit woord heeft een dubbele beteekenis: a) het ontduiken van douanerechten, b) het uitvoeren van door de overheid verboden goederen. Voorzoover de fiscale of andere bedoelingen der regeering niet worden bereikt is het economisch veroordeelenswaardig, en reeds daarom in strikten zin niet geoorloofd, tenzij het betreft den invoer van kleine hoeveelheden, waartegenover de ambtenaren van den fiscus clement zijn.

Niet alle moralisten achten s. in den zin sub a) i n g e w e t e n v e r b o d e n ; men is volgens hen slechts verplicht, bij ontdekking de boete te betalen (de verdedigers der zgn. leges mere poenales). Zij die het bestaan dezer wetten ontkennen, zien toch niet gauw groote zonde in zulk smokkelen, tenzij men er zijn beroep van maakt en zoo op groote schaal den fiscus benadeelt; en ook omdat de bonafide handel, die invoerrechten betaalt, er door getroffen wordt. Anders is het met s. in den zin sub b), vooral daar een uitvoerverbod, in het algemeen belang gemaakt, door de overheid met strenge waarborgen pleegt omgeven te worden (gevangenisstraf, schieten op smokkelaars), waaruit de hooge ernst van dit verbod blijkt. Daarom is hier al spoedig sprake van groote zonde; zoowel vanwege het lijfsgevaar voor den smokkelaar, als de ellende voor zich en zijn gezin. Bovendien gaan met dit s. doorgaans vele zedelijke excessen gepaard, zooals drankmisbruik en losbandigheid, welke het als verderfelijk en zondig brandmerken. Zie voorts → Belasting. *Keulemans.*

Solvay, E r n e s t, Belgisch grootindustrieel. * 16 April 1838 te Roosbeek (Waalsch-Brabant), † 26 Mei 1922 te Brussel. In 1863 stichtte hij met zijn broer Alfred te Couillet bij Charleroi een kleine fabriek, in 1864 te Dombasle bij Nancy een grootere. In deze fabrieken pasten zij met goed gevolg het ammoniaksodaproces ter bereiding van soda toe, ten gevolge waarvan de Solvay-fabrieken zich snel konden uitbreiden, zoodat zij thans in de wereldproductie van soda een overheerschende plaats innemen. Van 1893 tot 1900 was Ernest lid van den Senaat. Hij stichtte talrijke wetenschappelijke instituten, o.a. de School voor Staatkundige en Maatschappelijke Wetenschappen, het Instituut voor Sociologie, beide verbonden aan de universiteit te Brussel. In 1911 gaf hij een millioen voor de stichting van een Centrale voor Arbeidersontwikkeling.

Soroptimisten (< Lat. soror = zuster, optimus = beste; nl. vrouwen, die trachten haar beroep op de beste wijze te vervullen), vrouwelijke Rotary-clubs, waarvan de eerste is opgericht in 1921 te Oakland in Californië. Uit nagenoeg ieder beroep of bedrijf worden leden gerecruteerd; het lidmaatschap is slechts te verkrijgen op uitnoodiging der club. Doel: besef opwekken der waarde van alle vrouwelijke beroepen, geest van dienstvaardigheid bevorderen, efficiency ontwikkelen, onderling van gedachten wisselen. Er zijn drie onderling verbonden federaties: Amerika, Groot-Brittannië en Ierland, Europa. Van de laatste woont thans de presidente te Amsterdam. Vgl. dl. XXIII, kol. 712.

Spaansche mat, volksnaam voor → peso (zie aldaar in aanv. dl.), een oude Spaansche munt. Vermoedelijk deed het daarop voorkomende ingewikkelde Spaansche wapen denken aan vlechtwerk. De naamsafleiding is echter onzeker. Voor de Spaansche mat in Ned.-Indië, zie art. in dl. XXI kol. 746.

Spalding, A l b e r t, violist. * 15 Aug. 1888 te Chicago. Gaf reeds vroegtijdig blijken van bijzonder talent en treedt sedert 1905 met groot succes op, ook buiten Amerika. Hij componeerde ook stukken voor viool en piano.

Spanje. Vgl. art. dl. XXI, kol. 760. Sedert de aldaar verhaalde gebeurtenissen is de burgeroorlog geëindigd. De voornaamste feiten uit dezen bloedigen

strijd zijn de volgende: Terwijl → Franco (zie het art. over hem in dit aanv. dl.) zijn afweerplannen tegen de communistische en anarchistische gruwelen voorbereidde, werd op 12 Juli 1936 de leider der monarchisten, Calvo Sotelo, door als opstandelingen verkleede militairen van de regeeringstroepen, vermoord. Het schijnt wel, dat dit den opstand der nationalisten heeft verhaast; in alle geval brak 18 Juli een algemeene opstand uit, die in Marokko begon. Het Z.O. en het midden des lands sloten zich spoedig aan bij Franco en generaal Emilio Mola, het hoofd der → Requetés. De Basken in het Noorden en de Cataloniërs boden verbitterden tegenstand. Ook het geheele Westen met de belangrijke kuststeden, en het fel omstreden Madrid, bleven de Volksfrontregeering steunen. Deze vestigde haar zetel te Valencia, terwijl Franco, op 30 Sept. 1936 tot leider der regeering en opperbevelhebber der rechtsche troepen uitgeroepen, de nationale regeering vestigde te Burgos. De hardnekkig en verwoed gevoerde strijd ging zeker om het behoud van godsdienst en Christelijke rechtsorde tegen een godsdienstvervolgend bolsjewisme of anarchisme; doch wederzijds werden deze motieven doorkruist door allerlei andere bedoelingen en strevingen: politieke (republikein, monarchist, Carlist, democraat, fascist), sociaal-economische (afschaffing groot-grondbezit, sociale voorzieningen), regionalistische (Basken, Cataloniërs, die de vorming van een zelfstandig volksbestaan, zij het in federatief verband met het overige Spanje, als einddoel op het oog hadden). Naarmate een van deze verlangens de overhand had, sloot men zich bij rechts of links aan; vandaar bijv. de samenwerking van vele vurig Katholieke Basken met de kerken verbrandende en priesters vermoordende Cataloniërs. Aanvankelijk verliep de oorlog in het algemeen gunstig voor Franco: in Aug. 1936 viel hem Badajoz in handen; 28 Sept. ontzette hij het met weergaloozen moed door enkele weinige rechtschen verdedigde Alcazar van Toledo. In 1937 bracht hij de onderwerping van het geheele Noorden tot stand, hoewel hem 3 Juni generaal Mola door een vliegongeluk ontviel en het reeds bijna genomen Madrid ten slotte onneembaar bleek.

Intusschen was onder Fransche en Engelsche leiding een niet-inmengingscommissie ingesteld, aan welke door beide partijen controleerende bevoegdheden werden toegestaan. Het doel was te voorkomen, dat door het partij-kiezen van andere mogendheden een algemeene oorlog zou ontstaan. Deze fictie heeft zulk een ramp waarschijnlijk ook wel voorkomen, maar een fictie was het: „vrijwilligers" bleven uit alle landen aan beide partijen toestroomen en de clandestiene wapenleverantie ging haar vollen gang.

Nadat in de tweede helft van 1937 eenige stilstand in de krijgsbedrijven was ingetreden, veroverde de Volksfrontregeering op het eind van dat jaar het belangrijke Teruel. Doch begin '38 zetten de rechtsche troepen hun opmarsch naar Arragon en Catalonië voort. Zij heroverden Teruel en half April bereikten zij ten Z. van Tortosa de Middellandsche Zee. Het linksche front was hiermee in tweeën gesneden.

Scheen het alsof hiermee de republikeinsche macht zou ineenstorten, in Juli slaagde een gewaagde maar goed voorbereide aanval van de Cataloniërs over de Ebro en pas na maanden van moorddadigen strijd kon Franco hen in November terugwerpen. Doch toen naderde ook snel het einde. Op 26 Jan. 1939 viel Barcelona in handen der rechtschen; op 28 Maart ook Madrid. Door zoo goed als alle mogendheden werd Franco als staatshoofd in Spanje erkend; 19 Mei 1939 werd de overwinningsparade onder groote praal en bijval te Madrid gehouden. *Gorris.*

Speybrouck, Jozef, Vlaamsch teekenaar en schilder. * 1891 te Kortrijk; docent aan de schilderschool St. Lucas te Doornik. Hij is vooral uitstekend en productief teekenaar van godsdienstige onderwerpen.

Werken: o.a. Gudrun-Album; Bijbel (1933); Volksmisboek; Bijbelsche Geschiedenis van prof. Keulers; Bijbelsche monographieën.

Stadsreiniging. Nog niet zoo lang geleden, en wel ca. 1870-'80, ging in vele gemeenten het vraagstuk der s. meer aandacht vragen. Een gewijzigd begrip van hygiëne begon baan te breken, en vele gemeenten gingen er toe over de reinigingswerkzaamheden in eigen beheer te nemen. Over het algemeen worden door een reinigingsdienst de volgende werkzaamheden uitgevoerd: het ophalen van huis- en fabrieksafval, vervoeren van verzameld vuil, reinigen en besproeien van straten, schoonhouden van riolen, ledigen van straatkolken, in verschillende plaatsen bovendien het schoonhouden van grachten en vaarten, het schoonhouden van urinoirs en toiletten, zandstrooien bij gladheid, sneeuwruimen, hulpverleening bij luchtbeschermingsdienst, enz.

Al deze werkzaamheden leidden tot het ontstaan van een reinigingstechniek. In den beginne waren deze technische hulpmiddelen wel zeer eenvoudig (men denke aan de paarden-vuilniswagens, de paarden-veegmachines en houten sneeuwploegen, paardensproeimachines e.d.); in het begin der 20e eeuw echter, toen de automobiel na een korte ontwikkelingsperiode als bedrijfsauto zijn intrede deed, werd deze in den ruimsten zin ook toegepast op het reinigingswezen. Hoewel de eerste toepassing experimenteel was, ging het spoedig met rassche schreden voorwaarts, en nu heeft de toepassing der autotractie op het reinigingsgebied op groote schaal tot zeer ingenieuze uitvoeringen geleid. Thans zijn bijv. voor het ophalen van huisvuil, industrie-vuil enz. moderne vuilnisauto's in gebruik met een inhoud van 11 à 14 m^3 en grooter. Deze auto's zijn voorzien van stofvrije belading met daarbijbehoorende uniforme vuilnisemmers, welke aan zeer hooge hygiënische eischen voldoen.

Voor straatreiniging wordt gebruik gemaakt van moderne motorcarriers, van zelfopnemende veegmachines, automobielsproeiwagens, de auto-waschmachine voor asphaltwegen, en de moderne driewielige veegwagentjes. Voor putlediging: de pneumatische putledigingsauto; de kolkenauto voor het leegzuigen van straatkolken; voor sneeuwruimen en zandstrooien: verschillende voorspan- of achter de auto gespannen sneeuwploegen en zandstrooiers. Voor het ledigen van beerputten: de beerzuigauto; voor schoonhouden van riolen: riooldoortrekmachines. Voor het schoonhouden van grachten: motorbooten voorzien van scheppnetten. Alzoo machines op het gebied van elk onderdeel van den reinigingsdienst.

Het verwijderen van het opgehaalde vuilnis geschiedt op verschillende manieren: door verbranding, de slakkensteenfabricage, de mechanische verwerking zonder verbranding, vuilstorting voor demping (grondaanwas), ontginning van woeste gronden, compostbereiding, enz. Een goede maatregel, die van groot belang was voor de reinigingsdiensten, is wel geweest het invoeren van doelmatige kleeding voor het personeel, hetwelk met alle weersgesteldheden buiten moet werken.

Het is gebleken, dat door de mechaniseering van de reinigingsdiensten en de ontwikkeling der hulpmiddelen deze diensten een geheel ander aspect hebben gekregen. Toch zullen er nog verschillende wenschen blijven vooral om verontreiniging der straten in de steden zooveel mogelijk door verordeningen te beperken. Thans worden wel veel papierkorven geplaatst, doch dit blijkt nog niet voldoende te zijn om verontreiniging te voorkomen. *Verzijlbergh.*

L i t.: Behalve het „Technisch Maandblad voor Gemeentereiniging", „Die Städtereinigung", „Public Cleansing" en overeenkomstige buitenlandsche tijdschriften, bestaat er op dit gebied vrijwel geen literatuur.

Standrecht, buitengewone rechtstoestand, in verschillende landen afgekondigd in geval van oorlog, oproer of opstand. De burgerlijke gezaghebbers en rechtbanken worden vervangen door militaire. In N e d. heeft de staat van beleg (→ Beleg, staat van) eenige overeenkomst met het s., dat daar echter als zoodanig niet bekend is.

Steppe, landstreek, gekarakteriseerd door haar plantengroei. Het steppe-karakter wordt niet zoozeer door de geringheid van den neerslag veroorzaakt (deze bedraagt bijv. in de Noord-Amerikaansche prairies tot 700 mm), dan wel door de ongunstige regenverdeeling over het jaar: groote zomerdroogte. Hierdoor zijn de s. in tegenstelling met de savannen arm aan boomen, maar bedekt met overblijvende heesters of kruiden, die door hun inwendigen bouw de zomerdroogte verdragen kunnen. De typische s. zijn de grassteppen. In Europa treffen wij groote steppenformaties aan in de Hongaarsche poesta en in de Pontisch-Kaspische s. van Zuid-Rusland, bekend door de Zwarte Aarde. Groote steppengebieden zijn voorts de Noord-Amerikaansche prairies en de Zuid-Amerikaansche pampa's. *Hol.*

Stimmer, T o b i a s, Zwitsersch schilder, houtsnijder en glazenier der laat-Renaissance. * 7 April 1539 te Schaffhausen, † 4 Jan. 1584 te Straatsburg. Was waarschijnlijk leerling van Hans → Asper te Zürich en medewerker van Zelotti in Venetië, werkte van 1560-'71 hoofdzakelijk in Schaffhausen en vestigde zich in 1571 voorgoed te Straatsburg. Leverde aan Bazelsche, Straatburger en Frankforter drukkers een groot aantal losse houtsneden en boekillustraties. Van zijn hand zijn de uitbundige gevelschilderingen aan het huis zum Ritter te Schaffhausen en de schilderingen aan het astronomisch uurwerk van het Straatsburger munster. Een zijner houtsneden is afgebeeld in dl. XXIV tegenover kol. 784.

Storm van Leeuwen, W i l l e m, Ned. pharmacoloog. † 7 Dec. 1882 te Kampen, † 30 Juli 1933 te Leiden. Sedert 1920 gewoon hoogleeraar te Leiden. Zijn werken over allergische ziekten zijn van bijzondere beteekenis.

W e r k e n: Leerboek der Pharmacologie (1919); Pharmakologie für Zahnärtze (I 1921); Allergische krankheiten (1926).

Strooperij (m o r a a l). Inzooverre dit een zonde is tegen de → rechtvaardigheid moet ze moreel als → diefstal worden beoordeeld. Verder kan s. gepaard gaan met soortgelijke gevaren als → smokkelen (zie aldaar in aanv. dl. sub b), waarom ze ook volgens de daar gegeven beginselen kan worden beschouwd.

Voor Ned. en Belg. recht, zie art. in dl. XXII kol. 265.

Studiën, tijdschrift, opgericht in 1868 door, en oorspronkelijk ook alleen geschreven door de Ned. Jezuïeten. De eerste jaargangen zijn meer een verzameling van op ongeregelde tijden verschijnende wetenschappelijk apologetische vlugschriften, die philosophisch en theologisch geschoolde lezers veronderstellen; allengs gingen S. over in een geregeld per maand verschijnende periodiek, die voorlichting op algemeen cultureel gebied bedoelde te geven voor ontwikkelde Katholieken in het algemeen, over actueele onderwerpen van godsdienst, wetenschap en letteren. In de laatste decennia verschenen in S. ook meer en meer artikelen van niet-Jezuïeten.

L i t.: Register op het tijdschr. Studiën (op de eerste 100 deelen, 1924, Voorrede).

Stuwadoor, degene, die zijn bedrijf maakt van het doen laden en lossen van zeeschepen. Zie → Stuwage in volgend art. Zie ook → Stuwadoorswet (in dl. XXII).

Stuwage, het op de juiste wijze plaatsen van de lading in een zeeschip. De lading moet goed zeevast staan en beveiligd worden tegen beschadiging; open ruimten mogen er niet overblijven. De stabiliteit van het schip mag niet overmatig groot, noch te klein worden. Ballast moet meegenomen worden, zoowel wanneer de lading te gering is, alsook casu quo om de schroef voldoende onder te dompelen. Ballast of homogene lading in het ruim, die gemakkelijk overgaat, moet hiertegen beveiligd worden door langsschotten of gevelingen. Het stuwen van stukgoed- en gemengde lading geschiedt volgens een stuwplan. Natte en droge lading moeten gescheiden geladen worden. Verder moet rekening gehouden worden met warmte-uitstraling in de nabijheid van ketels en stoomleidingen. Ontplofbare, aan zelfbranding onderhevige, lichtontvlambare e. d. ladingen eischen bijzondere behoedzaamheid.

Voor **Nederland** vindt men hieromtrent regelen in de art. 91-96 van het K.B. van 26 Nov. 1932 Stbl. 563 (laatstel. gew. 22 Oct. 1936 Stbl. 579) tot uitv. der Schepenwet. Voor de juiste stuwage is de vervoerder aansprakelijk (W.v.K.).

Belg. recht. De s. wordt behandeld in verschillende artikelen van de wet van 21 Aug. 1879 op de zeevaart en binnenscheepvaart. De kapitein is, evenals in Ned., verantwoordelijk voor de koopwaren, die hij vervoert (art. 13). De wijze waarop de s. moet geschieden, is jurisprudentieel vastgesteld. Volgens een vast gebruiksrecht moet de kapitein bij aankomst ter bestemming de s. doen nazien en vaststellen door deskundigen, door de rechtbank van koophandel benoemd. Deze maken een stuwage-rapport op.

L i t.: C. Smeesters en Winckelmolen, Traité de droit maritime et droit fluvial (in: Pand. Belges IX, s.v. Arrimage). *Rondou.*

Stuyt, J a n, Ned. architect. * 21 Aug. 1868 te Purmerend, † 11 Juli 1934. Zijn werk is modern georiënteerd, ademt daarbij toch een min of meer historiseerenden geest.

V o o r n. w e r k e n: Heilig-Land-stichting bij Nijmegen; Vroedvrouwenschool te Heerlen; Seminarie Hageveld te Heemstede; St. Alphonsus-Seminarie bij Nijmegen; Klooster Nazareth te Oirschot; St. Elisabethziekenhuis te Alkmaar; ·Philosophicum te Warmond; Bisschoppelijk Museum te Haarlem; verder vele kerken (St. Gerardus Majella te Amsterdam, St. Catharina te Den Bosch, St. Antonius te Utrecht, St. Bavo te Harmelen, O.L. Vrouwekerk te IJselmuiden, St. Willibrordus te Heilo, St. Egbertus te Almelo).

Suisse, ordebewaker in sommige Kath. kerken, aldus genoemd wijl zijn uniform eenige overeenkomst

heeft met die van de leden der pausel. Zwits. Garde.

Sunyol, Greg. Maria, Benedictijn van Mont Serrat. * 7 Sept. 1879 te Barcelona. Bekend musicoloog en paleograaf, vooral op Gregoriaansch gebied; volgde in 1938 p. Ferretti op als 3e president der pauselijke kerkmuziekschool.

Voorn. werken: Metodo completo di canto gregoriano (vertaald in Fr. en Duitsch); Introducció a la Paleografia musical gregoriana (1925; ook in het Fr.); Antiphonale Missarum van den Ambrosiaanschen ritus (1935). *Bruning.*

Swetchine, Sophie, geboren Soymonow, Russische bekeerlinge. * 22 Nov. 1782 te Moskou, † 9 Sept. 1857 te Parijs. Hoog ontwikkeld, doch weinig godsdienstig opgevoed, kwam zij door haar huwelijk met generaal S. in verkeer met Fransche emigranten en met graaf Jos. de → Maistre; in 1815 nam pater → Rozaven S.J. haar in de Kath. Kerk op. Toen → Alexander I in 1816 de Jezuïeten uit Petersburg verbande, kwam zij met warmte voor de vervolgden op, doch ondanks dit verschil bleef zij met den tsaar in briefwisseling, ook nadat zij in 1818 naar Parijs was verhuisd wegens de vijandige gezindheid der Russisch-Orthodoxen. Te Parijs was haar huis jarenlang het middelpunt van al de Katholieke voormannen dier dagen: aartsbisschop Quélen, dom → Guéranger, graaf de → Montalembert, pater → Lacordaire, → Donoso Cortes e.a. Zij onttrok de Montalembert aan den invloed van → Lamennais, had groot aandeel aan de totstandkoming van Lacordaire's beroemde conferenties in de Notre Dame, en was een moederlijk weldoenster der armen.

Lit.: Falloux, Mme S., sa vie et ses oeuvres (2 dln. [3]1860); id., Lettres etc. (2 dln. 1863); id., Journal de sa conversion, méditations et prières (1863); id., Corresp. du P. Lacordaire et Mme S. ([2]1865); Rouët de Journel, Mme S. (1929). *Gorris.*

T

Tafelen der wet. Gewichtige overeenkomsten, zooals verdragen, werden in de Oudheid op steenen of koperen platen vastgelegd. Aldus geschiedde ook naar Jahwe's wil door Moses met de „Tien Woorden" of tien geboden, die de bepalingen waren van Jahwe's verbond met het Jodenvolk (Ex.31-34). Nadat Moses de eerste tafelen had verbrijzeld wegens de afgoderij der Joden, gaf God op het gebed van den profeet opnieuw zijn geboden, eveneens op steenen tafelen (Ex.34). Deze moesten bewaard worden in een houten kist, de → Ark des Verbonds (Deut.10.2-5). De woorden van het Nieuw Verbond worden niet in steen gegrift, maar in de harten der menschen (Jer.31.33).

Voor den inhoud der „tien woorden", zie → Decaloog.

Tak van Poortvliet, Joannes Pieter Roetert, Ned. liberaal staatsman. * 21 Juni 1839 te Engelen, † 26 Jan. 1904 te Den Haag. Heette tot 1874 Tak. Als minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid in het ministerie Kappeijne 1872-'79 verbeterde hij de verkeerswegen; de verwerping van zijn kanalenwet, die o.a. een kanaal door de Geldersche vallei ter verbetering van de verbinding Amsterdam—Rijn inhield, werd mede aanleiding tot het aftreden van het kabinet in 1879. Van 1891 tot '94 was hij minister van Binnenlandsche Zaken in het kabinet Van Tienhoven - Tak van Poortvliet. Het door Tak ingediende kieswetontwerp, dat een groote uitbreiding van het actief kiesrecht bevatte, werd na ingrijpende wijziging door het amendement De Meijer ingetrokken. Een hierop door T. uitgelokte kamerontbinding leidde tot een beslissende nederlaag der radicale liberalen of Takkianen; het ministerie trad af en T. was sindsdien werkzaam als kamerlid.

Tappoeni, Ignatius Gabriel, is de eenige kardinaal, die tot de Oostersche Kerk behoort. * 3 Nov. 1879 te Mosoel. 6 November gedoopt volgens den Syrischen ritus. 24 Juni 1929 gekozen tot Syrisch patriarch van Antiochië, 16 Dec. 1935 kardinaal gecreëerd.

Taverne, Bernardus Maria, Nederlandsch jurist. * 23 Oct. 1874 te Leiden. Was van 1894 tot 1909 werkzaam bij de Nederlandsche zeemacht, is sedert 1909 bij de rechterlijke macht; werd in 1917 hoogleeraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, in 1921 raadsheer, in 1939 vice-voorzitter van den Hoogen Raad der Nederlanden. Hij is voorzitter van het Comité tot behoud der klassieke opvoeding en van de Nationale Vereeniging voor orde en eenheid in de schrijftaal.

Publicaties: Grondslagen van het strafrecht (prae-advies voor de Kath. Wetensch. Vereeniging, 1924); Strafrechter en wet (Juri Sacrum-feestbundel, 1932); talrijke artikelen in het Tijdschrift voor Strafrecht, Ned. Juristenblad en Militairrechtelijk tijdschrift; annotaties van arresten in de Ned. Jurisprudentie, en eenige militante artikelen in Taal en Spelling tegen de spellinghervorming.

Tenebrae-luchter, zie → Kaarsegge (in aanv. dl.).

Tepe, Leo, pseud.: Leo van Heemstede, journalist en letterkundige. * 24 Juli 1842 te Heemstede, † 19 Febr. 1928 te Haarlem. Na gymnasiale studiën te Katwijk verbleef hij van 1859 tot '73 in Duitschland, waar hij o.a. de handelsschool van Osnabrück bezocht; was van 1873 tot '86 te Utrecht werkzaam als letterkundige en journalist, o.a. als redacteur van het familieblad Die Katholische Welt; van 1886 tot 1918 verbleef hij weer in Duitschland als correspondent van Ned. Kath. bladen en stichtte en redigeerde het tijdschrift Sionsharfe, dat van 1886 tot 1913 verscheen als Dichterstimmen der Gegenwart.

Zijn literaire werkzaamheid (behalve zijn dagbladcorrespondentie geheel in het Duitsch) omvat als Voorn. werken: oorspronkelijk: Lauretanische Litanei (1872; 48 sonnetten); de drama's Methusala ([3]1910; opgevoerd te Berlijn), Simon von Montfort ([2]1910), Katharina von Siena ([2]1910); de tekst van Edgar Tinel's opera Katharina van Alexandrië (1908; opgevoerd te Brussel); „Lebensbilder" van Paul Alberdingk Thijm en Schaepman; vertalingen in het Duitsch van Vondel's Peter en Pauwels; Melati van Java's romans (1880 vlg.) en Schaepman's Leo XIII (1893). — Lit.: Glitz, Liter. Beilage der Augsburger Postzeitung (1928); R.K. Wie is dat?

Ter-Apel; vgl. dl. XXII kol. 520. In Ter-Apel staat nog het Kruisheerenklooster Domus Novae Lucis, een van de weinige gebouwen der Orde, die na de Reformatie zijn overgebleven. Gebouwd in 1465, op de plaats waar van 1216 tot 1427 een klooster der Praemonstratensers had gestaan (Domus Lucis), onder den mag.-gen. Peregrinus Deschamps en den eersten prior Henricus van der Berghe. De laatste prior Johannes Emmen ging in 1603 tot het Protestantisme over, huwde en bleef er als dominee wonen. De trouwgebleven priesters hadden reeds het klooster verlaten. In 1619 werd dit eigendom van de stad Groningen. Met zijn dubbele gracht en twee poortgebouwen geldt dit Groningsche klooster als type van de meeste Nederlandsche, vooral Drentsche kloosters der 15e eeuw. De staat heeft het overgebleven gedeelte onlangs gerestaureerd: de kerk staat in dienst der Protestanten, het gebouw is domineeswoning.

L i t.: Eezelmans en Boer, Het oude klooster Ter-Apel (z.j.); van Heussen, Historia Episcopatus Groningensis (1769); C. H. Peters, in: Nieuwe Drenthsche Volksalmanak (jg. 16 1897); Hermans, Annales O.S.C. (I, 128 vlg.). *Beijersbergen v. Henegouwen.*

Teschen, zie art. in dl. XXII kol. 540 en art. → Cieszyn in aanv. dl.

Thanksgivings Day, een burgerlijke vacantiedag in de Vereen. Staten, op den laatsten Donderdag van November. Hij is ingevoerd in 1621 door den gouverneur van de Plymouth-kolonie, Bradford, een der → Pilgrim Fathers, als dankfeest voor den oogst. Door pres. Washington werden al de geünieerde staten uitgenoodigd dit voorbeeld te volgen, terwijl de intentie van het feest werd uitgebreid tot dankzegging voor Gods weldaden en smeekgebed om Zijn zegen. Geleidelijk werd door alle staten hieraan gehoor gegeven, aanvankelijk op vsch. data, sinds 1863 door een proclamatie van pres. Lincoln op den bovengenoemden dag. Canada kent een dergelijk feest op den laatsten Maandag van October.

Thissen, F r a n c i s c u s H u b e r t u s J o s e p h u s, priester en journalist. * 1838 te Amstenrade, † 31 Aug. 1907 te Heerlen. Achtereenvolgens leeraar in de klassieke talen te Rolduc, 24 jaar pastoor te Amstenrade, van 1885 af hoofdredacteur van het eerst te Heerlen, vervolgens te Maastricht verschijnende Katholieke dagblad De Limburger Koerier. Onder zijn leiding bereikte dit blad de voor dien tijd zéér groote oplage van 16 000 exemplaren. Pastoor T. werkte ook mede aan een in België verschijnend blad in de Fransche taal. Hij was een vurig man, die met grooten ijver, maar soms op te fellen toon, de rechten van Kerk en godsdienst verdedigde. *Thewissen.*

L i t.: Limburger Koerier van 1 Sept. 1905.

Thijsse, J a c o b u s P i e t e r, Ned. plant- en dierkundige. * 25 Juli 1865 te Maastricht. In 1892 hoofd eener school te Amsterdam, 1902-'22 leeraar aan de gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers te Amsterdam, 1922-'30 aan het Kennemer lyceum te Bloemendaal.

T. heeft door zijn werk en geschriften veel bijgedragen tot verspreiding van de kennis der natuur en de liefde voor planten en dieren. In 1896 richtte hij met E. Heimans en J. Jaspers Jr. het tijdschrift De levende Natuur op, in 1905 werd hij secretaris en de bezielende kracht van de Vereeniging tot behoud van natuurmonumenten. In 1923 doctor honoris causa van de universiteit van Amsterdam in de wis- en natuurkunde. Bij gelegenheid van zijn 60en verjaardag werd hem „Thijsse's Hof" in Bloemendaal aangeboden, waar een groot deel der in Ned. in het wild groeiende planten zijn bijeengebracht. Zijn devies is: „Onbekommerd", een zingende vogel op kale takken in een Maartsche bui.

V o o r n. w e r k e n. Met E. Heimans: Van Vlinders en bloemen (1894), In sloot en plas (1895), Door het rietland (1897), In de duinen (1898), Hei en dennen (1899), In het bosch (1902) en Geïlustreerde flora van Nederland (⁹1935). Verder: Het vogeljaar (⁴1939); Het intieme leven der vogels (1915); Het vogelboekje (²1925); De omgang met planten (1909); verschillende Verkade-albums (1908-'38). *Bernink.*

Tilborg, G i l i s v a n, bijgenaamd de Jonge, Zuid-Ned. schilder. * Ca. 1625 te Brussel, † ca. 1678 aldaar. Was leerling van zijn vader Gilis den Ouden en van David Teniers den Jongen. Werd in 1654 lid van het St. Lucas-gilde zijner geboortestad. Schilderde vooral interieurs, portretten en genre-stukken.

Tischendorf, C o n s t a n t ij n, Bijbelsch philoloog. * 18 Jan. 1815 te Lengenfeld (Saksen), † 7 Dec. 1874 aldaar. Sedert 1845 hoogleeraar in de theologie te Leipzig (gaf evenwel zelden college). Zijn levenswerk was de critische uitgave van het Nieuwe Testament, waarvoor hij van 1840 tot '60 de bibliotheken van Europa en het nabije Oosten bezocht. Deels in 1844, deels in 1859 ontdekte hij in het Catharina-klooster op den Sinai den zgn. → Codex Sinaiticus. Van 1841 tot '69 verschenen van zijn hand 8 vsch. critische uitgaven van het Nieuwe Testament.

W e r k e n: behalve de genoemde uitgaven van het Nieuwe Testament publiceerde hij o.a. vier bijbelhandschriften: → Codex Ephraemi (1843-'45); → Codex Claromontanus (1852); de Latijnsche Evangeliën van den Codex Palatinus (1847) en van den → Codex Amiatinus (1850, ²1854); verder: Acta Apost. apocrypha (1851); Evangelia apocrypha (1853); Apocalypses apocryphae (1866); Pastor Hermae (1856); brieven van Clemens van Rome (1873).

Tochtgenooten van Sint Frans, aaneensluiting van Franciscaansche derde-ordelingen, die naar het voorbeeld en onder leiding van Sint Franciscus hun leven willen zien als en daadwerkelijk maken tot een pelgrimstocht naar het Vaderhuis. De t. leggen zich in het bijzonder toe op geest van armoede, eenvoud, blijmoedigheid, nederigheid en goedheid voor allen. Op bepaalde tijden van het jaar houden ze een pelgrimstocht, op welken tocht ze zich het tochtgenootideaal scherp voor den geest plaatsen; verder houdt elke groep, bij voorkeur tijdens een pelgrimstocht, een bespreking over den te volgen levensweg (kleinkapittel) en beraadslagen alle tochtgenooten tweemaal in het jaar op een groot-kapittel. Orgaan in Nederland: De Roep van de weg.

Totaliteitsgedachte, een reactie tegen de atomistische levensbeschouwing op tal van gebieden. Behalve in de natuurwetenschappen wordt deze gedachte vooral verdedigd op het terrein der menschelijke samenleving. Ze wil tot uiting brengen, dat deze, veel meer dan tot dusverre, gezien moet worden als een geheel (totum), waarin de deelen een bepaalde plaats en functie hebben. De oorsprong is te zoeken in Plato's staatsleer, die bewust wordt nagestreefd of althans in praktijk gebracht. Via Hegel is dan een eerste moderne opvatting die der Neo-Hegelianen (Gentile), die van grooten invloed zijn geweest op de **fascistische** leer van den „Stato totalitario", een zuiver staatsabsolutisme, dat aan Machiavelli ontleent de idee der Staatsraison (de staat heeft recht op alles, omdat hij staat is) en verder den staat beziet als zelfdoel, waaraan alles onderworpen is als middel, ook de mensch.

Zoo wordt deze „ethische Staat-persoon” het principe, dat de natie verwekt, doordat hij het volk den wil geeft tot bewust eenblijven als natie. Hier gaat de mensch geheel op in de totaliteit, met verlies van zijn zelfstandigheid. In Duitschland is deze totalitaire opvatting in de handen der **nationaal-socialisten** grondig gewijzigd, in theorie althans; de praktijk is haast nog absolutistischer. Twee richtingen vragen de aandacht; 1° Hitler-Rosenberg. Bij hen ontleent eveneens het individu alle rechten aan het staatsverband, dat door hen gezien wordt als het orgaan tot doorvoering der rassische wereldbeschouwing op alle levensterreinen en van de totaliteit der volksche gedachte; daarbuiten heeft het individu van nature geen enkel recht, maar wordt gedegradeerd tot een wezen met biologisch-vegetatief leven, wiens kudde-karakter juist den opbouw eener gemeenschap onder één leider mogelijk maakt in den zin van ontplooiing der vitale volkskrachten, rein ras en gezond bloed, alles als middel tot bewaring der nationale idee en de nationale eer. 2° De school van Krieck die een nog strenger biologisme huldigt door aan te nemen, dat alles organisch leven is; echter volgt hieruit nog niet de volledige opbouw eener ideale gemeenschap, omdat de mensch lijdt aan het „radicaal slechte”, zelfs een mensch van edel ras; ter overwinning van dit radicaal slechte is een ethische levenshouding noodig, die bewerkt wordt door den staat als een „Zuchtgemeinschaft”, die den mensch in politiek-opvoedkundig opzicht geheel in beslag neemt. Van den kant van het individu is offerzin noodig om de gemeenschap in haar geestelijke waarde te realiseeren; voorwaarde voor dezen offerzin is op zijn beurt het behooren tot een gemeenschap, wat geheel overeenkomstig de sociale natuur is van den mensch.

Buiten het nationaal-socialisme staat de leer van **Spann,** die evenmin voldoende rekening houdt met de zelfstandigheid van het individu (het „ausgegliedert” worden uit een hiërarchie van „Gezweiungen”), zoodat zijn op Plato en Hegel steunende maatschappij-opvatting in elk geval dicht nadert tot de totalitaire. Ten slotte wordt de meening verdedigd, dat de samenleving één groot geheel is, hiërarchisch geïncorporeerd in het Universum; dit geheel moet het bereiken van het algemeen welzijn nastreven, waardoor vanzelf het welzijn der deelen wordt bereikt. Wanneer in deze opvatting de zelfstandigheid van den mensch wordt bewaard, voornamelijk tot uiting komend in zijn bovenaardsche doelstelling, waaraan ook de samenleving ondergeschikt moet zijn, is ze voor ons te aanvaarden. *Keulemans.*

Toties-quoties aflaat (Lat., = zoo dikwijls als) is een bijzonder soort volle aflaat, namelijk een volle aflaat, welke men meerdere malen op eenzelfden dag kan verdienen, t.w. zoo dikwijls men de voorgeschreven werken verricht; zulks in afwijking van den gewonen regel (C.I.C. can. 928 § 1), dat men eenzelfden vollen aflaat slechts éénmaal per dag verdienen kan. Bekende toties-quoties aflaten zijn o.a.: de → Portiuncula-aflaat, de toties-quoties aflaat op Allerzielen en die op het Rozenkransfeest.

Voor zoover het bezoek van een kerk met het bidden aldaar tot intentie van Z.H. den paus is voorgeschreven, geldt tegenwoordig voor alle toties-quoties aflaten hetzelfde, t.w.: men moet telkens een kerkbezoek doen en tijdens elk bezoek dan zes maal Onze Vader, Wees gegroet, Eer aan den Vader, bidden, zoo dikwijls men den vollen aflaat wil verdienen (decreet van de S. → Poenitentiaria van 5 Juli 1930).

Lit.: zie → Aflaat. *Schweigman.*

Tsjecho-Slowakije. Vgl. art. in dl. XXII kol. 804. In uitvoering van het pact van München, 29 Sept. 1938, had de bezetting van het Sudetengebied plaats door de Duitsche troepen; Tsjecho-Slowakije verloor meer dan 4 millioen onderdanen, waarvan 3,5 millioen aan Duitschland, 240 000 aan Polen en 860 000 aan Hongarije. Het verdrag met Hongarije werd onderteekend te Weenen op 2 Nov., onder de bemiddeling van Duitschland en Italië. Daarbij geraakte Tsjecho-Slowakije geheel onder den invloed van Duitschland. Op 30 Nov. werd Hasja president van de republiek, ter vervanging van Benes, die naar het buitenland was gevlucht. Toen in Maart 1939 oneenigheid was ontstaan tusschen de regeering van Praag en de Slowaken, die onder leiding van mgr. Tiso volledige autonomie opeischten en de hulp van Hitler inriepen, nam deze de gelegenheid te baat om heel Tsjechië te bezetten en er een Duitsch protectoraat van te maken, met waarborg van de cultureele autonomie; Slowakije en Karpatisch Oekraine werden onafhankelijke staten, onder Duitsche hoede. Zie over deze beide laatste landen de aanvullende artikelen in dit deel op Slowakije en Karpato-Rusland. *Cosemans.*

Tsjiebtsja (Chibcha) of Moeïsca, Zuid-Amer. Indianengroep, die vóór de verovering van hun gebied door de Spanjaarden negen rijken vormden in het tegenwoordige Columbia en de daaraan grenzende deelen van Ecuador. Ca. 1538 woonden er ruim 1 000 000 Indianen. De rijken hadden een monarchalen bestuursvorm. De heilige stad Iraka (Sogamoso) stond onder een gekozen priesterkoning. De T. waren hoofdzakelijk landbouwers; beroemd was hun metaalbewerking; de veroveraars maakten rijke schatten goud buit (vandaar de legende van → El Dorado). Ze dreven een uitgebreiden handel in zout, edelsteen en gouden sieraden. Ze vereerden voorouders, zon en maan. Cultusheld was Botsjika. In 1538 werd het gebied veroverd door den Spaanschen veldheer Quesada, die het onder den naam vice-koninkrijk Nieuw Grenada tot een Spaansche kolonie maakte.

V

Velden, Martinus van, priester-martelaar. * 1603 te Leiden, † 6 April 1639 aldaar. Priester gewijd in 1627, werkte hij gedurende 12 jaar op het platteland van Holland (Zoetermeer en wijden omtrek) aan de instandhouding van het Katholiek geloof. Nabij Gouda de H. Mis lezend werd hij door den landdrost betrapt en daarbij ernstig verwond. Men voerde hem gevankelijk naar Den Haag; zijn ouders kochten hem vrij, doch hij overleed bij hen aan huis ten gevolge van zijn verwonding.

Verbindendverklaring van overeenkomsten is een overheidshandeling, waardoor zij, die geen partij zijn bij het sluiten van een overeenkomst, toch door deze overeenkomst gebonden worden. **Onverbindendverklaring** is een overheidshandeling, waardoor de overeenkomst haar rechtsgeldigheid geheel verliest.

Ned. recht. V. is, evenals onverbindendverklaring, mogelijk t.o.v. collectieve arbeidsovereenkomsten en van ondernemersovereenkomsten. 1° T.o.v. collectieve arbeidsovereenkomsten is de stof geregeld in de Wet van 25 Mei 1937 (Stbl. 801), in werking getreden op 1 Oct. 1937. Bevoegd is ten deze de minister van Sociale Zaken. Voorwaarde is, dat de overeenkomst reeds in het land of in een gedeelte ervan geldt voor een belangrijke meerderheid van de in het bedrijf werkzame personen. De v. geschiedt voor hoogstens twee jaar. De minister is te allen tijde bevoegd bij met redenen omkleede beschikking de v. in te trekken. De minister kan op grond van het algemeen belang bepalingen van een collectieve arbeidsovereenkomst onverbindend verklaren. V. worden aangeteekend in een openbaar register.

2° Voor ondernemersovereenkomsten is het onderwerp geregeld in de Wet van 24 Mei 1935 (Stbl. 310). Onder deze wet vallen afspraken op economisch gebied tusschen ondernemers onderling, ondernemers en organisaties van ondernemers alsook dergelijke besluiten van organisaties van ondernemers t.o.v. haar leden. Bevoegd is ten deze de minister van Economische Zaken. De v. geschiedt onder voorwaarden telkens door alg. maatregelen van bestuur te stellen. Op de naleving wordt toezicht gehouden door een commissie. Voor onverbindendverklaring gelden dezelfde regels.

Belg. recht. De collectieve arbeidscontracten hebben in beginsel geen rechtstreeksche verbindende kracht; nochtans kunnen zij een soort gebruik vestigen en aldus onrechtstreeks als verbindend worden geacht, behoudens uitdrukkelijke afwijking door de partijen bedongen.

De beslissingen van de paritaire commissies zijn evenmin rechtsverbindend. Nochtans is deze laatste tijden een strekking ontstaan om daaraan bindende kracht te verleenen door eenvoudig koninklijk besluit (bijv. Wet van 8 Juli 1936 op de betaalde verlofdagen; Wet van 9 Juli 1936 op de veertigurenweek).

V. kan worden uitgesproken met het oog op de reglementeering van de voortbrenging en de verdeeling (Besl. Wet nr. 62 van 13 Jan. 1935). Elke beroepsvereeniging van voortbrengers of verdeelers, bekleed met rechtspersoonlijkheid, kan de uitbreiding vragen over al de andere voortbrengers of verdeelers van denzelfden tak, van een door haar vrijwillig aangegane verplichting terzake voortbrenging, verdeeling, verkoop, uitvoer of invoer. *Rondou.*

Verheij, Theodorus Henricus Hubertus, Ned. componist, broer van Anton (zie art. dl. XXIII kol. 349). * 10 Juni 1848 te Rotterdam, † 29 Jan. 1929 aldaar. V. was leeraar aan de koninkl. muziekschool te Rotterdam, afd. Toonkunst. Hij heeft veel gecomponeerd: liederen, pianostukken, kwartetten, concerten enz. voor instrumentale muziek, drie Missen (brevis, solemnis en Requiem) en drie opera's, waaronder Imilda. Zijn werken zijn grootendeels uitgegeven in Rotterdam, Londen, Brussel en Leipzig, want hij werd ook buiten Nederland zeer gewaardeerd.

Versluys, 1° Jan, Ned. zoöloog. * 1 Sept. 1873 te Groningen, † 1939 te Weenen. Studeerde te Amsterdam en te Giessen. Van 1895 tot '96 nam hij deel aan de zoölogische onderzoekingsreis van graaf de Damas naar de Antillen. Van 1899 tot 1900 nam hij als eerste zoölogische assistent deel aan de → Siboga-expeditie, was 1911-'16 hoogleeraar in de dierkunde te Giessen, 1916-'18 te Gent, sedert 1925 te Weenen. Vertegenwoordigde de morphologische richting in de zoölogie. Op palaeobiologisch gebied onderscheidde hij zich door zijn onderzoek van Devonische fossielen in den Eifel.

2° Jan, Nederlandsch geoloog en hydroloog. * 4 Sept. 1880 te Groningen, † 28 Febr. 1935 te Amsterdam. Studeerde te Delft en te Parijs voor mijningenieur, en was van 1905 tot '15 in Indië werkzaam bij het Mijnwezen, later ook als particulier geoloog, in 1920 bij het Rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. In 1920 werd hij directeur der waterleiding te Soerabaja, in 1926 plaatsvervangend hoogleeraar te Delft, trad in 1927 in dienst bij de Bataafsche Petroleum Mij., en werd in 1932 hoogleeraar te Amsterdam. Sedert 1926 was hij lid van de Kon. Academie van wetenschappen, waar hij zijn meeste studies over de theorie der grondwaterbeweging, later ook over de beweging van olie en gas publiceerde. Reeds in zijn proefschrift: De capillaire werkingen in den bodem (1916) legde hij den grondslag voor de nieuwe opvattingen, die voor de praktijk der grondwater- en aardolie-winning van zoo uitnemend belang zijn. *Jong.*

Viermogendheden-verdrag, of **Zuidzee-verdrag.** Dit verdrag werd gesloten 13 Dec. 1921 op initiatief van president Harding, waardoor de vier buurstaten van den Stillen Oceaan: de Ver. Staten, Japan, Engeland en Frankrijk, overeenkwamen hun onderlinge rechten betreffende het koloniaal bezit gedurende tien jaren te eerbiedigen; tevens werd het koloniaal bezit van Nederland en Portugal gewaarborgd. *Cosemans.*

Vincent, Jacob, organist en klokkenist. * 4 Dec. 1868 te Amsterdam. In 1900 benoemd tot klokkenist van het Kon. Paleis te Amsterdam, in 1929 in dezelfde functie aan de Groote Kerk te Weesp en in 1930 aan den Speeltoren te Monnikendam. De sinds het begin dezer eeuw vernieuwde belangstelling voor het klokkenspel in N. Nederland is grootendeels aan zijn artistieke werkzaamheid te danken. Ook heeft hij vsch. leerlingen in deze kunst opgeleid. Was jarenlang examinator voor de piano-examens der Kon. Ned. Toonkunstenaren-Vereeniging te Den Haag, voor welk examen hij een groot aantal leerlingen heeft gevormd.

Vives, Juan Louis, Spaansch humanist en paedagoog. * 6 Maart 1492 te Valencia, † 6 Mei 1540 te Brugge. Hij studeerde te Parijs 1509-'12 en doceerde sinds 1519 de humaniora te Leuven. Zijn vriendschap met Thomas → More bracht hem in kennis met zijn landgenoote koningin Catharina van Aragon. Aan haar echtgenoot Hendrik VIII droeg hij in 1522 zijn commentaar op de „Stad Gods" van Augustinus op. Hij doctoreerde te Oxford en trad aan de universiteit als professor op, en gaf tevens onderricht aan Catharina's dochter, de latere Maria de Katholieke, doch viel als tegenstander van Hendrik VIII in diens echtscheidingskwestie in ongenade en sleet sedert 1528 zijn verder leven in armoede en ziekte hoofdzakelijk te Brugge. Hij streefde naar een zedelijke reformatie van Kerk, maatschappij en individu en oefende kritiek, maar wees ook tevens nieuwe banen op het gebied van theologie, philosophie en geschiedschrijving en ijverde

voor internationalen vrede en verbetering van armenzorg. Zijn grootste verdienste ligt echter op het gebied der paedagogie en van het onderwijs. Daarvoor stelde hij Latijnsche handboeken samen, toonde de waarde van het Grieksch aan, propageerde een nieuwe methode van opvoeding voor jongens en meisjes, waarbij rekening gehouden werd met het karakter en de practische eischen van het leven. Verder gaf hij nog geschriften uit tot verheffing van het godsdienstig en familieleven.

Uitg.: Zijn meer dan 60 werken werden in 1555 met uitzondering van den commentaar op Augustinus te Bazel in 2 deelen, te Valencia in 1782-'90 in 8 deelen uitgegeven. — Lit.: Allen, Opus epistolarum Erasmi (III 1906, 508); Pastor, Gesch. der Päpste ([8/9]1926); Lexikon für Theol. u. Kirche (X 1938, 664). *Wachters.*

Vlaamsche Kruis, Het, vereeniging, opgericht in 1927, met doel: „op elke wijze de gezondheidsleer, de verband- en verpleegkunde, de sociale, geneeskundige, hygiënische en zedelijke belangen van het Vlaamsche Volk te behartigen en de begrippen daartoe te verspreiden", buiten alle politieke en wijsgeerige of godsdienstige partijen of groepen om; is heden over heel het Vlaamsche Land verspreid. Overal zijn en worden kernen, afdeelingen, voordrachten (over gezondheidszorg), cursussen (Eerste Hulp bij Ongevallen, Kraam- en Kinderzorg, Gezondheidsleer), tentoonstellingen, Groene Kruis Dienst en wedstrijden ingericht. Naast een maandschrift Het Vlaamsche Kruis worden er tientallen brochures uitgegeven en verspreid, met als eenige bedoeling de volksgezondheid te bevorderen. De vereeniging telt duizenden leden en wordt door een groot gedeelte van het geneeskundige korps gesteund. Voor deze vereeniging is een mooie toekomst weggelegd.

Vlaamsch leven, zelfstandig Vlaamsch geïllustreerd weekblad (1915-'18), onder redactie van Octaaf Steghers (1915-'16) en van Willem Gijssels (1916-'18). Bijna al wie toen naam had of sinds naam kreeg in de Vlaamsche letteren, werkte aan dit weekblad mee of zond bijdragen in. Voornamelijk zijn te vermelden: René De Clercq, Pol De Mont, J. A. Goris (Marnix Gijsen), Raymond Herreman, Alice Nahon, Urbain Van de Voorde, Maurits Roelants, Paul Van Ostayen, Achilles Mussche, Lode Baekelmans, Cyriel Buysse, Em. De Bom, Stijn Streuvels, Herman Teirlinck en Felix Timmermans. *E. Rombauts.*

Vonier, Anscharius, Benedictijn, abt van de Benedictijner Buckfast-Abbey, Devonshire, Engeland. * 1875 in Wurttemberg, † 26 Dec. 1938. Kwam als jongeling naar het toenmaals Duitsche klooster te Buckfast, ging dan voor zijn theologische studies naar het Benedictijnsche College van San Anselmo te Rome, alwaar hij op 30-jarigen leeftijd professor in de philosophie werd. Met zijn abt, dom Bonifacius Natter, op reis naar Zuid-Amerika, leed hij schipbreuk bij de Spaansche kust, maar kwam behouden aan land, terwijl dom Natter verdronk. Nu werd hij, nog pas 32 jaar oud, door de monniken tot abt gekozen, maakte met zijn Duitsche kloosterlingen de moeilijke oorlogsjaren door, waarbij zijn tact en gezond oordeel, benevens uitstekende kennis der Engelsche taal, hem en zijn klooster het vertrouwen der militaire autoriteiten deden winnen. Hij begon toen met zijn monniken zelf den heropbouw van de middeleeuwsche Buckfast Abbey op de oude fundamenten en zag in 1932 de bekroning van zijn werk, toen kardinaal Bourne als pauselijk delegaat de herstelde abdij-kerk consacreerde. Zijn boeken, alle van geestelijken aard, zijn de uiting van een diep godsdienstig leven, dat zich vooral concentreerde op de persoonlijkheid van Christus.

Voorn. werken: The new and eternal Covenant (1929, in het Nederlandsch vertaald: Het nieuw en eeuwig Verbond); The victory of Christ (1934); Christianus (1933, in het Nederlandsch vertaald); A key of the doctrine of the Eucharist ([2]1931); The Spirit and the Bride (1936; Ned. vertaling: De H. Geest en Christus' Mystiek Lichaam, 1937). *A. Beekman.*

Voor-God-actie. Het Katholiek Comité van actie „voor God" begon zijn werkzaamheden na den brief van het Nederlandsch Episcopaat van 10 Sept. 1936.

Het Comité heeft ten doel: voor alle Nederlanders het Godsgeloof te maken tot de allesbeheerschende werkelijkheid van hun dagelijksch leven in al zijn uitingen. De werkzaamheden kunnen dus worden samengevat in deze twee punten: de Godsonteering bestrijden, de Godsvereering bevorderen, ook in het openbaar leven.

Het Comité tracht dit doel te bereiken door: 1° het stichten en in stand houden van een secretariaat, dat belast is met het voeren van de landelijke actie en met de documentatie.

2° Het tot samenwerking brengen van alle Katholieke organisaties en dezen behulpzaam te zijn om de eer van God in het persoonlijk en maatschappelijk leven te bevorderen en alle vormen van Godsonteering te bestrijden.

3° Het bevorderen van het gesproken en geschreven woord in verband met zijn doel; vergaderingen en meetings worden gehouden; een lange serie brochures en strooibiljetten wordt uitgegeven. Onder een groot aantal niet-Katholieken werd een volledige geloofsleer verspreid.

Een der voornaamste acties is de gratis verspreiding, huis aan huis, der zgn. „Vliegende Bladen", in een oplage van ca. 1 300 000 ex. telkens. Tot nu toe (Maart 1939) werden er 18 millioen gratis verspreid.

4° Allerlei andere moderne middelen: aanplakbiljetten, platen, advertenties in de neutrale pers, lichtletters en -kruisen, filmstrooken, brochuren-automaten, kiosken, marktverkoop, conferenties over het Katholicisme, aula-lezingen in Universiteiten, vliegende winkels. Op ongeregelde tijden geeft het secretariaat „Mededeelingen" uit.

De Actie is georganiseerd in diocesane kringen met een eigen secretariaat en een aantal plaatselijke comité's. Het landelijk secretariaat is gevestigd in het Seminarie Hageveld te Heemstede. *A. Diepenbrock.*

Voorst tot Voorst, Jan Joseph Godfried, commandant van het Ned. veldleger. * 29 Dec. 1880 te Kampen. Studeerde aan de Kon. Mil. Academie te Breda en aan de Hoogere Krijgsschool te Den Haag. In 1937 luit.-generaal, commandant van het Veldleger en van de vesting Holland, gouverneur der Residentie; is adjudant in bijzonderen dienst van H.M. de Koningin.

Werken: De manoeuvre om Limburg (1919); Studiën over ontwapening (1927).

W

Walter, Bruno, eigenl. naam Schlesinger, opera-dirigent. * 15 Sept. 1876 te Berlijn. Was werkzaam aan de hofopera te Weenen (1901-'12), algemeen muziekdirecteur te München (1913-'22), directeur der stedelijke opera van Berlijn-Charlottenburg (1925-'31) en dirigent der Gewandhaus Konzerte (zie → Leipzig) te Leipzig van 1931 tot '33. Sedertdien dirigeert hij vooral buiten het Duitsche Rijk, o.a. ook aan het Amsterdamsche Concertgebouw. Hij schreef symphonieën en vsch. kleinere werken.

Lit.: Geïllustreerd Muzieklexikon.

Waterstaatskerken, Katholieke kerken in Nederland gedurende de eerste helft der 19e eeuw in pseudo-klassicistischen trant gebouwd, met veel schijn en pleisterwerk, houten kolommen, gipsen kapiteelen en ornamenten, nietsdragende zuilen, geschilderd marmer, enz. Het ministerie van Eeredienst, dat zoowel ambtelijk als geldelijk bij den bouw van nieuwe kerken betrokken was, wees ingenieurs van den Waterstaat, onder welk departement de Kunst destijds ressorteerde, voor het vervaardigen der bouwplannen aan: vandaar de benaming. De voornaamste architecten zijn de Belg T. F. Suys (St. Catharina, Amsterdam, 1820; Mozes en Aäron, id., 1838; St. Theresia, Den Haag, 1840; St. Antonius, Haarlem, 1844, enz.) en Th. Molkenboer (St. Willibrord binnen de Veste, A'dam, 1857, en vele andere; bouwde ook in Gotischen trant, o.a. de Amsterdamsche Redemptoristenkerk, 1854). Deze bouwtrant, als „klassiek" bewonderd, doch fel bestreden door Thijm, week in de tweede helft der 19e eeuw geleidelijk voor de neo-Gotische richting. Onze tijd, die meerdere dezer kerken zag sloopen (St. Catharina, Amsterdam) en andere restaureeren (St. Dominicus, Rotterdam), kwam tot grootere waardeering van dezen bouwtrant, die door de voorname, harmonische en practische intérieurs zijner beste producten soms gunstig afsteekt bij menig maakwerk der latere neo-Gotiek.

Lit.: Gerard Brom, Herleving van de kerkelijke kunst in Kath. Ned. (1933). *J. J. M. Timmers.*

Wehl, gemeente in Gelderland, zie dl. XXIV, kol. 98. De heerlijkheid Wehl behoorde tot 1816 tot Pruisen en had niet blootgestaan aan gedwongen protestantiseering, gelijk andere Kath. streken in Nederland. De vrijheid van godsdienst was er dus van oudsher blijven bestaan en zoo kon W. na 1816 zijn luisterrijke openbare Sacramentsprocessie blijven voortzetten, die ook nu nog jaarlijks wordt gehouden (op Drievuldigheidszondag).

Weizmann, Chaim, Engelsch scheikundige. * 27 Nov. 1874 te Motyli bij Pinsk. W. speelde een groote rol in de Balfour-declaration, was leider der orthodoxe Zionisten en wordt beschouwd als hun „ongekroonde" koning.

Wellevendheid. De woorden beleefdheid en beschaving roepen een tweeledig begrip bij ons op. Ten eerste: een louter uiterlijken vormendienst, welke zijn oorsprong vindt in de oude tijden. Reeds de cultuurvolkeren der Oudheid bezaten hun regels van uiterlijk fatsoen. Deze verzameling van voorschriften heeft zich in den loop der eeuwen en naar den aard der volkeren ontwikkeld en gewijzigd.

Ten tweede de innerlijke beschaving, bij den ongeloovige voortspruitende uit humaniteit, doch bij den Christen zich voltrekkend volgens de wetten van het Christendom. Hieruit vloeien dan uiterlijke goede manieren voort.

Het is mogelijk bij de gedachte aan beleefdheid en beschaving beide hierbovengenoemde begrippen te scheiden. Immers met een beleefd mensch kan iemand bedoeld worden, die zich enkel de uiterlijke goede omgangsvormen heeft eigen gemaakt, en deze correct onderhoudt, doch de innerlijke beschaving totaal mist. Zijn beleefdheid kan zelfs een masker zijn om grofheid te bedekken.

Het woord wellevendheid doet ons echter uitsluitend denken aan het enkelvoudige begrip der innerlijke beschaving; de zieleverfijning, gegrondvest op het Christendom, op Evangelische goedheid, naastenliefde en ootmoed. De conventie, de uiterlijke aesthetische omgangsvormen, zijn hier de begeleidende verschijnselen, welke bewijzen, wat er in zoo'n mensch aan innerlijke beschaving leeft.

De beoefening der wellevendheid vereischt dus de aanvaarding van een goede levensmoraal en houdt verband met de ascese. Als harmonieleer van het leven der menschen onderling ontneemt ze aan de sociale verhoudingen de harde kanten. Ze is in staat hechte banden te weven tusschen personen en volkeren.

Lit.: mgr. A. F. Diepen, Wellevendheid ([14]1937; Kath.; naar het Duitsche werkje van mgr. dr. J. B. Krier); Toos Post, Zoo hoort het. Wellevendheid als uiting van innerlijke beschaving en liefde tot den evenmensch ([3]1939; Kath.); v. Zutphen v. Dedem, Goede manieren (1928; eth.); Zuster Reinholda, Zonnestraaltje. Beleefdheidsboek voor jonge meisjes (1933; Kath.); Jolan Gerely, Het beschaafde meisje (vertaald uit het Duitsch door p. Crassaerts, Leuven 1937; Kath.); Toth Tihamér, De beschaafde jongen (vertaald door A. Cardijn, Leuven 1931; Kath.). *Toos Post.*

Welsummer hoen, een vrij jong hoenderras, in Nederland gefokt, vooral langs den IJsel. De fokcentra zijn de dorpen Welsum, Terwolde, Olst, Wijhe, Epe. Hoe het ras ontstaan is, is niet te zeggen. Oorspronkelijk is zeer veel gekruist. Omstreeks 1910 is meer in het ras verbeterd. Opvallend zijn de groote eieren met donkerbruine kleur. W. h. leggen in den winter te weinig. De vederkleur toont nog veel schakeeringen. Grondkleur is goudbruin. Weinig broedsch; enkelvoudige kam. In België is het W. h. onbekend. *Verheij.*

Wendelen, Godfriedus, veelzijdig priester-geleerde. * 6 Juni 1580 te Herk de Stad (Belg. Limburg), † 24 Oct. 1667 te Gent. Na studie aan de Leuvensche Hoogeschool, doceerde hij een tijd lang in Zuid-Frankrijk. Na priesterwijding was hij achtereenvolgens pastoor te → Geet-Bets (vanaf 1620), te → Herk (sinds 1633) en officiaal te → Doornik (sinds 1650). Hij gaf talrijke werken uit over sterrenkunde, geschiedenis en oudheidkunde (Loxias, Eclipses, De Diluvio, Leges Salicae), verdedigde o.a. reeds vóór → Galilei op wetenschappelijke gronden het heliocentrisch systeem, verbeterde door het waarnemen der maansverduisteringen de meridianen op de kaarten van Ortelius en Mercator, enz. Deze merkwaardige priester-geleerde stond in briefwisseling met vsch.

geleerden van zijn tijd; Puteanus schreef o.a. van hem: „Scit omnia, omnes exhausit scientias" (= Hij weet alles, bezit alle wetenschappen grondig) en Constantijn Huyghens schreef hem naar aanleiding van zijn werk over de Salische wetten: „Tu Wendeline . . . maxime lector huius aevi" (Gij Wendelinus . . . grootste leeraar van onzen tijd).

L i t.: Flor. Silverijser, G. W., sa vie, son ambiance et ses travaux (1936). *Silverijser.*

Westhoff, P l a n v a n. De groote werkloosheid, welke ook Nederland sinds 1930 teistert en die, ofschoon afgenomen, in 1939 nog zeer belangrijk is, houdt de aandacht van velen gevestigd op grootscheepsche maatregelen, waardoor een zeer groot getal der werkloozen planmatig aan arbeid zal worden gezet. Zoo lang ons ontbreekt een Nationaal Economisch Plan, waardoor de geheele arbeidsgelegenheid van Nederland, onder leiding van de regeering (nieuw departement van Arbeid!), over het geheele volk wordt verdeeld, zijn er vooral twee richtingen te onderscheiden. De eene, die nog altijd hoopt op automatisch herstel — vooral door aanpassing van het binnenlandsch kostprijsniveau aan het buitenlandsch — en de andere, die naar planmatige werkzaamheid zoekt, die gedeelten der werklooze arbeiders opvangt.

Onder de ideeën door de laatste richting ontwikkeld, neemt het Plan van ir. J. Th. Westhoff een zeer belangrijke plaats in. Dit plan is verwerkt in het Rapport, dat in opdracht van den minister van Sociale Zaken, prof. mr. C. P. M. Romme, is opgesteld.

Het Plan behandelt achtereenvolgens: de subjecten der werkverschaffing, de objecten der werkverschaffing, den werkverruimenden invloed van de werkverschaffing, de kosten der werkverschaffing, de baten der werkverschaffing. Het is verder van een groot aantal bijlagen vergezeld, waarin zeer minutieuze berekeningen zijn opgenomen.

De groote gedachte van het Plan is, dat Nederland nog in zeer groote mate zich cultuurgrond kan verschaffen, waardoor de werkverschaffing blijvende werkgelegenheid gaat opleveren. De landbouwende bevolking zou belangrijk toenemen en uit een deel der werkloozen een groote vermeerdering krijgen. Het wegvallen van een groot deel van den steun zou de kosten gering doen zijn.

De critiek op het Plan is vooral van tweeërlei aard. Vooreerst wordt aan het Plan eenzijdigheid verweten. En daarom ziet men uit naar de publicatie van een plan van het Werkfonds, dat o.a. door groote werken in de steden en voor den woningbouw compensatie zal moeten geven. Vervolgens achten velen het gevaarlijk, wanneer Nederland in een tijd van zeer slechte zaken voor land- en tuinbouw zijn cultuurgronden in zoo belangrijke mate gaat uitbreiden. Men vreest ófwel een nieuwe economische débâcle, ófwel een verandering van handelspolitiek, teneinde aan den geheelen land- en tuinbouw bestaansmogelijkheid te geven, met alle gevolgen van dien voor onzen buitenlandschen handel. De argumentatie van ir. Westhoff „dat hij vooral gronden wil winnen voor graan en veevoeder" stelt de critici maar weinig gerust. Zij vreezen, dat het niet invoeren van deze producten een evengroot kwantum export zal doen verdwijnen.

Van de toepassing van het Plan-Westhoff was in het voorjaar 1939 nog zeer weinig te bemerken.

L i t.: ir. Th. Westhoff, De directe mogelijkheden der werkverschaffing bij de werkloosheidsbestrijding; Nieuwjaarsrede 1939 van den Voorzitter van den Nijverheidsraad, ir. C. J. P. Zaalberg; prof. dr. J. A. Veraart, De Nederlandsche werkloosheid, analyse en therapie, praeadvies 1939 voor de Kath. Wetensch. Vereeniging. *Veraart.*

Witlox, J o a n n e s H e n r i c u s J o s e p h u s M a r i a, Ned. historicus. * 26 Febr. 1886 te Waalwijk. Priester gewijd 1911, studeerde aan de univ. te Amsterdam en promoveerde aldaar 1919. Was daarna leeraar aan het Kath. lyceum van Den Bosch (tot 1921) en van het seminarie te St. Michiels-Gestel. W. had zich intusschen als een uitstekend geschiedvorscher en -schrijver doen kennen, toen in 1929 zijn reeds hoogst verdienstelijke en steeds meer belovende loopbaan als historicus werd afgebroken door zijn benoeming tot hoofdredacteur van De Maasbode, ofschoon hij ook in die hoedanigheid nog menig voortreffelijk historisch artikel schreef.

V o o r n. w e r k e n: De Kath. Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst (I dissertatie 1919; II 1927; niet verder voltooid); mgr. dr. Zwijsen (1927); Studies over het Herstel der Hiërarchie (bundel opstellen uit het „Historisch Tijdschrift", door prof. dr. H Huybers, prof. dr. Th. Goossens en W. opgericht); Een Zuid-Nederlander als emancipator van Neêrlands Katholieken: Graaf Fortuné Duchastel (nr. 1 van de Serie Studies, door het „Historisch Tijdschrift" uitgegeven); Varia historica (bundel historische opstellen uit De Maasbode, 1936). *Gorris.*

Witz, J o s u ë, Kath. Nederlandsch publicist en uitgever. * 14 Maart 1815 te Cernay (Dsch.: Sennheim, in den Elzas), † 21 Jan. 1882 te Arnhem. Hij verloor vroeg zijn ouders en liep als jongen van 11 jaar van zijn oom weg om zich naar zijn ouderen broer in Engeland te begeven. Op de boot tusschen Straatsburg en Rotterdam merkte een aanzienlijk Ned. Katholiek, vermoedelijk mgr. van → Wyckerslooth, hem op en beval hem aan Le Sage ten → Broek aan, die hem als pleegzoon aannam. W. toonde een buitengewonen aanleg, dien hij veelzijdig ontwikkelde; hij kende vele talen, teekende verdienstelijk, dichtte, schreef vlot; door dit alles werd hij een uitstekende hulp voor den steeds meer blind-wordenden Le Sage, wiens → Catholijke Nederlandsche Stemmen Witz reeds in 1835 tijdens een ziekte van Le Sage voortreffelijk zelfstandig redigeerde. Hij was ook hoofd van de door Le Sage opgerichte drukkerij en bleef tot den dood van den laatste (in 1849) met hem in innige samenwerking. Witz zette daarop zijn zaak als drukker-uitgever te Arnhem voort, aanvankelijk met succes. Hij vervolgde de uitgaven van Le Sage: Godsdienstvriend, Cath. Ned. Stemmen, Uitspanningslectuur, en begon nieuwe series: Bibliothek f. Deutsche Philosophie und Theologie, vertalingen enz. Door het opkomende nieuwe geslacht van Katholieke schrijvers, met wie hij geen contact meer schijnt gehad te hebben, werd hij overvleugeld en hij stierf verlaten en in armoedige omstandigheden.

Woestijne, G u s t a a f V a n d e, kunstschilder, broeder van den dichter Karel v. d. Woestijne. * 1881 te Gent. Werkte veel te Sint-Martens-Latem. Invloeden van Brueghel en de Saedeleer. Zijn streven is een streng, vergeestelijkt primitivisme, met groote, eenvoudige vormen. De stemming heeft vaak iets krampachtigs, een nerveus intellect kon niet worden uitgebannen. Heeft herhaaldelijk religieus werk gemaakt, als De Gekruisigde en Het Laatste Avondmaal. Over dit laatste werk ontstond een pennestrijd, toen het te Amsterdam geëxposeerd was geweest en een artikel in de Osservatore Romano het scherp veroordeelde. *Engelman.*

Woodbrookers, kring van oud-studenten en vrienden van het door Quakers geleide seminarium voor godsdienstig en maatschappelijk onderwijs te Woodbrook bij Birmingham; het Nederlandsche centrum is gevestigd te Barchem bij Zutphen; orgaan: De Barchem-bladen. Deze beweging is verwant met het Christelijk socialisme en mist iederen dogmatischen grondslag.

L i t.: C. van Gestel, Het Religieus-Socialisme (blz. 243 vlg.). *Pauwels.*

Wynaendts Francken, C o r n e l i s J o h a n n e s, Ned. positivistisch wijsgeer en geschiedschrijver der wijsbegeerte. * 14 Nov. 1863 te Rotterdam. Promoveerde in 1890 te Leiden in de wis- en natuurkunde en studeerde daarna in het buitenland bij P. Janet, Ziehen, Dilthey en Paulsen. Na langdurige reizen door geheel Europa vestigde hij zich te Leiden om zich geheel aan zijn studie te wijden. Aan het wijsgeerig vereenigingsleven nam hij een werkzaam aandeel. Met groote vrijgevigheid steunde hij de beoefening der wetenschap in den breedsten zin. Behalve een Sociale ethiek (1897) schreef hij o.a.: Wereldbeschouwing en godsdienstig bewustzijn (1923), Wijsgeerige geschiedbeschouwing (1924), verder historische studies over: Het Boeddhisme (1897, [2]1932), De Fransche moralisten (1904), Schopenhauer (1905), David Hume (1907), Bayle en Voltaire (1933), Michel Servet (1937), en een Woordenboek van wijsgeerige kunsttermen (1925). *F. Sassen.*

Wynaendts Francken-Dyserinck, E s t h e r W e l m o e t, Ned. spreekster en schrijfster over onderwerpen van maatschappelijken aard. * 7 Febr. 1876 te Den Helder. Zij was redactrice van De Wig, orgaan van den vroegeren Bond voor Vrouwenkiesrecht, is vast medewerkster van De Vrijheid en presidente van het Internationale Perscomité van den Internationalen Vrouwenraad. Zij is vice-voorzitster van het Ned. Padvindstersgilde, richtte in 1927 de eerste Ned. Soroptimistenclub (zie → Soroptimisten in aanv. dl.) en in 1935 de Club voor Vrouwen, werkzaam in Bedrijf en Beroep in Den Haag op. *Theissing.*

Z

Zangmis. Hieronder verstaat men een reeks gezangen, die bij een stille H. Mis gezongen worden en daarvan de hoofdgedachte onderstrepen op een min of meer subjectieve wijze. Zij ontstond in Duitschland in de eerste helft der 18e eeuw, toen bij geloovigen en leiders het begrip van het gemeenschapskarakter, eigen aan de H. Mis, totaal vervaagd was, de Hoogmis een concertuitvoering was geworden en het Gregoriaansch niet meer gekend en gewaardeerd werd. Er bestonden verschillende „Singmessen"; de meest bekende is: Hier liegt vor deiner Majestät, in dezen vorm van F. S. Kohlbrenner 1777, in meerdere muzikale zettingen; de meest verspreide is die van Mich. Haydn. In Duitschland bestaat de z. altijd nog, P. Parsch heeft ze ietwat gemoderniseerd; in Nederland kennen we iets dergelijks van Hamers, Wierts e.a.; den laatsten tijd tracht men ook een slechte vertaling van de z. van Haydn ingang te doen vinden.

Als men overweegt, dat de liturgische beweging door dieper begrip en juister inzicht den geloovigen wil bijbrengen een bewuster meeleven en directer deelname door mee te bidden en mee te zingen datgene wat volgens de b e d o e l i n g d e r K e r k voor het v o l k bestemd is, beteekent een wederinvoering van de z. liturgisch een grooten stap achteruit, al kan niet ontkend worden, dat de z. vaak een oogenblikkelijk succes is en een directe greep op de onontwikkelde massa. *Bruning.*

Zesde zintuig. Charles Richet (*1850, † 1935) verstond hieronder de h e l d e r z i e n d h e i d: het uitzonderlijk vermogen, aan sommige menschen op bijzondere wijze eigen, om, zonder de gewone zintuigelijke bemiddeling, iemands gedachten en voorstellingen te kennen, en dingen waar te nemen, die elders of later gebeuren. → Telepathie. *v. d. Berg.*

Zohar (Hebr., = pracht, glans), het invloedrijkste kabbalistische geschrift, op naam van Mozes de Léon, is veelal pantheïstisch opgevat, doch behelst volgens den Joodschen bekeerling P. L. B. Drach een zuivere leer over God, Engelen, wereld en kennis der dingen, vooral over de betrekking tusschen God en de wereld door middel der tien Sefiroth of kringen. De eigenlijke Zohar (Sefer ha-Zohar, boek van den lichtglans) is een breedvoerige → Midrasj op de vijf boeken van Mozes. *p. Constantinus.*

Zonnehuis, Het, officieel geheeten: H e t S i n t J o h a n n e s w e r k in het Zonnehuis te Bilthoven, werd opgericht 16 Aug. 1926 door Th. J. G. Trip, kerkelijk goedgekeurd 26 Aug. 1929, en als stichting erkend 23 Nov. 1929. Doel der Stichting is: aan niet-Katholieken de gelegenheid te geven, de leer en de gebruiken der Katholieke Kerk te leeren kennen.

Aan het hoofd staat de directeur, die priester is en tevens voorzitter van het bestuur. De directe leiding in het Huis zelf is toevertrouwd aan de leidster, die altijd aanwezig is en de gasten ontvangt. Dezen kunnen zich te allen tijde melden, liefst door tusschenkomst van een priester, en kunnen, zoo noodig, voor langeren tijd gastvrijheid genieten. In het Z. worden geregeld conferenties en voordrachten gehouden, er is voor de bezoekers een bibliotheek ter beschikking; maandelijks wordt in de huiskapel een recollectie gehouden en een H. Mis voor de weldoeners gelezen. In Nederland is het Z. nog eenig in zijn soort.

L i t.: H. Th. Mets, Het Sint Johanneswerk in het Zonnehuis te Bilthoven ([3]1939, uitgave Geert Groote Genootschap nr. 361). *H. Th. Mets.*

Zuidzee-Compagnie, South Sea Company, Engelsche handelsmaatschappij, opgericht in 1711, voortkomend uit de dwaze speculatiezucht, die in de eerste decenniën der 18e eeuw de West-Europeesche landen had aangegrepen (vgl. o.a. → Law en zijn Compagnie des Indes in Frankrijk, en voor Nederland → Actiehandel). De Zuidzee-Compagnie verkreeg o.a.

octrooi voor den handel op Zuid-Amerika en de eilanden in de Stille Zuidzee, doch het bewind werd eerst op onbekwame wijze, ten slotte ook frauduleus gevoerd. In 1719 stelden de directeuren aan de Britsche regeering voor de geheele Staatsschuld over te nemen. Ondanks den tegenstand der Whigs werd het voorstel aanvaard door de Tory-regeering, waarvan verschillende leden zich bij de nu volgende transacties compromitteerden. In enkele weken brachten de directeuren der Compagnie ruim de helft van de houders der staatsschuld-annuïteiten ertoe deze in te wisselen tegen aandeelen in de Compagnie. De aandeelen stegen van $128^1/_2$ tot 1 000. Verblind door het succes der Z. gingen ook anderen over tot het stichten van talrijke compagnieën (ca. 100). Deze verdwazing (the South Sea bubble) noopte het Parlement tot ingrijpen: 86 compagnieën werden onwettig verklaard. In Nov. 1720 waren de aandeelen der Zuidzee-Compagnie gedaald tot 135.

Velen, ook in Nederland, waren geruïneerd. De Tory-regeering moest aftreden en met → Walpole, die in zijn langdurig bewind de financieele ontreddering voor een groot deel wist te bezweren, kwamen voor lange jaren de Whigs aan het bestuur. De Zuidzee-Compagnie heeft verder een onbeteekenend bestaan gerekt tot in de 19e eeuw.

Lit.: Erleigh, The South Sea Bubble (1933).

Zuidzee-verdrag, zie → Viermogendheden-verdrag (in aanv. dl.).

Zwarte Prins, bijnaam van Eduard, prins van Wales, zoon van den Engelschen koning Eduard III. * 1330 te Woodstock, † 1376 te Westminster. Hij dankt zijn bijnaam aan de kleur van zijn wapenrusting. Op 16-jarigen leeftijd had hij een groot aandeel in de overwinning der Engelschen op de Franschen bij Crécy (1346), trok onder barbaarsche verwoestingen door Frankrijk, versloeg een talrijke overmacht opnieuw bij Maupertuis (bij Poitiers) in 1356, doch werd door → Duguesclin, hoewel niet overwonnen, toch in toom gehouden. Na de inneming en verwoesting van Limoges in 1370 keerde de Z. P., die aan een slepende ziekte leed, naar Engeland terug, kwam daar nog in conflict met zijn broer John of Gaunt (* 1340 te Gent, stamvader van het huis van Lancaster, † 1399), doch stierf kort daarna. Een bekwaam veldheer, maar man van hard en hooghartig karakter. *Gorris.*

A L G E M E E N R E G I S T E R

TOELICHTING

Dit Algemeen Register bevat:

a) Alle trefwoorden, die in het voorafgaande aanvullingsgedeelte zijn opgenomen.

b) Alle aardrijkskundige namen, die op de kaarten der Kath. Encyclopaedie voorkomen. Door een sterretje (*) wordt aangegeven, dat men naar een kaart verwezen wordt. Daar de gekleurde kaarten en platen niet in de pagineering van de deelen der Encyclopaedie zijn opgenomen, wordt de plaats, waar de kaart te vinden is aangegeven door den kolom, waarop óf waartegenover ze te vinden is.

c) Personen en zaken, waaromtrent in den loop van een of ander artikel iets meer belangrijks of kenmerkends wordt meegedeeld.

SAMENVATTENDE VERKLARING BIJ HET GEBRUIK VAN HET REGISTER

1. Het cijfer vóór de komma geeft het deel, achter de komma den kolom aan. Bijv. 16, 536 = dl 16, kolom 536.
2. **Vetgedrukt** beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor in een der 24 dln. of in het aanvullingsgedeelte.
3. „Aanv. dl" achter een woord geeft aan, dat het woord voorkomt in het eerste gedeelte (aanvullingsgedeelte) van dezen band.
4. Een sterretje (*) geeft aan: de naam komt voor op de aardrijkskundige kaart in aangegeven deel, kolom en ruit.
5. Bkrt beteekent: bijkaart.

   Bijv.: **Kartoem;** *1, 536 bkrt a B4 beteekent: Deze stad wordt beschreven op haar alphabetische plaats (dus in deel XV, kolom 77); ze ligt op de kaart tegenover kolom 536 van deel I, op bijkaart a, in ruit B4.

Vetgedrukt zijn de woorden, die in de vroegere 24 deelen of in het aanvullingsgedeelte van dezen band, als hoofdtrefwoord voorkomen. Komen ze niet als hoofdtrefwoord voor, dan zijn ze gewoon gedrukt.

Het is dus raadzaam om, ook wanneer men een gezocht woord als hoofdtrefwoord in een der 24 deelen of in het aanvullingsgedeelte heeft aangetroffen, ook dit register nog te raadplegen en te zien of er ook elders nog nadere bijzonderheden over het betreffende woord worden medegedeeld.

Een platen-register vindt men achter in het 24e deel.

A

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

B

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. **Bkrt.** = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt. = bijkaart. Aanv. dl. = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

C

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

D

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

E

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

F

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

G

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

H

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

I

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

J

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

K

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

L

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

M

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

N

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

O

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: **het** woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

P

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Q

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

R

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een **kaart** aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

S

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een **kaart** aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

T

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt **een kaart** aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

U

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

V

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

W

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

X

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Y

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Z

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

Vetgedrukt beteekent: het woord komt ook als hoofdtrefwoord voor. Door een ster (*) wordt een kaart aangegeven. Bkrt = bijkaart. Aanv. dl = Aanvullings- en Registerdeel.

SLOTWOORD

Nu de voorzitter van den Zuid-Nederlandschen Raad van Redactie, Kan. Prof. Dr. A. Boon, ons tijdens den arbeid door den dood is ontvallen, rust op mij de taak om tot besluit van dit laatste deel namens de beide Raden van Redactie een bescheiden, maar daarom niet minder oprecht gemeende hulde te brengen aan de twee achtereenvolgende Hoofdredacteuren, Dr. J. Sassen O.P. en Dr. G. Gorris S.J., aan wier gestadig idealisme en edelmoedige toewijding de voltooiing van de Katholieke Encyclopaedie voor een groot deel te danken is.

Nadat de eerste voorbereidende maatregelen door de beide Raden van Redactie in voortdurend overleg waren getroffen, is bij de uitvoering van het werk de dagelijksche leiding toevertrouwd aan een Hoofdredacteur, die met het oppertoezicht over de samenstelling der Encyclopaedie ook het contact met de medewerkers op zich zou nemen. Welk een energie en doorzettingsvermogen deze leiding gekost heeft, is ook aan ingewijden slechts bij benadering bekend. Het meeste werk is in dezen verzet door Dr. G. Gorris : van de 24 deelen zijn er 17 onder zijn toezicht verschenen.

Raden van Redactie en medewerkers zijn den beiden Hoofdredacteuren veel dank verschuldigd. Het moge hun tot voldoening strekken, dat hun arbeid onder Gods zegen met succes is bekroond, en dat zij iets hebben tot stand gebracht, wat aan het Nederlandsche volk nog lang ten zegen zal zijn.

Dr. FERD. SASSEN,
Voorzitter van den Noord-Nederlandschen
Raad van Redactie.